

Національний університет цивільного захисту України

О. А. Мельниченко

В. О. Шведун

**ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ
ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ**

монографія

Харків – 2017

УДК 338.48:379.85(477)

ББК 66.433(4УКР)

М 48

Рецензенти:

Т. І. Биркович – д.держ.упр., проф., завідувач кафедри державного управління і права, Київський національний університет культури і мистецтва;

Т. М. Лозинська – д.держ.упр., проф., завідувач кафедри менеджменту, Полтавська державна аграрна академія;

О. А. Сущенко – д.е.н, проф., завідувач кафедри туризму, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця.

Автори:

О. А. Мельниченко – д.держ.упр., к.е.н., проф., професор кафедри публічного адміністрування у сфері цивільного захисту, Національний університет цивільного захисту України (вступ; § 1.1; 1.2; 1.5; 2.1; 2.3; 2.4; 4.1; 4.3; 4.4);

В. О. Шведун – к.е.н., доц., доцент кафедри публічного адміністрування у сфері цивільного захисту, Національний університет цивільного захисту України (§ 1.3; 1.4; 2.2; 3.2);

Рекомендовано до видання

*Вченою Радою Національного університету цивільного захисту України,
протокол № 8 від 23 березня 2017 р.*

Мельниченко О. А., Шведун В. О.

М48 Особливості розвитку індустрії туризму в Україні: монографія. Харків: Вид-во НУЦЗУ, 2017. 153 с.

У монографії розглянуто особливості розвитку індустрії туризму в Україні. Видання адресовано студентам, аспірантам, викладачам і науковцям і працівникам, а також усіх, хто цікавиться теоретичними та прикладними аспектами розвитку вітчизняної індустрії туризму.

УДК 338.48:379.85(477)

ББК 66.433(4УКР)

© О. А. Мельниченко, 2017

© В. О. Шведун, 2017

Вступ

В економіці України, вектор розвитку якої спрямований на активну інтеграцію у світове господарство, індустрії туризму хоч і стає все більш значущою детермінантою соціально-економічного розвитку, але разом з тим за темпами свого розвитку залишає Україну на найнижчих рейтингових позиціях світового туристичного ринку. Одною із найголовніших причин цього, поряд із недосконалим правовим полем, відсутністю протекціонізму з боку держави, складною фіскальною політикою, а також недостатньою розбудовою необхідної інфраструктури, є високий рівень тінізації туристичного ринку. Відтак, питання вдосконалення механізмів державного регулювання розвитку індустрії туризму набуває особливої актуальності, що спонукало авторів до проведення відповідного дослідження.

У першому розділі *"Теоретичні основи розвитку індустрії туризму"* – розглянуто сутність і складові індустрії туризму; виявлено специфіку розвитку окремих видів туризму (за цільовими ринками); узагальнено зміст наукових розробок проблематики розвитку індустрії туризму; описано інституціональне та нормативно-правове забезпечення розвитку індустрії туризму; наведено складові державної політики у сфері туризму та курортів; конкретизовано (у межах традиційних механізмів) перелік специфічних засобів державного регулювання розвитку індустрії туризму.

У другому розділі *"Стан і проблеми розвитку туризму України"* – охарактеризовано українські реалії розвитку індустрії туризму; охарактеризовано Причорноморський регіон України як складової вітчизняної індустрії туризму; проаналізовано результативність реалізації регіональних програм розвитку туризму; систематизовано сучасні проблеми розвитку вітчизняної індустрії туризму.

У третьому розділі *"Шляхи розвитку вітчизняної індустрії туризму"* – адаптовано до умов України передового світового досвіду щодо розвитку індустрії туризму; запропоновано використовувати систему стратегічного державного регулювання в індустрії туризму; наведено сучасні підходи до використання механізмів державного регулювання розвитку індустрії туризму; виокремлено перспективні напрями вдосконалення впливу держави на розвиток індустрії туризму.

Автори щиро вдячні рецензентам: доктору наук з державного управління, професору, завідувачу кафедри державного управління і права Київського наці-

онального університету культури і мистецтва **Биркович Тетяні Іванівні**; доктору наук з державного управління, професору, завідувач кафедри менеджменту Полтавської державної аграрної академії **Лозинській Тамарі Миколаївні**; доктору економічних наук, професору, завідувачу кафедри туризму Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця **Олені Анатоліївні Сущенко**, поради і критичні зауваження яких дали змогу на етапі редагування внести зміни та доповнення до навчального посібника й сприяли підвищенню науково-методичного рівня подання навчального матеріалу в ньому.

Щирих слів вдячності заслуговують родини й колеги по кафедрі публічного адміністрування у сфері цивільного захисту Національного університету цивільного захисту України за підтримку та плідний обмін думками.

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ

1.1. Індустрія туризму: сутність, складові

У всі часи люди прагнули нових емоцій та зняття втоми. Одним із джерел задоволення цих потреб були подорожі та відпочинок, які у сучасному суспільстві отримали назву "туризм". Що ж собою являє цей феномен?

Законом України "Про туризм" це поняття витлумачено як "тимчасовий виїзд людини з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних або професійно-ділових цілях без зайняття оплачуваною діяльністю" [186].

Попри його законодавче затвердження, науковці пропонують власні тлумачення поняття "туризм". На окрему увагу заслуговують ті з них, які вирізняються змістовністю, як-от: сфера реалізації прав і потреб громадян на відпочинок, пересування, оздоровлення [188]; поїздка особи з постійного місця її проживання з будь-якою метою, окрім заняття діяльністю, оплачуваною з джерела, що перебуває в місці відвідування, на термін від 24 годин до 6 місяців [174]. Водночас, окремі тлумачення (динамічна й багатопланова діяльність, що присутня в суспільній, культурній, психологічній, просторовій та економічній сферах [33]; складова частина успішної діяльності і престижу країни на міжнародній арені [180]; безперервна, динамічна, поліфункціональна з тенденцією постійного урізноманітнення функцій, етапного відповідно до змін соціально-економічного розвитку та поступу НТП, полілінійного процесу з чітко визначеними хронологічним і хорологічним векторами розвитку [138]; каталізатор регіональної економіки, спроможний залучити до процесу розвитку не тільки комплекс рекреаційних ресурсів, але й найбільш ефективно використовувати виробничий та соціально-культурний потенціал тієї чи іншої території за умов збереження екологічної різноманітності [208]; сфера життєдіяльності людини, пов'язана з перебуванням за межами постійного проживання, як правило, не з соціальними цілями, а також суб'єктів підприємницької діяльності, що забезпечують цей процес за рахунок реалізації туристичного продукту [25]; специфічний вид діяльності, спрямований на задоволення усе зростаючих потреб населення та усебічний розвиток суспільства за одночасного зростання потенціалу національної економіки й окремих її складових, задіяних у цьому процесі [146];

багатогранне явище, в основу якого покладені всі сфери життєдіяльності суспільства, спрямоване на всебічний розвиток особистості у період обмеженого проміжку часу (від 24 годин до одного року поспіль), без зайняття оплачуваною діяльністю в місці тимчасового перебування [47]; іміджетвотрний і високоприбутковий сектор економіки та чинник підвищення міжнародного авторитету України [232]) мають лише дотичне відношення до туризму, а тому не розкривають специфіки досліджуваного поняття. Зрештою варто погодитись, що **туризм** є специфічною діяльністю, пов'язаною з реалізацією відповідних конституційних прав (на відпочинок, на освіту, на лікування...), відповідних суб'єктів і колективів, які самостійно, або користуючись послугами суб'єктів туристичної діяльності, подорожують у місцях, що знаходяться за межами їх звичайного середовища, в період до одного року підряд, яка не має на меті отримання комерційних прибутків [15].

Проведені узагальнення публікацій за даною проблематикою [15; 33; 146; 186 та ін.] дозволило вдосконалити класифікацію видів туризму:

- за організаційними формами: міжнародний (в'їзний та виїзний), внутрішній;

- за тривалістю туристичної поїздки: короткочасний (до трьох діб), середньої тривалості (до 30 діб), довготривалий (більше 30 діб);

- за віковим критерієм: дитячий, молодіжний, дорослий, зрілий;

- за кількістю учасників туру: індивідуальний, сімейний, груповий;

- за соціальним статусом учасників: масовий, елітний, для інвалідів;

- за джерелами фінансування: комерційний, соціальний, заохочувальний туризм (інтенсивний);

- за цільовими ринками: політичний, діловий, дослідницький, науковий, освітній, пізнавальний, соціальний; сільський ("зелений"), екологічний, аграрний, орнітологічний, природно-орієнтований, мисливський, риболовецький, індустріальний, промисловий, ресторанний (гастрономічний, кулінарний), секс, шопінг, техногенних катастроф; рекреаційний, пригодницький, екстремальний, спортивний (спортивно-екологічний, танцювальний), оздоровчий (спортивно-оздоровчий, лікувально-оздоровчий, лікувальний, медичний, психологічний); патріотичний; культурний (культурно-пізнавальний), краєзнавчий, релігійний (паломницький), історичний (військово-історичний, культурно-історичний, замковий), етнічний (етнокультурний, етнографічний, ностальгійний, діаспорний, сентиментальний); інвентивний; міграційний; подієвий (фестивальний);

- за способом пересування: залізничний, автомобільний, велосипедний, гужовий, пішохідний, лижний, авіаційний, космічний, яхтовий, круїзний, підводний; комбінований;

- за способом організації туру: плановий, самодіяльний;

- за сезонністю: постійний, сезонний;

– *за характером географічного середовища*: ландшафтний (гірський, рівнинний, лісовий, степовий, підземний, прибережний); водний (морський, річковий), підводний, повітряний; континентальний (європейський, азійський, африканський, північно- та латиноамериканський, антарктичний).

Туризму притаманні два аспекти:

1) дія як унікальний процес – досвід, набутий у подорожі;

2) подія, яка стає механізмом трансляції або ретрансляції досвіду туристичної діяльності в тих цінностях, які людина може отримати в ній [131].

Завдяки розвитку туризму виконується ряд суспільно значущих:

– *функцій*: економічну [43; 239], рекреаційну [23; 43], духовну, гуманітарну [23], медико-біологічну, соціально-культурну [239], соціальну, виховну, екологічну, культурно-просвітницьку [43];

– *завдань*: виробництво супутніх товарів і надання послуг туристам; створення туристичних послуг, формування турпродукт і здійснення їх реалізації; виступ у якості ефективного засобу охорони навколишнього середовища та історико-культурної спадщини людства; набуття статуси сфери, в якій дешево створюються робочі місця та забезпечується високий рівень ефективності й швидка окупність інвестицій; набуття переваг в інтеграційних і глобалізаційних процесах, що відбуваються у світовому просторі [105]; поєднання практично з усіма сферами, галузями й видами діяльності людини; виступ у якості мультиплікатора зростання національного доходу, ВВП (ВНП) й підвищення рівня життя населення [25; 105; 160; 183]; джерело істотних доходів до державного [82] та місцевого бюджету, припливу в країну значних коштів в іноземній валюті [140], розвитку інфраструктури та забезпечення зайнятості населення [25; 82; 105; 140; 160; 183]; забезпечення міжкультурного обміну, встановлення ділових зв'язків між країнами та регіонами [82]; сприяння формуванню ефективної національної економіки, розвитку її структури, збільшенню податкових і валютних надходжень, розвиток місцевої інфраструктури; забезпечення економічного та соціального розвитку, культурного піднесення України у світових глобалізаційних процесах [183] тощо.

Туризм є багатоаспектним і складним феноменом, чия значущість лише зростає. Подорожуючи світом, люди отримують нові знання, навички та довід, а також долучаються до інших культур [146]. Сьогодні подорожі та відпочинок стають невід'ємною частиною життя населення всіх континентів і, як наслідок, у структурі витрат середньостатистичної сім'ї, витрати на туристичні послуги – це четверта стаття після витрат на харчування, одяг й обслуговування автомобіля [3]. Відповідно до прогнозу ЮНВТО, у 2020 р. у світі подорожуватиме 1,6 млрд. туристів [221].

Частіше за все науковці досліджують туризм як галузь [3; 5; 6; 13; 15; 16; 33; 35; 44; 47; 50; 55 та ін.], сферу діяльності [32; 40; 43; 47; 50; 54; 56; 78; 84;

89; 105; 122 та ін.], комплекс [78; 84; 99; 124; 145; 159; 160; 231], бізнес [21; 156; 160; 183; 208], індустрію [3; 6; 11; 14; 15; 30; 43; 44; 52; 55; 56; 78; 105 та ін.]. Більшість із вищенаведених варіантів дослідження туризму має "право на життя": по-перше, туризм має чітко виражену комерційну складову, а тому є "бізнесом"; по-друге, надання туристичних послуг пов'язана зі взаємодією представників різних галузей та сфер діяльності, а тому є "комплексом"; по-третє, поєднання двох попередніх тверджень обумовлюють її статус як "індустрії"; по-четверте, оскільки кінцевим результатом діяльності галузей є продукт, а сфери діяльності – послуга, тому туризм належить до "сфер" національної економіки.

Під впливом суспільно-політичних чинників у 1970-х рр. туризм як сфера задоволення потреб людини, яка подорожує, перетворився на індустрію – складову світового господарства, потужний господарський комплекс національних економік, що функціонує у тісному взаємозв'язку з природним середовищем, економічною системою, суспільством у цілому [55].

Нині науковці пропонують власні тлумачення поняття "індустрія туризму". На окрему увагу заслуговують ті з них, які вирізняються змістовністю та лаконічністю, як-от: складна динамічна галузь економіки, яка включає в себе сукупність виробничих і невиробничих видів діяльності, спрямованих на виробництво товарів і надання послуг туристичного призначення (формування турпродукту) [113]; сукупність різних суб'єктів туристичної діяльності, які забезпечують прийом, обслуговування та перевезення туристів [48]; господарський комплекс міжгалузевого характеру, орієнтований на виробництво та реалізацію товарів і послуг туристичного та супутнього призначення, які задовольняють різнохарактерні потреби населення щодо організації дозвілля, і в результаті функціонування якого споживачі отримують комплексний туристичний продукт [24]; міжгалузевий господарський комплекс, який являє собою інтегровану систему галузей, виробництв і видів діяльності, об'єднаних спільністю метою та суспільним призначенням задовольняти потреби населення у проведенні дозвілля в подорожі шляхом створення та реалізації туристичного продукту [138]; сукупність виробництв різних галузей господарства, закладів культури, освіти та науки, що забезпечують створення матеріальної бази туризму, підготовку кадрів, виробництво, збут і споживання туристичного продукту [88].

Більшість науковців виділяють такі ознаки поняття "індустрія туризму": складова національної економіки [55; 113; 146]; міжгалузевий господарський комплекс [138]; абсорбування в собі здобутків інших індустрій [30]; сукупність різних суб'єктів туристичної діяльності [41; 48; 55; 238]; складна інтегральна система взаємодії суб'єкта й можливостей території [238]; сукупність виробничих [41; 88; 238] і невиробничих видів діяльності [41; 88; 113; 238]; забезпечення створення матеріальної бази туризму [88]; виробництво товарів [113; 138;

238] і надання послуг туристичного призначення [55; 113; 138; 238]; підготовка кадрів; виробництво, збут і споживання туристичного продукту [88; 138]; прийом, обслуговування та перевезення туристів [108]; задоволення специфічних потреб населення в проведенні дозвілля в подорожі [138; 146]; розкриття особливостей функціонування та розвитку туризму в межах певного географічного простору [41]; форма освоєння території [238]. Зрештою стверджуємось на думці, що *індустрія туризму* – це упорядкована система взаємодії представників міжгалузевого господарського комплексу, чия діяльність передбачає створення, збут і споживання туристичного продукту, здатного приносити значний економічний та соціальний ефект для національної економіки за рахунок задоволення специфічних потреб населення в проведенні дозвілля під час подорожі [112].

Отож, на відміну від туризму, індустрія туризму поєднує суб'єктів господарювання, чия діяльність як прямо, так і опосередковано пов'язана зі створенням, збутом і споживанням туристичного продукту, якому притаманні такі найважливіші ознаки:

- *невідчутність* – послуги туристичної сфери не мають матеріальної форми, тому їх якість визначається не стільки формою або процесом її надання, скільки комплексним синергетичним ефектом трансформації цієї послуги у фізичний і духовний потенціал особистості;

- *невіддільність послуги від джерела її утворення* – кожна установа туристичної сфери відрізняється особливою специфічністю та неповторністю, що, у свою чергу, унеможливорює надання таких послуг за її межами;

- *мінливість* – туристичні послуги зазнають відчутного впливу як зовнішніх, так і внутрішніх факторів, що вимагає від організації рекреаційної сфери дотримання соціальних стандартів послуги, приведення її у відповідність до потреб ринку, постійного контролю і моніторингу;

- *відсутність права власності* – на відміну від товару, туристична послуга не може бути об'єктом власності внаслідок того, що вона не має матеріальної форми та інших характерних ознак і властивостей;

- *незбереженість* – процес досягнення бажаного ефекту від наданої туристичної послуги переривається в міру отримання результату)

- *складність нормування* – має дуже суб'єктивний характер і залежить від рівня дисципліни, прагнення й бажання учасників соціальних відносин відповідати вимогам суспільства та ринку [56].

За останні роки найвищі темпи зростання серед галузей нематеріальної сфери демонструє світовий ринок туризму. Туризм став однією з головних категорій міжнародної торгівлі. Нині експортний дохід індустрії туризму посідає четверте місце після продукції паливної, хімічної та машинобудівної галузей [100]. Прогнозується, що туристична індустрія стане одним з найважливіших всесвітніх працедавців. Впровадження ж нових технологій туристичного обслу-

говування не зумовлює скорочення персоналу [221], тим самим обумовлюють усе більший інтерес з боку інвесторів до сфери туризму.

Аналіз конкурентних переваг щодо залучення інвестицій в індустрію туризму сприяв встановленню основних елементів туристичного потенціалу, серед яких:

- *рівень ресурсного забезпечення* – природні рекреаційні ресурси, культурно-історична спадщина, релігійно-культові об'єкти...;

- *інфраструктурний рівень* (геополітичне та географічне розташування регіону, розвиток загальної інфраструктури – забезпеченість дорогами, вокзалами, аеропортами, комунікаціями, контрольно-пропускними пунктами...);

- *виробничий рівень* – діяльність туроператорів і турагентів, будинків відпочинку та туристичних баз, санаторно-курортних об'єктів, анімаційних і рестораних закладів;

- *інноваційний рівень* – рівень інформатизації, рівень розвитку науки...;

- *інституційний рівень* – здатність регіону виконувати рекреаційно-туристичні функції; ступінь розвитку інституціонального середовища;

- *фінансовий рівень* – стійкість фінансової системи, збалансованість бюджетів, прибутковість туристичної сфери;

- *споживчий рівень* – потреба в рекреаційних і туристичних послугах, купівельна спроможність населення, туристичні потоки;

- *трудовий та інтелектуальний рівень* – трудові ресурси, рівень освіти, якість людського капіталу [110].

Завдяки такому позитивному мультиплікативному ефекту, разом зі зростанням суспільної значущості сфери послуг, індустрія туризму стала однією з найприбутковіших у світовій економіці [100; 206] і за своєю економічною віддачею вийшла на провідні позиції [100; 221]. За даними Всесвітньої Туристської Організації, упродовж 1990–2005 рр. доходи від туризму зростали в середньому на 9 % в рік [3] і становлять: \$ 463 млрд. – Європа, \$ 289 млрд. – Азійсько-Тихоокеанський регіон, \$ 46 млрд. – Близький Схід, \$ 33 млрд. – Африка [206]. Велика частина доходів від індустрії туризму в загальній сумі надходжень від експорту товарів і послуг складає: в Іспанії – 35 %, Австралії та Греції – по 36 %, Швейцарії – 12 %, Італії – 11 %, Португалії – 21 % і на Кіпрі – 52 %. У більшості країн, що розвиваються, на частку іноземного туризму припадає 10–15 % доходів від експорту товарів і послуг. Проте, наприклад, в Колумбії він складає 20 %, Ямайці – 30 %, Панамі – 55 %, на Гаїті – 73 % [166]. У таких країнах, як Угорщина, Чехія, Австрія, Швейцарія, Італія, Франція, Іспанія, Португалія туризм є однією з пріоритетних галузей, внесок у валовий національний дохід яких складає 15–35 %. Для деяких слаборозвинених країн туризм є єдиним рушієм економічного зростання. Кенія, Танзанія, Єгипет, Марокко, Туніс, Мадагаскар і Маврикій – це ті країни, уряди яких стимулюють роз-

виток індустрії туризму, адже туризм – це єдине джерело надходження капіталу та іноземних інвестицій [97]. Для більш ніж 40 країн світу туристична галузь є основним джерелом надходжень національного бюджету, а для 70 – однією з трьох його основних статей [3].

За різними оцінками, на індустрію туризму припадає:

- від 8 % [221] до 15 % світового валового продукту;
- близько 30 % світової торгівлі послугами [100];
- близько 7 % світових інвестицій [3; 100; 206];
- 5 % усіх податкових надходжень [206];
- 11 % світових споживчих витрат;
- третина світової торгівлі послугами [3; 206];

– від 150 млн [33] до 250 млн робочих місць [206]. У цій сфері щороку створюється біля 2,5 тис. нових робочих місць. Надання необхідних послуг на належному рівні лише одному туристу зумовлює створення 6–9 нових робочих місць [221]. За кількістю зайнятих у цій індустрії провідні позиції займає Китай, Індія, США, Індонезія, Японія, Бразилія, Росія, Німеччина, Іспанія і Франція [166].

Туристичній індустрії притаманні такі суперечності: активне застосування сучасних інформаційних технологій у діяльності відповідних приватних і державних структур й неефективна державна підтримка основних засад інформаційного суспільства в туризмі, а отже, і неналежний організаційно-інституційний супровід, правове забезпечення, фінансова підтримка... [55].

Проведені узагальнення дозволяють стверджувати, що на розвиток індустрії туристичної різні фактори: демографічні, природно-географічні, соціально-економічні [43; 160; 173], історичні [160; 173], релігійні, політико-правові [160], політичні, культурні, матеріально-технічні [43; 173], архітектурні, екологічні [173] тощо.

Кожний із зазначених факторів має власну зону дії, як-от:

– *фактори реалізації* – завдяки їм інтерес до участі в туризмі, сконцентрований в зонах прояву селективних факторів, направляється в райони, у яких є для цього всі сприятливі умови, тобто в зони прояву факторів локалізації;

– *фактори вибірковості* – характеризують можливість участі в туризмі; від них залежить, хто, коли, як довго і яким чином буде відпочивати;

– *фактори локалізації* – визначають фактичну рекреаційну придатність території; когнітивний маркетинг і брендінг, які, власне, покликані приваблювати туристів, змінюючи систему цінностей та порядок пріоритетів, вводити нові еталони та стандарти [173].

Проведені узагальнення публікацій за даною проблематикою дозволяють стверджувати, що нині науковці виділяють такі складові індустрії туризму, як-от: туристичні оператори та агенції [55; 69; 112; 158; 176]; оператори туристич-

них інформаційних систем [55]; галузі господарства [69; 88]; заклади громадського харчування, розміщення [48; 55; 69; 112; 158; 176; 206], культури [48; 88; 158; 176; 206], освіти [69; 88; 112; 158], науки [69; 88], розваг, фізкультурно-спортивного [48; 55; 176], лікувально-оздоровчого [48; 55; 206], пізнавального, ділового та іншого призначення [48; 55]; підприємства зв'язку [158], торгівлі [158; 206] і транспорту [48; 55; 69; 112; 158; 176; 206]; установи, що надають послуги екскурсиводів, інструкторів, гідів-перекладачів, провідників [48]; страхові компанії, банківсько-кредитні установи [69; 206]; рекламно-інформаційні [69; 176; 253], маркетингові [69; 253], юридично-аудиторські, логістичні, технологічні (обслуговуючі) та проектні установи; бізнес-центри, лізингові компанії; природно-рекреаційні та історико-архітектурні об'єкти [69]; підприємства з виробництва сувенірів [69; 112], туристичного спорядження, специфічних для певної місцевості товарів; поліграфічні підприємства, картографічні фабрики, періодичні видання, телерадіокомпанії [69]; органи державної влади [69; 158], агенції регіонального розвитку, міжнародні та державні фонди і програми [69], громадські об'єднання [158].

Індустрії туризму як світогосподарській складовій притаманні процеси транснаціоналізації діяльності, внаслідок якої світовий ринок пропозиції туристичних послуг являє собою піраміду, верхню частину якої займають провідні транснаціональні компанії, що забезпечують комплексне обслуговування за власними стандартами якості, а нижня частина представлена середнім та малим підприємництвом, переважно спеціалізованим на наданні окремих послуг (підприємства гостинності, туристичні агенції тощо). Серед транснаціональних компаній в сфері готельного бізнесу більшість складають спеціалізовані системи, сформовані в результаті внутрігалузевої інтеграції, майже п'ята частина припадає на асоційовані з авіакомпаніями, решта – на асоційовані з потужними туроператорами, фінансовими та комерційними "суміжними" структурами. Найпотужнішими структурами глобального туристичного ринку є авіатранспортні компанії в асоціації з готельним бізнесом. Процеси транснаціоналізації водночас обумовили посилення територіальної диференціації та зростання поляризації національних туристичних ринків, поглиблення "осьового" туристичного поділу праці між країнами високоінтенсивного та стабілізованого типів туристичних ринків і країнами акумулюючого типу при одночасному зменшенні полілінійності їх розвитку [138].

Індустрія туризму вирізняється складністю внутрішньої структури, ієрархією цілей функціонування компонентів і елементів, різноманітністю зовнішніх і багаторівневістю внутрішніх комплексуютьовуючих зв'язків, стадійністю споживання та організації обслуговування. Він формується вертикальними, горизонтальними та наскрізними взаємозв'язками між елементами та компонентами. Міжкомпонентні горизонтальні зв'язки, наявні між підприємствами різ-

них галузей, задіяних в організації туристичного споживання відповідно стадійності процесу обслуговування, дозволяють виділити в межах індустрії туризму функціонально-стадійні підсистеми, представлені сполученнями різнорідних функціонально-галузових елементів, що виконують однорідні функції в сфері туризму: інституційно-організаційну, функціонально-господарську та територіально-господарську.

1. *Інституційно-організаційна підсистема* включає структури, представлені інституціями, які здійснюють державну туристичну політику шляхом правового, економічного і організаційного узгодження державних, місцевих, комерційних і некомерційних інтересів суб'єктів ринкової діяльності на ринках туристичних послуг різного порядку. Регуляторними каналами впливу є законодавчо-нормативний, податковий, валютно-фінансовий, інформаційний, управлінський.

2. *Функціонально-господарська підсистема* сформована функціонально-інтегративними зв'язками між структурами галузей матеріального виробництва і невиробничої сфери з надання транспортних, гостинних, дозвілевих і низки додаткових послуг, які сприяють забезпеченню туристичної мети на відповідному якісному рівні.

3. *Територіально-господарська підсистема* становить ресурсну основу формування туристичного ринку на базі використання туристичного, соціально-демографічного й господарського потенціалу території. Різнорідність ресурсної основи викликає необхідність класифікації туристичних ресурсів. До їх класифікації застосований сутнісний, діяльнісний, атрактивний, ціннісний, функціональний та еколого-економічний підходи, що свідчить про постійне урізноманітнення ресурсної основи, розширення їх номенклатури та можливостей використання в туризмі [138].

За іншого підходу, організаційна структура логістичної системи в туристичній сфері підтримує основні управлінські функції та охоплює наступні підсистеми.

1. *Підсистема управління процедурами* замовлень включає раціоналізацію процесів розміщення, харчування, перевезення: аналіз споживчого попиту та потреб регіону; укладання договорів на матеріально-технічне забезпечення об'єктів розміщення та харчування, транспортне обслуговування; розміщення туристів на основі оптимізації навантаження об'єктів розміщення; організація перевезення туристів; розробка пропозицій щодо оптимізації транспортних потоків; удосконалення транспортної інфраструктури (створення парків транспортних засобів та автостоянок) тощо.

2. *Підсистема зв'язків* відображає вплив зовнішнього та внутрішнього навколишнього середовища на процес логістичного менеджменту.

3. *Підсистема генерування інформації* передбачає інформаційне забезпечення організації процесу надання логістичних послуг: формування бази даних про об'єкти розміщення туристів (готелі, табори, гуртожитки, приватні будинки); об'єкти харчування (ресторани, їдальні, кафе, буфети); парки транспортних засобів; автостоянки; об'єкти розваг, культури та рекреаційної діяльності; надання необхідної інформації про об'єкти інфраструктури тощо.

4. *Підсистема підтримки логістичних рішень* є інтерактивною комп'ютерною інформаційною системою, що включає бази даних й аналітичні моделі, які реалізують оптимізаційні та інші завдання, що виникають у процесі логістичного менеджменту: аналіз функціонування існуючих рекреаційних об'єктів у регіоні; формування баз даних щодо стану виробничої, спеціальної, інституціональної інфраструктури регіону; збір інформації про потенційних інвесторів та можливі інвестиційні проекти. Ця підсистема забезпечує розробку пропозицій з обґрунтування необхідності створення нових об'єктів рекреаційної інфраструктури (будівництво доріг, готелів, ресторанів, складів з продуктами харчування, тематичних парків, об'єктів розваг, автостоянок, аквапарків, сміттепереробних заводів); підвищення якості логістичних послуг та приведення у відповідність до міжнародних стандартів рівня обслуговування туристів у готелях, ресторанах, мотелях, кемпінгах, на транспорті та інших підприємствах [56].

Виділяють такі сектори індустрії туризму (виробництва туристичних послуг, допоміжний, сервісний, забезпечення життєдіяльності туристичного клас-теру, регуляторного впливу) [69], а в їх межах – конкретизувала перелік суб'єктів та об'єктів цього міжгалузевого господарського комплексу. Означене убачається цінним для формування й забезпечення розвитку туристичних кластерів, яким притаманні такі специфічні ознаки: туристичні ресурси; туристичні фірми; надавані послуги; галузі, що підтримують туризм; сприятливі умови [221]; організаційна, продуктивна, інфраструктурна, позакластерні угруповання, матеріально-технічна [142]. При цьому слід ураховувати: географічний розмір кластера може варіювати від масштабу міста до рівня країни чи групи сусідніх країн; гнучкість і динамічність функціонування; конкуруючі фірми йдуть на співробітництво з метою реалізації потенціалу території та її конкурентних переваг; наявність синергетичного ефекту; незвично широкий склад учасників [206].

Більшість науковців виділяють такі ознаки поняття "туристичний кластер": територіальна локалізація [221] й концентрація взаємозв'язаних ресурсів, чинників, підприємств [106; 253]; організаційна основа [119]; форма співпраці фірм, установ та організацій [69; 119; 221; 253]; міжсекторне співробітництво: влада – бізнес – громада [189]; формування й просування на ринку туристичного продукту; досягнення спільного економічного успіху [69]; синергетичний ефект [221]; реалізація пріоритетних задач [119]; посилення конкурентних переваг території [119; 221], розвиток певного виду туризму [106], сприяння задо-

воленню потреб туристів [106; 221]. Зрештою стверджуємось на думці, що "**туристичні кластери**" є формою взаємовигідної співпраці представників різних галузей та сфер діяльності, що передбачає отримання позитивного синергетичного ефекту за рахунок спрямування доступних ресурсів на розвиток туристичного продукту як запоруки задоволення усе зростаючих потреб туристів [112].

Останнім часом дедалі більше науковців пропонують формувати саме кластери індустрії туризму, оскільки завдяки цьому забезпечується значний економічний та соціальний ефект, а саме: стимулювання до ефективної діяльності та її розширення; використання продукції однієї сфери регіону для потреб іншої; зменшення фінансових й операційних ризиків діяльності учасників кластеру; обмеження впливу недобросовісної конкуренції у сферу діяльності кластеру; притік інвестиційних ресурсів у сферу економічної діяльності та регіон розміщення кластеру [142]; полегшення доступу до спеціалізованих факторів виробництва [221]; зростання податкових надходжень до бюджету; приток іноземної валюти; збереження й раціональне використання культурного та природного потенціалу; ефективніше використання нових ринкових тенденцій для соціально-економічного розвитку регіону; сприяння формальному та неформальному обміну знаннями, а також співробітництву [206]; забезпечення більш адекватного й швидкого реагування на потреби споживачів туристичних послуг [206; 221]; зменшення трансакційних витрат його учасників та отримання ними додаткові переваг; підвищення якості продукції; сприяння розвитку інноваційних технологій [142; 221]; зростання зайнятості населення; розширення інвестиційної спроможності учасників кластеру через спільну участь в грантових програмах; підвищення конкурентоспроможності регіону; істотне зниження бар'єрів виходу на ринки збуту продукції та поставок сировини й матеріалів, робочої сили [142; 206].

Попри їхню суспільну значущість, кластери донині в Україні не стали поширеною формою співпраці в індустрії туризму. Саме тому актуалізується питання не лише створення нових кластерів навколо "корневих центрів", де-стинацій, які продають туристичні фірми, створюючи туристичний продукт, допоможе підійти до стратегії системного розвитку регіональної індустрії туризму [114], а й необхідності упорядкування державного регулювання цього процесу, тобто створення таких умов, за яких належне (якісно і кількісно) задоволення потреб споживачів туристичних послуг супроводжується не лише реалізацією потенцій суб'єктів туристичної діяльності, а й поліпшенням соціально-економічної ситуації в країні [146].

Туристичному кластеру, порівняно з іншими формами організації, притаманні такі характерні ознаки: незвично широкий склад учасників; географічний розмір кластера може варіювати від масштабу міста до рівня країни чи групи сусідніх країн; наявність синергетичного ефекту; гнучкість та динамічність фу-

нкціонування; конкуруючі фірми йдуть на співробітництво з метою реалізації потенціалу території та її конкурентних переваг [206].

Запропоновано таку класифікацію складових індустрії туризму:

- *створення туристичного продукту* (суб'єкти господарювання – ядро туристичного кластера);
- *збут туристичного продукту* (туристичні оператори та агенції);
- *супровід туристичного продукту* (страхові компанії, банківські установи; поліграфічні підприємства, картографічні фабрики, періодичні видання, телерадіокомпанії; логістичні, юридично-аудиторські, маркетингові, рекламно-інформаційні, технологічні (обслуговуючі) та проектні установи);
- *надання супутніх послуг* (установи, що надають послуги екскурсів, гідів-перекладачів, інструкторів, провідників; підприємства зв'язку, торгівлі та транспорту, а також з виробництва сувенірів, специфічних для певної місцевості товарів, туристичного спорядження; заклади розміщення, громадського харчування, розваг, культури, науки, освіти, ділового, пізнавального, лікувально-оздоровчого, фізкультурно-спортивного, побутового обслуговування та іншого призначення; комунальні служби; правоохоронні органи);
- *регулювання туристичного кластеру* (органи державного управління й органи місцевого самоврядування України; громадські об'єднання; органи влади інших країн; міжнародні організації);
- *споживання туристичного продукту* (населення) [112].

Науковці наводять такі вияви економічного та соціального ефекту від формування кластерів індустрії туризму:

- полегшення доступу до спеціалізованих факторів виробництва [221];
- стимулювання до ефективної діяльності та її розширення;
- використання продукції однієї сфери регіону для потреб іншої;
- зменшення фінансових й операційних ризиків діяльності учасників кластеру;
- обмеження впливу недобросовісної конкуренції у сферу діяльності кластеру;
- притік інвестиційних ресурсів у сферу економічної діяльності та регіон розміщення кластеру [189];
- більш адекватне й швидке реагування на потреби споживачів туристичних послуг [206; 221];
- збереження й раціональне використання культурного та природного потенціалу;
- ефективніше використання нових ринкових тенденцій для соціально-економічного розвитку регіону;
- приток іноземної валюти;
- зростання податкових надходжень до бюджету;

- сприяння формальному та неформальному обміну знаннями, а також співробітництву [206];
- зростання зайнятості населення;
- розширення інвестиційної спроможності учасників кластеру через спільну участь в грантових програмах;
- істотне зниження бар'єрів виходу на ринки збуту продукції та поставок сировини й матеріалів, робочої сили;
- підвищення конкурентоспроможності регіону [142; 206];
- зменшення трансакційних витрат його учасників та отримання ними додаткові переваг;
- підвищення якості продукції;
- сприяння розвитку інноваційних технологій [142; 221];
- джерело доходу для місцевого населення;
- стимулювання розвитку галузей, пов'язаних з випуском предметів споживання (виробів місцевої промисловості, сувенірів) для туристів;
- сприяння розвитку розважальної та пізнавальної сфери, збереженню музеїв, пам'ятників, архітектурних ансамблів, будівництву різноманітних атракціонів;
- сприяє розвитку транспортних підприємств і організацій, розширенню автосервісу;
- стимулювання розвитку засобів зв'язку;
- сприяння припливу в країну значних коштів в іноземній валюті [62].

Таким чином, індустрія туризму відіграє істотну переважно позитивну соціально-економічну роль у розвитку національної економіки, а тому є об'єктом регуляторного впливу держави.

1.2. Специфіка розвитку окремих видів туризму (за цільовими ринками)

Попри їх розмаїття, окремі види туризму (за цільовими ринками) [112] мають як спільні, так і відмінні ознаки.

Практично повністю тотожними є такі сегменти індустрії туризму: *супроводу туристичного продукту* (страхові компанії, банківські установи; поліграфічні підприємства, картографічні фабрики, періодичні видання, телерадіокомпанії; логістичні, юридично-аудиторські, маркетингові, рекламно-інформаційні, технологічні (обслуговуючі) та проектні установи), *надання супутніх послуг* (установи, що надають послуги екскурсів, гідів-перекладачів, інструкторів,

провідників; підприємства зв'язку, торгівлі та транспорту, а також з виробництва сувенірів, специфічних для певної місцевості товарів, туристичного спорядження; заклади розміщення, громадського харчування, розваг, культури, науки, освіти, ділового, лікувально-оздоровчого, фізкультурно-спортивного, пізнавального, побутового обслуговування та іншого призначення; комунальні служби; правоохоронні органи) та *регулювання туристичного кластеру* (органи державного управління й органи місцевого самоврядування України; громадські об'єднання; органи влади інших країн; міжнародні організації).

При цьому більшість з тих, хто займаються *збутом туристичного продукту* (туристичні оператори та агенції), диверсифікують власні ризики за рахунок надання усього спектру туристичних послуг. При цьому може мати місце спеціалізація її учасників на певному цільову ринку (медичному, спортивному, освітньому...), тим самим не лише займаючи певну ринкову нішу, а і позиціонуючи себе серед споживачів і конкурентів; водночас, пропозиція решти видів турів (частіше за все, рекреаційних) слугує лише додатковим заробітком.

Натомість істотні відмінності стосуються тих, хто безпосередньо *створює* (суб'єкти господарювання – ядро туристичного кластера) та *споживає туристичні продукти* (населення).

Найбільш розповсюдженим є **рекреаційний туризм** – вид туризму, спрямований на відновлення сил, відпочинок у вільний час [91]; діяльність людини, спрямовану на відтворення своїх фізичних і психічних сил, розвиток особистості [136]; процес відтворення фізичних, духовних і нервово-психічних сил людини, який забезпечується системою заходів і здійснюється у вільний від роботи час на спеціалізованих територіях [170]; суспільне явище, яке відображає відношення з приводу відтворення й розвитку життєвих сил людини [193].

Споживачами послуг рекреаційного туризму є населення. При цьому пора року, тривалість, місце та спосіб відпочинку залежать від віку, статі, сімейного стану, доходів та особистих вподобань рекреантів.

Ядром кластеру рекреаційного туризму є курорти та інші об'єкти (інституції, території...), які виконують такі функції:

- санаторно-лікувальне лікування;
- медична реабілітація хворих;
- оздоровчий відпочинок і профілактика захворювань;
- культурно-лікувальна і дозвілєва рекреація [128; 195].

Рекреаційну сферу можна розглядати як складну систему, до складу якої входять соціальні, біологічні, технічні та інші компоненти [56], а також такі його складові: контингент професійних спеціалістів, що забезпечують туристично-рекреаційний процес; матеріально-технічна база, необхідна для туристично-рекреаційної діяльності; функціонування серед інших господарсько-територі-

альних комплексів та утворень, що безпосередньо чи опосередковано беруть участь в організації відпочинку населення [247].

Шаптала О. у рекреаційній діяльності виділяє три основні групи суспільних функцій – медико-біологічну, соціально-культурну та економічну [239], для виконання яких використовуються відповідні рекреаційно-туристські ресурси – об'єкти та явища природного, природно-антропогенного, соціального походження, що використовуються для туризму, лікування, оздоровлення та впливають на територіальну організацію рекреаційної діяльності, формування рекреаційних районів (центрів), їх спеціалізацію та економічну ефективність; сукупність природних, природно-технічних, соціально-економічних комплексів та їх елементів, що сприяють відновленню та розвитку фізичних і духовних сил людини, її працездатності та при сучасній і перспективній структурі рекреаційних потреб і техніко-економічних можливостях використовуються для прямого й опосередкованого споживання, надання рекреаційно-туристських і курортно-лікувальних послуг [17]. Для повноцінного відпочинку й оздоровлення рекреантам необхідні певні умови: чисте, багате киснем повітря, тиша, сприятливий мікроклімат, принадність середовища, можливість займатися не стомлюючою аматорською справою. Таким умовам найкраще відповідають лісові насадження, які характеризуються високими санітарно-гігієнічними та естетичними властивостями і мають важливе пізнавальне значення [6]. Не випадково, як стверджують спеціалісти, майже 70 % опитаних віддають перевагу лісовому відпочинку. У людей, які відпочивають у лісі, швидко поліпшується самопочуття, зникає нервове напруження, втома, відновлюється працездатність. Спеціальні дослідження показали, що у робітників, які провели вихідний день у лісі, продуктивність праці підвищувалася на 3–5 % [13]. Першоосновою рекреаційно-туристичної діяльності є не стільки землі рекреаційного призначення, скільки рекреаційні зони відпочинку, що перебувають у складі будь-яких категорій земель за цільовим призначенням, які є інструментом реалізації стратегії організації відпочинку людей [209].

Очевидними є тенденції, за яких від класичного туризму відокремлюються нові, найрізноманітніші альтернативні види і типи туризму, зосередженість на яких дозволяє підвищувати дохідність туристичних послуг, і, відповідно, вихід на нові ринки, у т.ч. міжнародні [141].

Останнім часом у суспільстві дедалі більше уваги приділяється не лише відпочинку та організації дозвілля населення, а і забезпеченню належного стану здоров'я людини як провідної продуктивної сили та кінцевої мети економічного розвитку [26]. Пацієнт обирає країну, лікаря та клініку, де йому може бути запропоновано діагностику та лікування, які є цікавими саме для нього [80]. При цьому місце постійного проживання не є визначальним критерієм для отримання медичних послуг, тому зростає інтерес до розвитку медичного туризму, який

почав розвиватись з античних часів, а у ХХІ ст. перетворився в окремий вид туристичної індустрії, оскільки є найбільш стабільним, цілорічним, затребуваним і перспективним видом туризму [49].

Проблематика розвитку медичного туризму порівняно нова для вітчизняної науки, а тому відсутній усталений понятійний апарат і наявне використання споріднених термінів "медичний", "лікувальний", "лікувально-оздоровчий" туризм. На окрему увагу заслуговують ті з них, які вирізняються змістовністю, як-от: переміщення туристів з постійного місця проживання в інший регіон з метою лікування та профілактики захворювань різних органів в організмі, для проведення спеціальних лікувальних процедур [49]; вид туризму, що спрямований на відновлення життєво важливих функцій людини і призначений для хворих і ослаблених людей [226]; вид туристичної діяльності, в основі якої покладено створення лікувальної, діагностичної, реабілітаційної, профілактичної, оздоровчої послуги для туриста, котрий перебуває за межами помешкання і переслідує мету відтворення власного здоров'я [26]; подорож до курортних місцевостей з метою оздоровлення та лікування [196]. Водночас, окремі тлумачення цих понять містять окремі дискусійні положення, а саме: отримання медичних послуг "за межами помешкання" [26, с. 147] може не передбачати виїзд за межі населеного пункту постійного проживання, а їх надання "за межами країни проживання" [12, с. 61; 80, с. 42], хоча вони можуть надаватись в іншому населеному пункті на батьківщині; "вид господарської діяльності, спрямований на організацію турів" [12, с. 61] вказує лише на суб'єкта, який опосередковує ці послуги, тоді як поза увагою залишаються інші учасники цього процесу, тобто ті, хто надає і отримує медичні послуги; "орієнтація на пропозицію додаткових туристичних послуг" [141, с. 35]: "пізнавальні, розважальні, видовищні та інші програми" [109, с. 33], а також відпочинок [26, с. 146], реалізація "рекреаційних функцій" [109, с. 33] передбачає "відновлення сил, відпочинок у вільний час" [91, с. 192], а тому є лише дотичною до досліджуваної проблематики. Зрештою, стверджуємось в думці, що під поняттям "**медичний туризм**" слід розуміти вид туризму, який передбачає виїзд індивіда за межі населеного пункту, де той постійно проживає, задля отримання медичних послуг лікувального, діагностичного, реабілітаційного та профілактичного характеру [152].

Потреба виокремлення медичного туризму в окрему форму оздоровчо-лікувального туризму зумовлена передусім його специфічною ознакою – забезпеченням результату лікування, тобто характеризується завершеністю процесу лікування. Якщо мета оздоровчого туризму (велнесу), в основному, розглядається як профілактика певних захворювань і зміцнення здоров'я, то мета медичного туризму більш конкретна і полягає в лікуванні хвороб та інших відхилень від здорового стану організму, у викорененні захворювання, що й розглядається причиною приїзду в той чи інший регіон [141]. Тому при розробленні медичних

турів особливу увагу слід приділяти тому, щоб туристові надали саме ті медичні послуги, які йому потрібні та не зашкодять його здоров'ю [27].

Споживачами послуг медичного туризму є населення, яке потребує медичні послуги лікувального, діагностичного, реабілітаційного та профілактичного характеру. При цьому пора року, тривалість, країна, лікарі та клініка обираються пацієнтом залежно від стану його здоров'я, затребуваних медичних послуг (наприклад, кардіохірургічне лікування, імплантація тазостегнових і колінних суглобів, стоматологічна допомога...) і розміру доходів.

Потреби населення в якісних послугах медичного туризму продукують суб'єкти рекреаційного та санаторно-курортного комплексів, чия діяльність спрямована на досягнення наступних цілей: відпочинок; рекреація (відновлення); лікування; оздоровлення.

Задля цього використовуються такі основні оздоровчі ресурси:

- *кліматотерапія* – лікування за допомогою сприятливого для конкретного організму клімату;
- *бальнеотерапія* – лікування мінеральними водами;
- *пелоїдотерапія* – лікування спеціальними грязями;
- *телассотерапія* – лікування за допомогою сприятливих властивостей морської води;
- *айротерапія* – оздоровчі процедури з використанням гірського повітря;
- *спелеотерапія* – використання при лікуванні мікроклімату печер;
- *фітотерапія* – використання цілющих властивостей рослин [26].

Безсумнівно, медичний туризм слід виокремлювати за характером методів лікування. Разом з тим дискусійним є підхід до поділу медичного туризму за напрямками на лікувально-оздоровчий, профілактичний та екологопізнавальний. По-перше, медичний туризм є формою лікувально-оздоровчого туризму, а не навпаки; по-друге, екологопізнавальний туризм не може розглядатись як напрям медичного туризму, оскільки не передбачає надання медичних послуг; по-третє, профілактичний туризм слід розглядати як форму оздоровчого туризму, оскільки не передбачає лікування захворювання [27].

Важливою складовою медичного туризму є санаторно-курортне лікування, яке базується на наявності на відповідній території природних рекреаційних ресурсів, розвиненої оздоровчої інфраструктури (бальнеологічні лікарень, грязелікарень, курортних поліклінік, санаторіїв, санаторіїв-профілакторіїв, санаторіїв для дітей з батьками, спеціалізованих санаторіїв, дитячих оздоровчих центрів [11] ...), сучасного медичного обладнання, кваліфікованого медперсоналу... [109]. Основними критеріями розвитку санаторно-курортного лікування є наявність родовищ лікувальних мінеральних вод, грязей, озокериту, сприятливі кліматичні умови, екологічно чисте природне середовище. При цьому що

більші запаси лікувальних ресурсів, вища їхня лікувальна ефективність, то вищу цінність мають рекреаційні території [93].

Пропонується класифікація видів медичного туризму за такими ознаками:

- масштаб: *індивідуальний; груповий*;
- мета: *лікувальний* – лікування хвороб і патологій; *діагностичний* – уточнення діагнозу та обстеження; *оздоровчий* – профілактика захворювань, оздоровлення та покращання зовнішнього виду;
- спосіб: *традиційний; нетрадиційний* [152].

У зв'язку з особливостями надання сервісу сформувалися певні форми лікувально-оздоровчих послуг: лікувально-оздоровчі процедури, оздоровча зарядка, лікувальна фізкультура під керівництвом інструктора і самостійно, туристичні заходи (прогулянка, ближній туризм, мандрівки тощо), сонячні, водяні і повітряні ванни, рухливі ігри та ін. [196].

Основними мотивами відвідання медичних турів є результативність (тобто якість надання медичних послуг) і спроможність (у т. ч. рівень цін на медичні послуги). Основними ж стимулюючими чинниками розвитку міжнародного медичного туризму все ж є: приваблива ціна, перелік послуг або надання більш кваліфікованої допомоги [27].

Умовно можна виділити два основні потоки медичних туристів. Перший – ті, хто виїжджає з економічно розвинених країн в країни "третього світу". У країнах з високим рівнем економіки медичні послуги є настільки дорогими, що далеко не усі громадяни можуть дозволити собі медичну страховку, яка покриває усі та/або найбільш дорогі види лікування. Не маючи можливості самостійно оплатити ту чи іншу операцію у своїй країні, пацієнти підшукують варіанти більш дешевого, але також ефективного лікування в інших країнах. Цю групу, перш за все, представляють мешканці США. Водночас, навіть такі соціально орієнтовані системи охорони здоров'я, як у Великобританії та Канаді, змушують своїх громадян шукати медичну допомогу "на стороні". Причина – великі черги на різні види медичних послуг, які покриває страховка.

Другий потік складається з пацієнтів більш бідних країн з невисоким рівнем розвитку медицини (у т.ч. країн СНД). Для них поїздка на лікування до країн з традиційно високорозвиненою та просунутою медициною – єдина надія на встановлення об'єктивного діагнозу та шанс на одужання. Саме тому затребовані такі напрями, як онкологія, кардіохірургія, ортопедія та нейрохірургія в клініках Німеччини, Ізраїлю, Швейцарії, Австрії, Франції.

Самий значний потік клієнтів медичного туризму у всіх напрямках пов'язаний з оздоровленням на курортах, лікування у стоматологів і проведення пластичних операцій. Це вже усталена практика поєднання відпочинку з отриманням медичних послуг, а також доходний бізнес, який постійно поповнюється

новими гравцями, котрі просувають свої послуги в жорстких умовах конкуренції за рахунок комплексного сервісу та орієнтація на масове споживання [80].

Серед найбільш перспективних ринків медичного туризму є стоматологічний туризм [27]. Однією з передумов розвитку стоматологічного туризму в Україні є спроможність як комунальних, так і приватних стоматологічних клінік надавати якісні послуги, оскільки здебільшого кваліфікація їхнього персоналу уже давно не поступається рівню підготовки європейських спеціалістів [80]. До того ж, чимало науковців [22; 27; 80; 142 та ін.) одностайні, що однією з важливих переваг України є краще співвідношення "ціна – якість" на лікування та протезування зубів. Так, зокрема, якщо в ірландській стоматологічній клініці за одну коронку прийдеться викласти мінімум € 2,5 тис., а у київській вона обійдеться в десятки разів дешевше – біля £ 500 [27]. Тому даний вид туризму буде зорієнтовано, передусім, на закордонних (у т.ч. з країн ЄС) туристів [22], але, водночас, не слід нехтувати і потенціалом внутрішнього стоматологічного туризму.

Для відновлення власних "життєвих сил" люди мають не лише відпочивати та лікуватись (поповнювати лави, відповідно, рекреаційних і медичних туристів), а і належним чином харчуватись (у т.ч. під час мандрівок). І якщо одних цікавить лише безтурботний доступ до продуктів харчування (зокрема, відсутність необхідності купувати продукти, готувати страви, мити посуд...), то інших – можливість скуштувати нові блюда світової кухні. Останнє створює передумови для розвитку **ресторанного (гастрономічного, кулінарного) туризму** – спеціалізованого виду туризму, пов'язаного з ознайомленням з історією, технологією та культурою споживання національних страв і продуктів, а також навчання і підвищення рівня професійних знань у сфері кулінарії [191].

Споживачами послуг ресторанного туризму є населення; натомість ядром цьому кластеру є заклади харчування та інші об'єкти (гастрономічні конкурси, фестивалі, майстер-класи...), дозволяють не тільки підтримувати життя людини, а і формувати додаткове джерело естетичного задоволення, засіб пізнання іншого народу. Однак щоб перепробувати всі страви Всесвіту, не вистачить і цілого життя, але ознайомитися з гастрономічними творіннями основних національних кухонь можливо. Мета ресторанного туризму – насолодитися особливостями тієї чи іншої національної кухні, вхопити саму душу місцевої рецептури, а не просто скуштувати величезну кількість страв і напоїв [199].

Завдяки розвитку ресторанного туризму забезпечуються такі ефекти:

– *в економічній сфері*: виробництво нового туристичного продукту, створення доданої вартості, унаслідок чого здійснюється процес нагромадження цінностей; створення додаткових робочих місць і значне зростання зайнятості населення; формування прямого та непрямого ефекту від одержаних доходів туристичних підприємств, а також підприємств-партнерів – засобів розміщення,

закладів ресторанного господарства, розваг...; розвиток малого та середнього бізнесу, які заповнюють нові ніші на ринку виробництва і послуг; згладжування проблем сезонності в туристичних регіонах, продовження туристичного сезону; поживлення зовнішньої торгівлі, збільшення експортно-імпортних операцій з послугами і товарами, що є однією із основних джерел залучення іноземної валюти в країні; необхідність підтримання наявних туристичних об'єктів у належному стані та створення нових обумовлюють мотивацію підприємців і представників органів влади (місцевої та державної) щодо інвестування коштів на реставрацію пам'яток історії та культури, правоохоронні заходи, реконструкцію матеріально-технічної бази, освітянську та виховну роботу засобами туризму; є важливим елементом комплексу маркетингових комунікацій для популяризації продукції місцевих товаровиробників та інших закладів сфери гостинності;

– *в соціальній сфері*: відпочинок, отримання позитивних емоцій і вражень під час гастрономічної подорожі сприяють відновленню фізичних сил і психологічного здоров'я людини; організація дозвілля населення; раціоналізації вільного часу, згладжування розбіжностей та попередження конфліктів у суспільстві, формування та підвищення освітнього рівня, поширення культурних цінностей і створення нових; збагачення соціальної інфраструктури, стимулювання розвитку науки, освіти, закладів культури, творчих колективів, фестивального руху;

– *в гуманітарній та культурологічних сферах*: забезпечення саморозвитку особистості, підвищення рівня освіти та загальної культури шляхом ознайомлення з традиціями національної гастрономії, кулінарії, стилем життя інших народів і красою природи [191].

Аналізуючи можливості розвитку ресторанного туризму, доцільно об'єднати їх у декілька перспективних напрямів:

– агро, винну, медову, рибну, фруктову-ягідну, сирну, кавову, змішану спеціалізацію [199];

– сформовані гастрономічні бренди;

– традиційні продукти;

– гастрономічні фестивалі;

– органічне землеробство;

– етнографічна кухня;

– концептуальні ресторани;

– екзотика [4].

Популярністю з погляду розвитку ресторанного туризму користуються переважно європейські країни (Франція, Італія, Іспанія, Австрія...), а також екзотичні гастрономічні традиції Японії, Китаю, Індії, Мексики та країн арабського світу [199]. Найбільшого поширення кулінарні тури набули у Великобританії та Перу. Дуже популярними стали відомі французькі, болгарські винні тури, які

пропонують прогулянки по виноградниках, збір винограду, дегустацію вин; сирні тури в Голландію, Швейцарію, Італію, де можна поласувати сортами кращих сирів, відвідати сирний ярмарок; пивні тури по Німеччині, Австрії, Чехії, Бельгії з відвідуванням пивоварень, відомих пивних барів та фестивалів. Крім того, гастрономічні подорожі приваблюють людей, чий бізнес безпосередньо пов'язаний із приготуванням і вживанням їжі – ресторатори, сомельє, дегустатори, ресторанні критики. Метою таких подорожей є підвищення рівня професійних знань, почерпнути нове і набратися досвіду. Програмою таких гастрономічних подорожей передбачаються майстер-класи від кращих шеф-кухарів, які із задоволенням діляться секретами приготування тієї чи іншої страви. З професійними цілями відправляються в кулінарні подорожі також представники туристичних компаній, які прагнуть розширити свій бізнес і почати продавати гастрономічні тури [202]. Сучасних туристів цікавить можливість не тільки про-дегустувати страви національної кухні, приготовані з найсвіжіших продуктів самими носіями тієї чи іншої національної культури, пізнати їхні регіональні відмінності, але й відвідати ресторани високої кухні, концептуальні ресторани, познайомитися з традиційними чи сучасними технологіями вирощування сільськогосподарської сировини й отримання з неї продуктів, інколи ексклюзивних, які прославили той чи інший регіон або місцевість [4]. Зрештою, як послуга, гастрономічний тур є комплексом заходів, що проводяться з метою дегустації традиційних для певної місцевості страв, а також окремих інгредієнтів, які ніде у світі більше не зустрічаються і мають особливий смак. Саме комплексність туристичної пропозиції викликає труднощі в організації та призводить до суттєвого зниження конкурентоспроможності вітчизняного гастрономічного турпродукту і, як наслідок, до руйнування іміджу України як великого європейського туристичного оператора [202].

Важливою конкурентною перевагою для вітчизняного туризму має стати усталена традиція хлібосольства й гостинності, вміння майстерно приготувати страви, вправно їх подати та вміння щедро прийняти гостей. Борщ, а також інші взірці української кулінарії: галушки, вареники, горілка були символами етнічної культури не лише завдяки своїй оригінальності, а й через те, що вплетені були в обрядову культуру – і, отже, не даремно всі вони виступали насамперед компонентом святкової їжі [202].

Всебічне втілення концепції сталого розвитку в життя робить **екологічний туризм** – життєздатний туризм, чутливий до навколишнього середовища, що включає вивчення природного і культурного навколишнього середовища і має на меті покращення стану цього середовища; відповідальна подорож в природні території, яка сприяє охороні природи й покращує добробут місцевого населення; екологічно відповідальні подорожі та відвідування відносно непорушених природних територій з метою вивчення, милування й дослідження

природи і супутніх культурних пам'яток, які сприяють збереженню оточуючого середовища, наносять мінімальну шкоду природі і створюють соціально-економічні вигоди місцевому населенню; туризм, що включає в себе подорожі в місця з відносно незміненою природою з метою отримати уявлення про природні й культурно-етнографічні особливості даної місцевості, який не порушує при цьому цілісності екосистем і створює такі економічні умови, за яких охорона природи і природних ресурсів стає вигідною для місцевого населення [165].

Відповідно до цих визначень сформульовано основні принципи екотуризму: стимулювання та задоволення потреб спілкуватися з природою; знайомство з живою природою та місцевими звичаями і культурою; запобігання негативного впливу на природу і культуру; зведення до мінімуму негативних наслідків екологічного і соціо-культурного характеру, підтримка екологічної стійкості середовища; сприяння охороні природи і місцевому соціо-культурному середовищу; екологічна освіта; участь місцевих жителів й отримання ними доходів від туристичної діяльності, що створить для них економічні стимули для охорони природи; економічна ефективність і забезпечення соціально-економічного розвитку території; сприяння стійкому розвитку відвіданих регіонів [34].

Екологічний туризм став одним з найбільш перспективних видів туризму в Україні також через значну різноманітність циклів туристичних занять: *пізнавальних* (ознайомлення з культурно-історичними, етнографічними, природними об'єктами території), *розважальних* (рибальство, збирання грибів, горіхів, ягід, лікарських рослин, прогулянки на човнах), *оздоровчих* (плавання в водоймах, фізична праця), зміна вражень і постійний контакт з природою у поєднанні з низькими фінансовими витратами [165].

Доволі перспективним убачається розвиток вітчизняного **мисливського туризму**. Важливою його конкурентною перевагою має стати не лише усталена традиція хлібосољства й гостинності, вміння майстерно приготувати страви, вправно їх подати та вміння щедро прийняти гостей [202], наявність великих за площею територій (лісів, лук...), де можна організувати полювання, зберігаючи прийнятну чисельність популяції диких звірів і птахів, а й передовий світовий досвід – мисливський туризм може дати такі прибутки, які на порядок перевищуватимуть вартість деревини річної лісосіки за середньоєвропейськими цінами [79]. Подальший розвиток вітчизняного мисливського туризму дозволить: забезпечити збалансований розвиток вітчизняного мисливського господарства та суміжних галузей і сфер національної економіки; гарантувати належний рівень охорони, відтворення та раціонального використання тваринного світу (зокрема, регулювати чисельність хижаків і їх здобичі, знищувати хворих диких тварин і птиць...); створити додаткові робочі місця; збільшити надходження коштів до державного і місцевих бюджетів; задовольнити потреби частини населення у проведенні дозвілля та отримання певних благ (м'яса, хутра...) [151].

Важливою запорукою розвитку сучасного мисливського туризму є, по-перше, функціонування достатньої кількості спеціалізованих підприємств, які не лише організовують законні полювання, а і пропонують інші послуги: єгерські послуги, рибальство, послуги з проживання та харчування... [127], організація обробки трофеїв у мисливському господарстві, фотополювання, катання на конях, собаках, човнах, квадро циклах, снігоходах...; по-друге, насичення ринку сучасною мисливською зброєю, набоями, спорядженням...; по-третє, розбудова транспортної інфраструктури, будівництво житла належного комфорту; по-четверте, проведення комплексу різноманітних господарських робіт, спрямованих на поліпшення умов існування, розмноження та збільшення чисельності мисливської фауни, підвищення рівня професійної роботи єгерської служби, формування мережі вольєрних господарств, використання гнучких цін на добування мисливських тварин з урахуванням міжнародного рівня вартості даного виду рекреації; по-п'яте, зважене державне регулювання розвитку мисливського господарства (передусім, забезпечення дотримання правил, норм та інструкцій ведення мисливського господарства; встановлення термінів полювання та обмежень на нього, а також лімітів добування й видачі дозволів на відстріл диких тварин і птиць; стимулювання забезпечення охорони та відтворення мисливської фауни...); по-шосте, узгодження інтересів держави, бізнесу, мисливців, територіальної громади та інших осіб, які мають пряме чи опосередковане відношення до розвитку мисливського туризму [151].

Риболовецький туризм є відносно молодим видом туристського бізнесу, що динамічно розвивається та ґрунтується на охопленні значної кількості любителів рибного лову. При цьому слід зважати на таке: рибна ловля для певної категорії риболовів-любителів є хобі, захопленням, заради якого вони готові до придбання дорогого риболовецького спорядження, човнів, катерів, тобто рибалка стає заняттям не тільки популярним, але й престижним (це дозволяє сподіватися на те, що новий турпродукт може бути запропонований за висококонкурентними цінами, які зможуть забезпечити високий дохід); найпривабливіші для рибного лову види риб (кефаль, камбала, сарган, барабуля, ставрида, бичок) ловляться, в основному, у літній період, тоді як промислові породи (хамса, тюлька, оселедець, пеленгас) добуваються в осінньо-зимовий період; сезонний спад у промисловій діяльності рибодобувних підприємств може знівелювати за рахунок прийому і обслуговування як українських, так і іноземних риболовів-любителів у літній період.

При дослідженні можливостей розвитку річкового, озерного і морського риболовецького туризму було встановлено, що найбільший потенціал має морський, оскільки він забезпечується різноманітністю об'єктів лову, багаторічними традиціями рибної ловлі, можливістю поєднання хобі – рибного лову з відпочинком на морі. Враховуючи, що в туристичному бізнесі одним із основних

чинників успіху є широта та різноманітність послуг, що надаються, аналізовано можливі варіанти розвитку послуг риболовецького туризму на основі освоєння дайвінгу в поєднанні з підводним полюванням не тільки на риб, але і на молюсків (мідії, устриці, рапана) [19].

Промисловий туризм відкриває нові можливості і для міста, і для підприємства. Зокрема, для міст з великою виробничою базою промисловий туризм пропонує цікаві можливості у сфері прямої та непрямой зайнятості, а також збільшення поставок та урізноманітнення туристичного продукту. У міст, які мають вузькоспеціалізовані промислові підприємства, чи міст, які мають історично сформовану галузеву виробничу структуру, є шанс заявити про себе, прорекламувати свій потенціал за рахунок туризму. Промисловий туризм відкриває нові можливості, з точки зору доходів і як інструмент управління для окремих підприємств. В якості об'єктів необхідно використовувати підприємства харчової промисловості, заводи з виробництва напоїв, пива, вин та ін., шахти, автомобільні заводи й інші виробництва, які мають багату історію і цікавий процес виробництва. При цьому для підприємств харчової промисловості необхідна також організація дегустацій [125].

Позитивний вплив промислового туризму на розвиток регіонів у зарубіжних країнах є очевидним, адже ті регіони, які раніше вважалися не цікавими з точки зору туризму, стали всесвітньо відомими туристськими центрами. Цей вид туризму являється дуже перспективним для промислових регіонів, на території яких розташовано декілька підприємств [201]. Ефективна реалізація концепції розвитку промислового туризму забезпечить: підвищення обсягів наданих туристичних послуг та інвестиційної привабливості туристичної індустрії України; вдосконалена нормативно-правової бази щодо розвитку промислового туризму; залучення більшої кількості іноземних туристів як ефект від формування туристичного бренду промислової території; підвищення відрахувань в бюджет регіону від надання туристичних послуг промисловими підприємствами; підвищення чистого прибутку, отриманого від проведення промислових турів на території промислового підприємства; забезпечення позитивного іміджу та соціальної відповідальності бізнесу промислового підприємства [125].

Міжнародний **діловий туризм** є одним з найпривабливіших напрямів сучасного туризму та охоплює доволі широке коло поїздок: ділові поїздки співробітників корпорацій з метою переговорів, участь у виробничих нарадах, презентаціях, збутової діяльності тощо; поїздки на симпозиуми, конгреси, конференції, семінари, виставки, ярмарки, біржі тощо; заохочувальні поїздки, які компанії організовують для своїх співробітників у вигляді безкоштовної туристичної поїздки; поїздки на спортивні змагання команд, гастролі артистів; поїздки офіційних делегацій. Загалом, основною метою ділового туризму є пошук нових можливостей для розвитку бізнесу. Передумовами стійкого розвитку міжнародного

туризму є також розуміння того, що туризм сьогодні – це дещо більше, ніж просто подорожі; він увійшов до першочергових потреб людства, оскільки здатний вирішувати одну з глобальних потреб сучасності – проблему ефективного тайм-менеджменту, відкриваючи можливості паралельно та одночасно ефективно реалізувати дві функції: соціального характеру (оздоровчу, духовну та гуманітарну) та професійно-ділову (укладання угод, проведення нарад, вирішення стратегічних завдань тощо). Власне, цим і пояснюється зростання частки ділового туризму в загальному обсязі наданих туристичних послуг (за даними Всесвітньої туристичної організації, кількість таких туристичних пакетів зросла за останні п'ять років майже вдвічі). Останнім часом в Україні активно формується інфраструктура міжнародного в'їзного ділового туризму – в обласних центрах будують численні бізнес-готелі та бізнес-центри, створюють конгресні бюро і виставкові організації, розширюється календар конгресів, форумів та інших ділових заходів. Більше того, глобалізація світової економіки і "стирання кордонів" привели до зростання частки ділового туризму у структурі доходів усього комплексу туристичних підприємств. У світовому туристичному потоці частка бізнес-туристів становить 25–30 % [23].

На думку зарубіжних експертів, до 2020 року кількість міжнародних ділових поїздок зросте у три рази – з 564 млн до 1,6 млрд на рік. При цьому обсяг ринку ділового туризму збільшиться у 5 разів – з \$ 400 млрд до \$ 2,0 трлн [214]. При цьому збільшення обороту в цій сфері на \$ 1 млрд приводить до створення 100 тис. нових робочих місць. Крім того, як свідчать результати проведених маркетингових досліджень, на відміну від інших видів туристичних поїздок, сфера ділового туризму є набагато стійкішою до негативних впливів у періоди будь-яких економічних спадів і криз, а в деяких випадках навіть збільшує свої обсяги. Наприклад, виникнення таких актуальних сьогодні подій, як міжнаціональні конфлікти, призводить до різкого скорочення традиційного туристичного руху та зростання частки ділових поїздок міжнародних спостерігачів, гуманітарних місій та офіційних візитів з метою проведення політичних переговорів і консультацій тощо [250]. Країнами-лідерами ділового туризму є США і Канада, у Європі – Німеччина, Іспанія, Франція та Італія, в Азії – Таїланд, Туреччина, Сінгапур, Індонезія і Китай. Основним постачальником ділових туристів у Європі є Німеччина. Щороку понад 5 млн німців їдуть у відрядження, з них 3 % виїжджають за кордон, 21 % – подорожують за кордоном і всередині своєї країни, 76 % здійснюють службові поїздки тільки Німеччиною. Серед європейських держав, у яких активно розвивається діловий туризм, виділяють також Великобританію, Нідерланди, Іспанію, Швецію, Швейцарію. Особливе місце посідає Бельгія зі столицею Брюсселем, що є одночасно і столицею ЄС. Кожне десяте прибуття в Бельгію та Францію здійснюється з діловою метою, у Великобританію – кожне третє [23].

Революційні події в країні актуалізували проблематику політичного туризму, суть якого полягає у поїздках громадян заради зміни засад внутрішньої та зовнішньої політики держави [194]. Основними суб'єктами *політичного туризму* є, по-перше, населення, яке прагне публічно виявити власну життєву позицію на події в країні та світі; по-друге, політичні партії, які намагаються використати складну економічну, соціальну та політичну ситуацію для отримання додаткових дивідендів (у т.ч. покращання власного іміджу, посилення позицій в системі державного управління та місцевого самоврядування...).

Головною метою політичного туризму є відвідування місцевостей та подій, пов'язаних із політичною діяльністю. Цей вид туризму розглядається у двох аспектах:

- *дипломатичному* (відвідання офіційних заходів представниками однієї країни чи регіону в інших);
- *політичні заходи* (поїздки на з'їзди партій, демонстрації, мітинги, політичні акції протесту, тощо).

Історія політичного туризму в сучасній Україні бере початок з осені 1990 р., коли у Києві відбувся знаменитий студентський страйк ("революція на граніті"). Цю політичну акцію підтримали студенти з різних регіонів України, які теж приїхали до столиці. Таким чином вони фактично започаткували поїздки на акції з політичною метою на території країни, тобто на початку 1990-х рр. політичний туризм в Україні був винятково внутрішньодержавного характеру [194]. Найбільш відомими формами прояву політичного туризму були "Помаранчева революція" та "Революція гідності", коли мільйони співвітчизників їхали до столиці аби відновити справедливість.

Попри посилення глобалізації, у світі зберігається інтерес до *культурного туризму* – форми взаємодії, культурного обміну, яка передбачає цілеспрямоване занурення в культурне середовище з метою його освоєння [53]; екскурсійна діяльність по знайомству та осмисленню з культурними ландшафтами, по вивченню духовних і матеріальних пам'яток культури, локалізованих на певній території [126]. У даному випадку туристичні подорожі постають засобом прилучення людей до загальнолюдських цінностей через власний внутрішній досвід, через емоційні індивідуальні переживання. Вони дають можливість сприймати картину світу в її цілісності, в єдності почуттів і думки. Культурна місія туризму полягає у розширенні ціннісних горизонтів соціокультурного життя людини та в піднесенні людини над повсякденністю, й передбачає доручення до певної сценічної мультикультурної реальності: виїзди туризм на футбольні матчі, Олімпійські ігри, Міжнародні виставки, відвідування фольклорних свят... Культурний обмін пробуджує більш глибокий інтерес до звичаїв, традицій інших народів і цивілізацій, виступає як конкретне виявлення діалогу. "Входження" в іншу культуру та пізнання інших культур допомагає краще зро-

зуміти і власну культуру, і самого себе. Культурний туризм сприяє: виявленню етнокультурної самобутності народів, в тій чи іншій мірі спонукає підживленню і розвитку тих ремесел, які вже втрачені; зміцненню національних особливостей, традицій гостинності різних народів [58].

Одним із найбільш перспективних його видів є *спортивний туризм* – вид активної рекреаційно-туристської діяльності, яка здійснюється в незайманому або слабозміненому природному середовищі, і полягає у проходженні туристських спортивних маршрутів з подоланням різноманітних перешкод природного середовища (перевалів, вершин, порогів, каньйонів, печер, боліт тощо) різними засобами пересування із використанням спеціальних технічних прийомів і спорядження. Спортивний туризм є специфічною територіальною системою, у якій у взаємодію вступають три основні агенти – туристи-спортсмени, ресурсна база спортивного туризму та система закладів та установ спортивного туризму. Територіальна система спортивного туризму включає такі функціональні підсистеми:

1) споживачі (туристи-спортсмени) – саме вони зі своїми специфічними туристсько-спортивними потребами, бажаннями і діяльністю виступають системотворчим початком, є основою її функціонування і розвитку;

2) природно-ресурсна підсистема – компоненти природи, природні об'єкти (у вигляді, у першу чергу, перешкод), які долаються різними засобами пересування людини в природному середовищі і використовуються для організації туристсько-спортивної діяльності;

3) соціальна підсистема відповідальна за формування та реалізацію суспільного замовлення на спортивний туризм, сукупності громадських стосунків – спортивно-оздоровчих, пізнавальних, моральних, екологічних тощо, формуючи основні туристсько-спортивні риси соціуму;

4) виробнича підсистема об'єднує усі види економічної діяльності, пов'язаної з організацією туристсько-спортивної діяльності (виробництво і прокат туристських засобів пересування, спеціального туристського спорядження, туристського одягу, специфічних продуктів харчування тощо), сукупність туристських підприємств, що виробляють туристсько-спортивні тури;

5) інфраструктурна підсистема є сукупністю організацій і установ спортивного туризму, що забезпечують умови функціонування;

6) атракції є базовою підсистемою, тому що саме вони привертають туриста на ту чи іншу територію. В якості атракцій можуть виступати будь-які явища, цікаві туристові і які приваблюють його в туристський район.

У геопросторовому вимірі спортивний туризм стає все більш вагомим сегментом світової туристської галузі, впевнено займаючи третє місце після відпочинково-розважального та пізнавального туризму. За деякими оцінками, на його долю припадає більше 10 % туристського ринку світу, а темпи зростання

туристських подорожей з активними засобами пересування перевищують середні темпи зростання туризму в цілому. До цього напрямку туризму долучаються люди різного віку, що мають різне сімейне та громадське становище [58].

Зрештою слід зазначити, що кожний із існуючих видів туризму (попри різний рівень їх розвитку) вирізняються своєю значущістю, оскільки, з одного боку, впливають як на соціальну та економічну ситуацію в країні (регіоні), а також на рівень та якість життя населення, а з іншого – істотною мірою залежать від них.

1.3. Сучасний стан наукових розробок проблематики розвитку індустрії туризму

Передусім слід відзначити, що різні аспекти розвитку індустрії туризму стали наріжним каменем дисертаційних досліджень з державного управління [3; 24; 25; 43; 44; 55; 56; 67; 76; 78; 84; 115; 140; 207; 236; 239; 249], економіки [19; 31; 33; 46; 61; 62; 65; 66; 71; 72; 82; 105; 107; 111; 116; 118; 120; 132; 137; 145; 159; 160; 161; 162; 163; 169; 177; 182; 183; 185; 192; 200; 209; 211; 234; 237; 242; 245], географії [17; 47; 117; 138; 143; 172; 225; 241], історії [31; 101; 218], культурології [64; 126; 131], педагогіки [220], політології [122], права [15; 47; 169; 205], соціології [157; 203], філософії [63; 96; 211; 213; 217] та ін. Попри це наявність численних публікацій у фахових виданнях і матеріалах комунікативних заходів є наочним підтвердженням збереження інтересу науковців до цієї суспільно значущої проблематики.

Н. Гоблик-Маркович розроблено проект ефективної маркетингової стратегії розвитку туризму прикордонного регіону, яка на відміну від існуючих базується на синергетичному поєднанні принципу збалансованого соціально-економічного розвитку прикордонних територій, системного підходу та маркетингу туристичної сфери в регіоні з урахуванням збереження навколишнього середовища, відродження природних ресурсів і підвищення рівня конкурентоспроможності туристичного продукту прикордонного регіону з орієнтацією його просування на внутрішні, зовнішні та транскордонні туристичні ринки; здійснено попередній прогноз головних індикаторів розвитку туризму методом екстраполяції даних; для оцінки успішності реалізації маркетингової стратегії запропоновано проводити моніторинг ключових показників туристичної сфери прикордонного регіону [62].

Ю. Грицку-Андрієш розроблено трирівневу модель організації ринку послуг сільського туризму, у центрі якої територіальна громада, соціокультурний

рівень і місцева господарська система. На другому рівні знаходяться безпосередньо учасники ринку, а саме: агрооселі, громадські організації, туристичний бізнес і медіа. Вони безпосередньо впливають на центр моделі та мають тісні зв'язки із зовнішнім середовищем. Така модель дозволяє виявити слабкі сторони у просуванні продукту та вплинути на них, робить впровадження маркетингових стратегій прозорими й ефективними [71].

Н. Дехтяр запропоновано методичний підхід до організації програмної підтримки туризму, що, на відміну від існуючих, базується на багатфакторній класифікації країн за участю у туристичній галузі та дає змогу формування ефективних державних програм в сфері туризму з урахуванням стратегічних пріоритетів України у зовнішній економічній політиці [82].

О. Моран розроблено організаційно-економічні та методичні засади використання кластерної моделі для створення регіонального туристичного продукту за видами туризму, що дозволяє оптимізувати процеси досягнення високої конкурентоздатності регіонального туристичного продукту шляхом поєднання концентрації та спеціалізації виробничої діяльності в туристичному секторі економіки регіону [160].

С. Нездоймінов запропоновано концептуальні підходи до визначення напрямів розвитку рекреації і туризму в локальних районах туристичного регіону на засадах активізації підприємницької діяльності шляхом утворення кластерних територіально-виробничих форм сільського туризму з метою соціально-економічного розвитку регіону, відтворення продуктивних сил [163].

О. Серьогіним обґрунтовано застосування нового виду договору про надання послуг – договору туризму та його видів. Доведена необхідність створення в Україні постійно діючого комерційного арбітражного органу для врегулювання спорів між суб'єктами туристичної діяльності та туристами, як більш ефективного та швидкого засобу розв'язання спорів [205].

В. Стойка запропоновано підходи щодо формування інвестиційно-інноваційної моделі розвитку туризму на основі регіональних туристичних комплексів, які виступають групою взаємопов'язаних підприємств і структур туристичної індустрії та інших галузей, що взаємодіють і взаємодоповнюють один одного при створенні комплексного туристичного продукту; доведено, що реалізація ідеї регіонального туристичного комплексу в системі національної економіки сприятиме формуванню й посиленню конкурентних переваг регіонів в контексті національної стратегії підвищення конкурентоспроможності туристичної галузі як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку [216].

О. Любіцевою обґрунтовано типологію національних туристичних ринків і моделі розвитку індустрії туризму за рівнем освоєності ринку. Виявлені структурні компонентні та територіальні диспропорції в розвитку національної індустрії туризму та їх причинно-наслідкові зв'язки, що дозволило визначитись із

напрямами оптимізації територіальної організації національного туристичного ринку. Вона також акцентувала увагу на тому, що збурення проведення неоліберальної чи протекціоністської державної туристичної політики в цілому призводить до поляризації туристичного процесу й фіксується його багато ярусністю..., тоді як перманентне реформування інституційно-організаційної підсистеми індустрії туризму країни значно ускладнює проведення послідовної туристичної політики й не стимулює розвиток інвестиційного процесу [138].

Досліджений О. Ахмедовою вітчизняний досвід державного регулювання розвитку індустрії туризму показує необхідність вирішення проблем туризму в загальному контексті соціально-економічного розвитку країни з ряду причин.

По-перше, незважаючи на відносно високі економічні показники, туристичні підприємства є невід'ємною частиною господарської та соціальної системи регіону і країни в цілому. На розвиток економіки туризму роблять помітний вплив стан кредитно-грошової системи, рівень розвитку суміжних народногосподарських галузей, сфери послуг загалом, податкове і валютне законодавство.

По-друге, розвиток туристичної індустрії вимагає концентрації значних фінансових коштів і в багатьох випадках передбачає, у зв'язку з цим, наявність великої кількості учасників як на стадії формування інвестиційного портфеля, будівництва, реконструкції, так і на стадії функціонування підприємства.

По-третє, як показує практика, найбільш високі результати в плані окупності вкладеного капіталу досягаються при можливості формування конкурентоспроможного комплексного туристичного продукту, що передбачає наявність розвиненої супутньої інфраструктури та спеціалізацію на всіх стадіях виробництва і реалізації туристичних послуг [10].

Одне з перших комплексних досліджень розвитку вітчизняної індустрії туризму було проведено О. Шапталою, який запропонував концепцію державної політики у сфері курортної справи, спрямовану на динамічний розвиток та ефективне використання всіх її можливостей, а також механізми взаємовідносин органів влади з лікувально-профілактичними закладами різних форм господарювання [239].

Але на особливу увагу заслуговує доробок П. Гамана, який розробив наукову концепцію державного впливу на розвиток рекреаційної сфери регіонів, яка базується на перенесенні центру управління безпосередньо на місця й залученні всіх учасників господарської діяльності за економічним, соціальним, демографічним, екологічним, поселенським і науково-технічним напрямами; визначив соціальні основи державної політики в рекреаційній сфері, що ґрунтуються на відтворювальному розвитку регіонального комплексу, забезпеченні соціальної ефективності його функціонування та раціонального природокористування, рушійною силою й кінцевою метою яких повинне стати розширене відтворення фізично здорової, творчо активної, вільної й політично рівноправної

особистості, а також напрями вдосконалення системи державного регулювання сфери туризму: інституційного (формування різних структур), маркетингового (створення позитивного іміджу регіону), підготовки кадрів для туризму, підтримки малого бізнесу. Ним також: розроблено наукову концепцію державного впливу на розвиток рекреаційної сфери регіонів, яка базується на перенесенні центру управління безпосередньо на місця й залученні всіх учасників господарської діяльності за економічним, соціальним, демографічним, екологічним, поселенським і науково-технічним напрямками; визначено соціальні основи державної політики в рекреаційній сфері, що ґрунтуються на відтворювальному розвитку регіонального комплексу, забезпеченні соціальної ефективності його функціонування та раціонального природокористування, рушійною силою та кінцевою метою яких повинне стати розширене відтворення фізично здорової, творчо активної, вільної й політично рівноправної особистості; удосконалено методологічні підходи до державного регулювання рекреаційної сфери Карпатського регіону шляхом формулювання його мети, вдосконалення механізмів, визначення об'єктів і суб'єктів, стратегії державної політики, уточнення принципів, методик і відповідного термінологічного апарату (їх основою є розвиток конкурентоспроможних на світовому ринку рекреаційних послуг, що забезпечують максимальне задоволення духовних і фізичних потреб населення України, комплексний розвиток території та її соціально-економічних інтересів при збереженні екологічної рівноваги); визначено напрями вдосконалення системи державного регулювання сфери туризму в Карпатському регіоні: інституційного (формування різних структур), маркетингового (створення позитивного іміджу регіону), підготовки кадрів для туризму, підтримки малого бізнесу.

Державна політика України щодо розвитку регіонального комплексу, забезпечення соціальної ефективності його функціонування та раціонального природокористування повинна формуватися з урахуванням передусім задоволення потреб людини, тобто орієнтуватися на практичну реалізацію пріоритетів особистісного начала як основи добробуту суспільства; на екологізацію господарювання, у т.ч. на розумну політику ресурсоспоживання; у сфері матеріального виробництва й соціальної сфери – на примат випуску товарів народного споживання й послуг, що сприяють комфортності життєдіяльності й інтелектуалізації праці всіх верств населення, на практичний розвиток напрямів, які допомагають інформованості й творчій активності особистості, підвищенню її соціального статусу. З метою прискореного розвитку ринкових відносин у сфері туристичного обслуговування доцільне створення зон вільного підприємництва. Процес державного регулювання сфери туризму потребує здійснення комплексу організаційних, економічних, фінансових, управлінських та інших заходів як складових ефективної реалізації державної політики. Враховуючи зазначене, державне регулювання сфери туризму можна розглядати через дію основ-

них механізмів регулювання на всіх рівнях управління, до переліку яких нами віднесено регламентуючий, організаційний, контролюючий, коригуючий, соціальний та стимулюючий [56].

П. Гаман також забезпечив визначення місця й ролі туристичної сфери в системі соціально-економічних пріоритетів територіального розвитку. З усіх потенційно можливих варіантів заслуговують на увагу два.

Перший – туристична сфера залишається в полі зору державних і представницьких органів влади, розвивається як другорядна індустрія соціальної інфраструктури, переважно функціонуючи за залишковим принципом фінансування. Рівень сервісу й обслуговування при цьому визначається фінансовими можливостями колективів, які в умовах економічної кризи обмежені в коштах. Різні форми тиску на органи державної влади можуть дати фрагментарні фінансові й ресурсні ін'єкції в ці об'єкти, що не знімає проблему як таку. Отже, при такому підході до справи досягнення світових стандартів туристичного обслуговування віддаляється в часі, а отже, ринок послуг звужується, за рахунок зростання диспропорцій між існуючим ресурсним потенціалом й ефективністю його використання втрачається пряма економічна вигода для території.

Другий варіант – туристична галузь визнається як пріоритетна сфера перспективного розвитку регіону з чітко визначеною політикою стосовно неї й займає відповідне місце на всіх рівнях державного управління, яке через різні форми сприяння стимулює підприємницьку активність у сфері рекреаційного бізнесу. У таких випадках рекреація дала б своєрідний поштовх практичним діям в інших сферах, безпосередньо з нею не пов'язаних. Таким чином, можна стверджувати, що рекреація, крім прямої економічної вигоди й соціальних зрушень, зробить регіон привабливим для зарубіжних інвесторів, що в нинішніх умовах дуже важливо. Цей варіант повинен стати основною стратегічною лінією державної політики рекреаційного освоєння Карпатського регіону [57].

Питання вибору цільового орієнтира, основного критерію формування рекреаційної індустрії. Тут може бути два основні критерії вибору:

1. *Соціальний* – коли вся система рекреаційного обслуговування спрямовується на задоволення внутрішніх потреб держави щодо оздоровлення та відпочинку населення. Такий підхід не вписується в пропоновану стратегічну лінію рекреаційного освоєння й відведене цій галузі місце в перспективній економічній структурі.

2. *Економічний* – коли в основу всіх практичних дій і планів закладаються принципи економічної вигоди як на рівні території, так і на рівні об'єктів рекреаційного господарювання. Виключна орієнтація на прибутковість цієї галузі містить загрозу, насамперед, природному потенціалу, може викликати тимчасовий вибух ділової активності, коли суто фінансові інтереси домінуватимуть над соціальними цілями території.

Безперечно, між цими варіантами необхідно вибирати середній з екологічною безпекою і помірно зростаючими прибутками для регіону і держави [57].

Ю. Алексеевою розроблено низку практичних рекомендацій щодо формування стратегії державного регулювання розвитку туристичної галузі України на національному, регіональному та місцевому рівнях у контексті зарубіжного, зокрема французького, досвіду; розроблено комплекс соціально-економічних механізмів залучення територіальних громад до розвитку туристичної індустрії на регіональному і місцевому рівнях, зокрема через створення регіональних туристичних корпорацій, туристичних інформаційних центрів, робочих груп сприяння розвитку туризму тощо. В умовах майже повної комерціалізації туристичної галузі держава має розвивати соціальний туризм і створювати умови для залучення до споживання туристичного продукту широких верств населення, насамперед дітей, студентів, молоді, людей похилого віку, інвалідів тощо. Запропоновано підходи до формування стратегії розвитку туризму в Україні з виділенням пріоритетних видів (насамперед, внутрішнього, в'їзного, соціального, сільського) і напрямів державного регулювання розвитку туристичної галузі. Аналіз проблем курортної сфери України свідчить про необхідність реорганізації всієї системи та зміни механізмів управління на державному, регіональному та місцевому рівнях. З цією метою необхідно на державному рівні переосмислити роль санаторно-курортних закладів у національній системі рекреації та оздоровлення населення і функції, які вони виконують. Лише зі зміною методологічних підходів держава зможе розробити нові концепції розвитку як самих курортів, так і санаторно-курортного обслуговування населення. У подальшому на базі цих концепцій буде розроблено програму стратегічного розвитку цієї сфери з поглибленням спеціалізації курортів та обов'язковим чітким визначенням прав власності. Доцільно делегувати органам місцевого самоврядування повноважень щодо розвитку місцевого туризму: створення регіональних туристичних корпорацій, туристичних інформаційних центрів, розбудови інфраструктури, залучення інвестицій тощо. Ефективному здійсненню делегованих повноважень може сприяти створена на рівні центрального органу виконавчої влади, до компетенції якого належать питання туристичної галузі, робоча група фахівців, що на основі нормативно-правової бази України, з урахуванням зарубіжного досвіду розроблятиме конкретний план заходів для кожного окремого туристичного регіону та дасть змогу втілити його в життя [3].

А. Горецьким сформовано концептуальні основи державного управління розвитком рекреаційної сфери Карпатського регіону, яка базується на перенесенні центру управління безпосередньо на місця із залученням всіх учасників господарської діяльності; удосконалено систему державної підтримки розвитку рекреаційного потенціалу Карпатського регіону України шляхом виділення як домінуючого інноваційного шляху розвитку, що ґрунтується на поєднанні рин-

кових відносин з ефективним державним управлінням, формуванні рекреаційного кластера. Слід урахувати специфіку Карпатського регіону України, в т.ч. й етнонаціональні особливості краю, яка полягає в першу чергу в її самоорганізації й зумовлює потребу в особливих концептуальних і методологічних підходах до розробки методів регуляторного впливу держави на процес міжетнічного взаємовпливу. Регіональна політика держави у сфері туризму включає також державну підтримку окремих центрів рекреації, у т.ч. за рахунок, частіше за все, нормативно-правового забезпечення сприятливих умов для розвитку цих центрів і тільки іноді передбачає виділення бюджетних коштів на їх розвиток. На державному рівні існує підтримка окремих санаторно-курортних закладів і закладів відпочинку, в яких лікуються та відпочивають діти. Створення лікувально-оздоровчих і туристичних підприємств, формування вільних зон рекреаційно-туристичного підприємництва. Важливою складовою механізму прискореного розвитку рекреаційного потенціалу регіону є формування рекреаційного кластера, що дає змогу ефективно використовувати природні та антропогенні рекреаційні ресурси, історичну та культурну спадщину і значно посилити вплив сфери рекреації і туризму на економічний розвиток регіону [67].

О. Василів наголошує, що органам державного управління слід більш активно дбати про створення умов для якісної підготовки та стажування кадрів для туризму, розробці туристичних маршрутів і проведення конкурсів на кращий туристичний продукт, сприяти розвитку сільського зеленого туризму, співпраці відділів культури із туристичними закладами щодо проведення культурних заходів – характерних для Прикарпаття звичаїв, народних традицій та обрядів, проведенням сертифікації готелів, організації співпраці між різними секторами туристичного продукту, покращенню рівня інфраструктури в регіоні, сприяти в реалізації проектів щодо створення та діяльності туристично-інформаційних центрів у всіх районах області, сприяти насамперед розвитку популярних і перспективних зимових видів спорту і відпочинку в Карпатах [44].

А. Гаврилюк доводить, що основні напрями державної політики міжнародного туристичного співробітництва, спрямовані на підтримку існуючих і встановлення нових договірних зобов'язань України з туристично розвиненими країнами, розширення транскордонної співпраці туристичних регіонів, активізацію спільних промоційних заходів за кордоном [55].

Л. Давиденко на основі аналізу чинного законодавства з питань регулювання місцевого самоврядування, розвитку підприємницької діяльності в сфері туризму встановлено, що до теперішнього часу не визначені механізми, за допомогою яких територіальна громада зможе впливати на соціально-економічний розвиток міста чи села. Не урегульовано питання раціонального використання майна територіальної громади. Особливо актуальна ця проблема для місцевих рад, які мають значні туристсько-рекреаційні ресурси [78].

О. Гусякова наголошує на необхідності розробки нової системи, яка б зацікавила підприємства турбізнесу в малозабезпечених категоріях громадян й ефективно функціонувала в нових ринкових умовах, – система відпускних чеків. Держава повинна взяти на себе головну регуляторну функцію, забезпечити залучення більшого числа учасників соціального туризму через систему відпускних чеків, створення професійних об'єднань туристичних підприємств [76].

На переконання В. Дмитренко, має набути подальшого розвитку організаційна структура державного регулювання та управління сфери туризму на регіональному рівні шляхом обґрунтування надання додаткових повноважень і функцій структурним підрозділам місцевих органів виконавчої влади з питань туризму; створення Агентства регіонального розвитку рекреаційно-туристичного комплексу [84].

О. Малишевою обґрунтовано доцільність формування єдиної системи державного управління сферою туризму та охороною культурної спадщини АР Крим, яка базується на відповідних принципах і вирішує завдання раціонального використання й збереження нерухомих об'єктів культурного національного надбання. Запропонована модель електронного уряду, за допомогою якої можна ефективно складати реєстр пам'яток та об'єктів туристичної діяльності, національних і регіональних програм, а також обробляти необхідну статистичну інформацію, відслідковувати зміни у нормативно-правовій базі стосовно охорони культурної спадщини. Це дозволить забезпечити оперативне прийняття державно-управлінських рішень, налагодити надійний зв'язок органів виконавчої влади всіх рівнів з бізнесом і громадянами, оцінити ефективність нормативно-законодавчої бази, проаналізувати звітність суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з туризмом, вчасно корегувати державну політику охорони та використання об'єктів культурної спадщини [140].

Н. Остап'юк удосконалено: механізм державного регулювання діяльності суб'єктів туристичної індустрії на основі комплексного підходу до вирішення економічних і соціальних проблем, що дає змогу зниження адміністративних бар'єрів на шляху розвитку підприємництва; теоретичний підхід до побудови системи розмежування повноважень центрального та місцевих органів виконавчої влади щодо здійснення державного регулювання індустрії туризму, що дозволяє запобігати надмірного адміністрування [169].

Л. Побоченко обґрунтування пріоритетних напрямів і механізмів державної підтримки розвитку індустрії туризму. З урахуванням зарубіжного досвіду як пріоритетні напрями державної політики розвитку індустрії туризму визначено законодавче забезпечення, фінансову, інфраструктурну, кадрову, адміністративну, інформаційну підтримку, забезпечення безпечного розвитку туризму. Доведено необхідність подальшого вдосконалення впроваджуваної в Україні змішаної (європейської) моделі державного управління міжнародною туристич-

чною діяльністю, що передбачає децентралізацію управління, створення місцевих туристичних адміністрацій та передавання їм частини повноважень [182].

О. Поліщук удосконалила концепцію державного регулювання діяльності суб'єктів туристичної сфери на основі комплексного підходу у вирішенні економічних і соціальних проблем у напрямі детінізації туристичного бізнесу, яка включає реалізацію стратегії підтримки підприємництва у сфері туризму України; зниження адміністративних бар'єрів на шляху розвитку підприємництва; доведено, що державне регулювання детінізації туристичного бізнесу ґрунтується на істотному зниженні рівня тінізації шляхом створення сприятливих умов для залучення тіньових капіталів до легальної сфери туристичних послуг; запропоновано стратегію державного регулювання туристичного бізнесу, яка містить три основні складові, що тісно взаємопов'язані: нормативно-правову базу, спрямовану на створення клімату сприяння легальній комерційній діяльності туристичних підприємств України; оподаткування, формоване в напрямі зменшення кількості податків, спрощення їх нарахування; систему безготівкових розрахунків за надання туристичних послуг через касові апарати, за допомогою пластикових карт тощо. Застосування на практиці розглянутих складових дасть змогу туристичним підприємствам України вивести частину свого капіталу з тіні, причому дана прозорість буде вигідна всім суб'єктам туристичних відносин [183].

Підбиваючи проміжний підсумок, слід зазначити, чимало науковців пропонують стратегії [3; 47; 62; 145; 183], концепції [183; 185], програм [82; 185] і моделі [71; 159; 160; 185; 216] державного регулювання розвитку туризму в Україні, які можуть бути реалізовані на національному, регіональному та місцевому рівнях з виділенням і систематизацією механізмів, методів і засобів регуляторного впливу держави за пріоритетними напрямками задля досягнення стратегічних цілей (передусім, розвитку внутрішнього туризму), з урахуванням економіко-екологічних недоліків і формування конкурентного туристичного ринку [145]. Одним із перспективних форм публічно-приватного партнерства у цій сфері є формування туристичних кластерів [67; 160; 163; 209; 216], що дає змогу ефективніше використовувати природні та антропогенні рекреаційні ресурси, історичну та культурну спадщину й значно посилити їхній вплив на економічний розвиток регіону [67].

Варті уваги такі пропозиції: делегувати органам місцевого самоврядування повноваження щодо розвитку туризму [3], запобігти надмірного адміністрування завдяки розмежуванню повноважень центрального та місцевих органів виконавчої влади щодо здійснення державного регулювання туризму [169], перенести центри управління безпосередньо на місця із залученням всіх учасників господарської діяльності [67], надати додаткові повноваження та функції структурним підрозділам місцевих органів виконавчої влади з питань туризму [84],

сформувати єдину систему державного управління сферою туризму та охороною культурної спадщини [140], децентралізувати управління, створити місцеві туристичні адміністрації та передання їм частини повноважень [182].

Також непоодинокими є пропозиції створення нових інституцій, а саме: Агентств регіонального розвитку рекреаційно-туристичного комплексу [84], місцевих туристичних адміністрацій [182], Асоціацій туроператорів екологічних зон [236], регіональних інноваційних центрів [44], постійно діючого комерційного арбітражного органу для врегулювання спорів між суб'єктами туристичної діяльності та туристами [205]. При цьому передача їм частини повноважень.

Оскільки донині не визначені механізми, за допомогою яких територіальна громада зможе впливати на соціально-економічний розвиток міста чи села [78], тому цінним вбачаються пропонований механізм залучення територіальних громад до створення регіональних туристичних корпорацій, туристичних інформаційних центрів, робочих груп сприяння тощо [3].

Ураховуючи суспільну значущість вітчизняного туризму, важливо виділення бюджетних коштів; нормативно-правового забезпечення створення сприятливих умов; удосконалювати систему державної підтримки його розвитку, що передбачає поєднання ринкових відносин з ефективним державним управлінням; формування вільних зон рекреаційно-туристичного підприємництва [67]; співпраці відділів культури райдержадміністрацій із туристичними закладами щодо проведення культурних заходів; проведення сертифікації готелів, організації співпраці між різними секторами туристичного продукту, покращанню рівня інфраструктури в регіоні [44]; здійснення контролю за безпекою й якістю послуг, які надаються на внутрішньому ринку [47]; підтримка існуючих і встановлення нових договірних зобов'язань України з туристично розвиненими країнами; розширення транскордонної співпраці туристичних регіонів, активізацію спільних промоційних заходів за кордоном [55]; забезпечення залучення більшого числа учасників соціального туризму через систему відпускних чеків; створення професійних об'єднань туристичних підприємств [76]; поєднання концентрації та спеціалізації виробничої діяльності в туристичному секторі економіки регіону [160]; гармонізація національного права з правом ЄС; розвиток і налагодження конкурентоспроможності туризму [122]; впровадження програм підтримки тих напрямів діяльності, які вважаються у світовій практиці основними для сталого функціонування туристичної галузі країни [82]; детінізація туристичного бізнесу, зниження адміністративних бар'єрів на шляху розвитку підприємництва [183]; застосування нового виду договору про надання послуг – договору туризму та його видів [205].

Проведені узагальнення дозволяють стверджувати про таке [149]:

– переважна більшість пропонованих концепцій, стратегій та програм державного регулювання розвитку туризму так і залишились теоретичними ро-

зробками, а тому доречно вести мову про концептуальні підходи до вирішення досліджуваних проблем;

– вітчизняні науковці досліджують туризм як бізнес, галузь, індустрію, комплекс чи сферу діяльності, розвиток якої є результатом використання відповідних механізмів управління, реалізації державної політики, а також державного управління (регулювання) на національному, субрегіональному (Донбас, Карпати, Полісся, Приазов'я, Придніпров'я, Причорномор'я), регіональному (Автономна Республіка Крим, Вінницька, Волинська, Донецька, Івано-Франківська, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Кіровоградська, Львівська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, рівненська, Харківська, Херсонська, Черкаська, Чернівецька та Чернігівська область) чи місцевому рівні (міста Київ, Львів, Феодосія та Харків) з урахуванням специфіки території (гірські, курортно-рекреаційні, прикордонні, приморські).

1.4. Інституціональне та нормативно-правове забезпечення індустрії туризму

Якщо проаналізувати історичний розвиток центральних органів виконавчої влади стосовно туристичної сфери, то слід зазначити, що, починаючи з кінця 1980-х рр. до 1989 р. в якості центрального виконавчого органу в сфері туризму в Україні виступало Головне управління Української РСР з іноземного туризму (до 1988 р.). В період з 1989 по 1993 рр. центральна державна структура, що регулювала б діяльність у туристичній сфері, в Україні була відсутня.

Протягом 1993–1999 рр. функціонував Державний комітет України з туризму, що підпорядковувався Кабінету Міністрів України. Цей орган центральної виконавчої влади вивів діяльність суб'єктів підприємницької діяльності в туристичній сфері з тіньового сектору, суттєво розширив асортимент і підвищив рівень якості послуг з туризму. Слід при цьому звернути увагу на той факт, що в 1997 році Україна вступила до Всесвітньої туристичної організації.

У період з 1999 по 2001 рр. ключовим органом державної виконавчої влади стосовно туристичної сфери був Державний комітет молодіжної політики, спорту та туризму. Проте, на цьому етапі не приділялося достатньо уваги розвитку туристичної сфери на фоні просування молодіжної та фізкультурно-спортивної сфер. Відповідно, результуючі показники діяльності сфери туризму в той час були найнижчими за весь період незалежності країни.

Протягом 2001–2002 рр. в Україні діяв Державний департамент туризму, функціонування якого тривало лише півроку, тому в цей час у туристичній

сфері ніяких суттєвих покращень не спостерігалось. Дещо пізніше, в період 2002–2005 рр. було створено Державну туристичну адміністрацію, яка започаткувала низку змін в нормативно-правовій базі України стосовно регулювання діяльності щодо інвестування, порядку функціонування підприємств туристичного та готельного спрямування. Крім того, Державна туристична адміністрація започаткувала нормативну базу для проведення інвентаризації ресурсів, що відносилися до сфери туризму та рекреації, а також для регулювання сільського туризму. На цьому ж етапі почалося вдосконалення договірно-правової бази для організації двостороннього співробітництва з країнами-членами Європейського Союзу. Також у 2003 р. було прийнято нову редакцію Закону України "Про туризм", розроблено Державну програму розвитку туризму на 2002–2010 рр. і Програму розбудови туристичної інфраструктури за напрямками національної мережі міжнародних транспортних коридорів та основних транспортних магістралей у 2004–2010 рр.

Тенденція щодо активізації співробітництва з країнами Європейського Союзу у сфері туризму, зокрема, стосовно адаптації української нормативно-правової бази до відповідних Директив ЄС, продовжувалася в період 2006–2010 рр. Так, на цьому етапі в якості центрального органу виконавчої влади виступали Міністерство культури і туризму України, а також Державна служба туризму та курортів України. При цьому слід звернути увагу на те, що в основу національного законодавства було покладено провідні норми, що містяться в актах міжнародних організацій, а також ті, що активно впроваджуються країнами-лідерами у сфері туризму на світовому рівні. Для цього Державна служба туризму та курортів України здійснювала низку робочих візитів до міністерств і відомств, а також інших підприємств, організацій та установ, що функціонують у сфері туризму в цих країнах, з метою докладного вивчення законодавчих, організаційних та економічних засад функціонування туристичної індустрії.

Наприкінці 2010 р. було утворено Міністерство інфраструктури України, а також Державне агентство з туризму та курортів, які повинні були виконувати функції стосовно реалізації державної політики у сфері туризму та курортів. Проте, туристичній сфері знову не приділялося достатньо уваги виходячи з того, що ключовими функціями Міністерства інфраструктури України є управління процесами транспортування та зв'язку [28].

Виходячи з попереднього дослідження можна зробити висновок, що протягом усього періоду незалежності України в державі був відсутній постійний орган центральної виконавчої влади стосовно туристичної сфери, у той же час постійні реорганізації не позначалися позитивно на її розвитку. Крім того, слід звернути увагу на те, що багато експертів роблять акцент на відсутності спеціального консультативно-дорадчого органу з питань туризму при Президентові України та вважають за необхідне його створити [224].

Що стосується сучасного етапу, то суб'єкти державного управління туристичною сферою представлені центральними органами виконавчої влади в особі Міністерства інфраструктури України та Державного агентства з туризму та курортів України, а також спеціалізованими управліннями при обласних державних адміністраціях, які, в свою чергу, є підзвітними обласним радам. Державне агентство України з туризму та курортів є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра інфраструктури України, оскільки Міністерство інфраструктури України є правонаступником Міністерства культури і туризму України в частині функцій з реалізації державної політики у сфері туризму.

Існуюча організаційна структура Державного агентства України з туризму та курортів містить такі підрозділи:

- сектор категоризації засобів розміщення;
- сектор контролю та безпеки туризму;
- сектор європейської інтеграції;
- сектор курортів та інвестиційної політики;
- відділ економіки, бухгалтерського обліку та стандартизації;
- відділ роботи з персоналом та організаційно-аналітичного забезпечення роботи Голови, діловодства та контролю;
- відділ туристичної діяльності, ліцензування та інвестиційної політики у сфері туризму;
- відділ туристичної інфраструктури та регіонального розвитку.

При Державному агентстві України з туризму та курортів функціонує Рада представників регіонів сфери туризму та курортів, склад якої було затверджено Наказом Державного агентства України з туризму та курортів від 31 жовтня 2011 р. № 20. Крім того, в Україні існує Всеукраїнська спілка громадських організацій "Рада з питань туризму та курортів", до складу якої на нинішньому етапі входить більшість професійних асоціацій, діяльність яких стосується сфери туризму та курортів на національному та регіональному рівні. Раду з питань туризму та курортів офіційно було зареєстровано 6 грудня 2007 р., проте почала вона функціонувати фактично в червні 2005 року у вигляді об'єднання колегіального типу, до складу якого увійшли 11 професійних асоціацій, що були представниками всіх сегментів туристичної індустрії України. На сучасному етапі Рада з питань туризму та курортів містить близько 20 громадських структур, які покликані представляти інтереси більше ніж 100 тисяч людей, що задіяні в індустрії туризму [81]. Рада з питань туризму та курортів (рис. 1.1) являє собою об'єднання громадських організацій неприбуткового типу.

Стосовно регіональних професійних організацій (зокрема, Причорноморського регіону) України, що входять до складу Ради з питань туризму та курортів, то вони представлені такими громадськими об'єднаннями у сфері туризму:

Одеська Асоціація туроператорів і агентств; Асоціація "Туризм Одеси"; Миколаївська обласна громадська організація "Туристсько-краєзнавчий клуб "Святий Миколай""; Миколаївська обласна дитяча громадська організація "Миколаївський союз скаутів"; Миколаївський клуб мандрівників; Миколаївська обласна молодіжна громадська організація "Миколаївський обласний осередок спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні"; Місцева рада з питань туризму м. Миколаєва; Громадська організація "Агенція регіонального розвитку Таврійського об'єднання територіальних громад"; Херсонська обласна молодіжна громадська організація "Центр живої історії "Олешня""; Громадська організація "Громада Залізного Порту"; Херсонське обласне відділення Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні; Асоціація розвитку туризму Півдня України; Генічеська районна громадська організація "АЗОВ" (Асоціація закладів оздоровлення, відпочинку) [24].

Рис. 1.1. Склад Ради з питань туризму та курортів [24]

Ключовою метою функціонування Ради з питань туризму та курортів є сприяння процесам розвитку туризму та курортів в Україні, а також здійснення

захисту інтересів визначених професійних структур в туристичній сфері та їх членів на системній основі. Провідним завданням Ради з питань туризму та курортів є створення в Україні розвиненого ринку туристичних продуктів, підвищення рівня конкурентоспроможності національного туристичного продукту, створення сприятливих умов для здійснення підприємницької діяльності в туристичній сфері, залучення до неї інвестицій, формування позитивного іміджу України як напрямку для здійснення туристичних подорожей. Серед основних напрямів діяльності Ради з питань туризму та курортів слід відзначити лобіювання й ініціювання змін національної законодавчої бази, що орієнтовані на розвиток туризму. Ще одним важливим напрямком діяльності Ради з питань туризму і курортів є встановлення та підтримка взаємодії професійного сектору з органами законодавчої та виконавчої влади. У цьому контексті, відповідно до ініціативи Ради з питань туризму і курортів було сформовано громадську раду при профільному комітеті Верховної Ради України, розроблено та підписано спеціалізований меморандум стосовно співпраці Ради з питань туризму і курортів і Державної служби туризму і курортів України, створено громадську раду при Державній службі туризму і курортів України. Члени Ради з питань туризму і курортів присутні у громадських радах при різних міністерствах, до компетенції яких відносяться різнохарактерні питання розвитку туристичної сфери.

В структурі Ради з питань туризму і курортів присутня низка комісій та комітетів, орієнтованих на окремі напрямки розвитку сфери туризму. Зокрема, у 2008 р. були сформовані регіональні представництва Ради з питань туризму і курортів на рівні всіх областей України. Крім того, при Раді з питань туризму і курортів успішно функціонує Комітет інвесторів, який містить структури інвестиційного типу, що орієнтовані на реалізацію інвестиційних проектів з розвитку інфраструктури індустрії туризму на суму близько € 1 млрд.

Слід звернути увагу на такі найважливіші проекти, що були ініційовані та реалізовані завдяки підтримці Ради з питань туризму та курортів:

- організація щорічного форуму керівників підприємств, які відносяться до галузі готельного бізнесу: "Індустрія гостинності";
- проведення виставки-форуму всеукраїнського масштабу "Visit Ukraine", орієнтованої на демонстрацію національного туристичного продукту;
- розробка та підтримка українського portalу, що містить інформацію про туристичні продукти, "welcome-to-ukraine.info";
- просування програми, спрямованої на популяризацію потенціалу туризму України з інвестиційної точки зору;
- забезпечення захисту підприємств, що функціонують в туристичній індустрії, від різнохарактерних порушень під час проведення перевірок контролюючими державними органами;
- реалізація програми "Туристична палата України";

- впровадження всеукраїнської програми якості та категоризації туристичної сфери у професійному сенсі;
- започаткування нагородження підприємств туристичної індустрії національною премією "Партнер української туристичної індустрії".

Крім того, об'єднання, що входять до складу Ради з питань туризму та курортів, щорічно організують багато заходів професійного типу, зокрема, до них відносяться семінари, конференції, навчальні курси, виставки галузевого рівня, а також поїздки по території України та за кордон ознайомчого спрямування. Організації-члени Ради з питань туризму та курортів займаються виданням професійних періодичних журналів, а також різнохарактерної довідкової літератури для туристів. На базі Ради з питань туризму та курортів здійснюється реалізація низки програм, орієнтованих на міжнародне технічне співробітництво у сфері туризму, а також програм, що забезпечують підвищення рівня підготовки та заохочення кадрів.

Можливо співробітництво окремих підприємств, що відносяться до туристичної індустрії, з Радою з питань туризму та курортів як через участь в окремих асоціаціях галузевого рівня, так і безпосередньо завдяки участі в програмі "Туристична палата України" [81].

На сучасному етапі туристична індустрія України (зокрема, туристична індустрія Причорноморського регіону) регулюється нормативно-правовою базою, яка містить такі основні категорії державні документи: Закони України; Укази Президента України; Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України; відомчі нормативно-правові акти.

Зокрема, варті уваги такі Закони України:

- Про зовнішньоекономічну діяльність (від 16 квітня 1991 р. № 959-XII);
- Про захист прав споживачів (від 12 травня 1991 р. № 1023-XII);
- Про охорону навколишнього природного середовища (від 25 червня 1991 р. № 1264-XII);
- Про господарські товариства (від 19 вересня 1991 р. № 1576-XII);
- Про державний кордон України (від 04 листопада 1991 р. № 1777-XII);
- Про природно-заповідний фонд України (від 16 червня 1992 р. № 2456-XII);
- Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України (від 21 січня 1994 р. № 3857-XII);
- Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті (від 23 вересня 1994 р. № 185/94-ВР);
- Про страхування (від 07 березня 1996 р. № 85/96-ВР).
- Про рекламу (від 03 липня 1996 р. № 270/96-ВР);
- Про курорти (від 05 жовтня 2000 р. № 2026-III);
- Про туризм (від 18 листопада 2003 р. № 1282-IV);

- Про міжнародні договори України (від 29 червня 2004 р. № 1906-IV);
- Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності (від 05 квітня 2007 р. № 877-V);
- Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства (від 22 вересня 2011 р. № 3773-VI);
- Про внесення змін до Закону України "Про туризм" щодо надання туристичних послуг (від 9 лютого 2012 р. № 4385-VI);
- Про ліцензування видів господарської діяльності (від 02 березня 2015 р. № 222-19);

Виходячи з наведеного переліку слід зазначити, що туристична діяльність регулюється як нормативно-правовими актами спеціального законодавства, так і нормативно-правовими актами загального законодавства.

Серед Указів Президента України, які тією чи іншою мірою упорядковують розвиток вітчизняної індустрії туризму, слід виділити такі:

- Про заходи щодо вдосконалення координації діяльності органів виконавчої влади у сфері зовнішніх відносин (від 18 вересня 1996 р. № 841);
- Про день туризму (від 21 вересня 1998 р. № 1047/98);
- Про основні напрямки розвитку туризму в Україні до 2010 року (від 10 серпня 1999 р. № 973/99);
- Про підтримку розвитку туризму в Україні (від 02 березня 2001 р. № 127/2001);
- Про заходи щодо забезпечення реалізації державної політики у галузі туризму (від 14 грудня 2001 р. № 1213/2001);
- Питання Державної туристичної адміністрації України (від 11 квітня 2002 р.) № 331/2002;
- Про Положення про Державне агентство України з туризму та курортів (від 08 квітня 2011 р. № 444/2011);
- Про Положення про Міністерство культури України (від 15 вересня 2013 р. № 388/2011);
- Про внесення змін до Указів Президента України від 08 квітня 2011 р. № 444 та від 12 травня 2011 р. № 581 (від 22 жовтня 2013 р. № 578/2013).

Розвиток вітчизняної індустрії туризму регулюється наступними Постановами Кабінету Міністрів України:

- Про затвердження Положення про порядок укладення, виконання та денонсації міжнародних договорів України міжвідомчого характеру (від 17 червня 1994 р. № 422);
- Про затвердження переліку органів ліцензування (від 14 листопада 2000 р. № 1698);
- Про затвердження Порядку створення і ведення Державного кадастру природних територій курортів (від 23 травня 2001 р. № 562);

- Про строк дії ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності, розміри і порядок зарахування плати за її видачу (від 29 листопада 2000 р. № 1755);
- Про затвердження переліку документів, які додаються до заяви про видачу ліцензії для окремого виду господарської діяльності (від 04 липня 2001 р. № 756);
- Про затвердження державної програми розвитку туризму на 2002–2010 роки (від 29 квітня 2002 р. № 583);
- Про порядок участі центральних органів виконавчої влади у діяльності міжнародних організацій, членом яких є Україна (від 19 вересня 2002 р. № 1371);
- Про затвердження Програми розбудови туристичної інфраструктури за напрямками національної мережі міжнародних транспортних коридорів та основних транспортних магістралей у 2004–2010 роках (від 12 травня 2004 р. № 612);
- Про затвердження Порядку надання послуг з тимчасового розміщення (проживання) (від 15 березня 2006 р. № 297);
- Про затвердження Порядку встановлення категорій готелям та іншим об'єктам, що призначаються для надання послуг з тимчасового розміщення (проживання) (від 29 липня 2009 р. № 803);
- Про затвердження Державної цільової програми підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу (від 14 квітня 2010 р. № 357);
- Деякі питання надання Державною інспекцією з безпеки на наземному транспорті, Державною авіаційною службою, Державною інспекцією з безпеки на морському та річковому транспорті, Державним агентством з туризму та курортів і капітанами морських торговельних портів платних адміністративних послуг (від 09 червня 2011 р. № 929);
- Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку в Україні спортивної та туристичної інфраструктури у 2011–2022 роках (від 29 червня 2011 р. № 707);
- Про затвердження режиму округу і зон санітарної охорони курорту Скадовськ (від 25 квітня 2012 р. № 332);
- Про затвердження Порядку доведення до споживачів інформації про вид об'єкта туристичної інфраструктури та його категорію (від 03 липня 2013 р. № 470);
- Про затвердження Порядку відбору проектних (інвестиційних) пропозицій та інвестиційних проектів, для розроблення або реалізації яких надається державна підтримка (від 13 листопада 2013 р. № 835).

Регуляторний вплив Уряду також здійснюється завдяки виконанню наступних Розпоряджень Кабінету Міністрів України:

- Про віднесення об'єктів права державної власності до сфери управління Державної туристичної адміністрації (від 28 лютого 2002 р. № 84);
- Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року (від 01 серпня 2013 р. № 638);
- Про затвердження переліку пріоритетних галузей економіки (від 14 серпня 2013 р. № 843-р);
- Про затвердження плану заходів щодо утвердження позитивного іміджу України, поширення інформації про її туристичний потенціал у державах, які представлені у Міжнародному олімпійському комітеті і Міжнародному параолімпійському комітеті (від 07 листопада 2013 р. № 888-р).

Серед Відомчих нормативно-правових актів, що регулюють функціонування туристичної індустрії, слід зупинитися на таких:

- Наказ Державного агентства України з туризму та курортів "Про затвердження Стандарту надання адміністративної послуги з видачі, переоформлення, видачі дублікату ліцензії та видачі копії ліцензії на провадження туроператорської діяльності" (від 28 грудня 2011 р. № 44);
- Наказ Державного агентства України з туризму та курортів "Про затвердження Орієнтованого плану проведення консультацій з громадськістю на 2012 рік" (від 06 лютого 2012 р. № 15);
- Наказ Міністерства інфраструктури України "Про затвердження форми свідоцтва про встановлення категорії готелю" (від 23 січня 2012 р. № 28);
- Наказ Державного агентства України з туризму та курортів "Про затвердження Переліку відомостей, що становлять службову інформацію в Держтуризмкурорті" (від 14 квітня 2012 р. № 44);
- Наказ Державного агентства України з туризму та курортів "Про складу Ради туристичних міст України" (від 20 квітня 2012 р. № 47);
- Наказ Державного агентства України з туризму та курортів "Про затвердження складу Громадської ради при Держтуризмкурорті" (від 21 червня 2012 р. № 73);
- Наказ Державного агентства України з туризму та курортів "Про затвердження Орієнтованого плану проведення консультацій з громадськістю на 2013 рік" (від 29 грудня 2012 р. № 151);
- Наказ Міністерства інфраструктури України "Про затвердження Ліцензійних умов провадження туроператорської діяльності" (від 10 липня 2013 р. № 465);
- Наказ Міністерства інфраструктури України "Про затвердження Порядку здійснення контролю за додержанням Ліцензійних умов провадження туроператорської діяльності та форми акта проведення планової (позапланової) пе-

ревірки додержання ліцензіатом Ліцензійних умов" (від 10 липня 2013 р. № 466);

– Наказ Державного агентства України з туризму та курортів "Про затвердження Плану перевірок додержання ліцензіатами Ліцензійних умов провадження тур операторської діяльності на IV квартал 2013 року" (від 24 вересня 2013 р. № 102);

– Наказ Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства інфраструктури України "Про затвердження Порядку здійснення прикордонного контролю організованих груп пасажирів у пунктах пропуску через державний кордон для морського та автомобільного сполучення" (від 10 жовтня 2013 р. № 969/787);

– Наказ Міністерства інфраструктури України "Про затвердження Положення про комісію з апеляцій, яка розглядає спірні питання, що виникають під час встановлення категорій готелям та іншим об'єктам, що призначаються для надання послуг з тимчасового розміщення (проживання)" (від 08 жовтня 2013 р. № 779);

– Наказ Міністерства інфраструктури України "Про внесення змін до наказу Державної туристичної адміністрації України" (від 11 листопада 2013 р. № 896);

– Наказ Державної туристичної адміністрації України "Про затвердження Правил користування готелями й аналогічними засобами розміщення та надання готельних послуг" (від 16 березня 2004 р. № 19);

– Наказ Державного агентства України з туризму та курортів "Про затвердження Плану перевірок додержання ліцензіатами Ліцензійних умов провадження тур операторської діяльності на II квартал 2014 року" (від 24 березня 2014 р. № 39).

Загалом слід відмітити, що останнім часом національне законодавство щодо державного регулювання розвитку туристичної індустрії систематично змінюється. Зокрема, згідно Наказу Міністерства економічного розвитку і торгівлі України "Щодо скасування обов'язкової сертифікації готельних послуг та послуг харчування" (від 30 липня 2012 р. № 876), втратили чинність такі нормативні документи:

– Наказ Державного комітету України по стандартизації, метрології та сертифікації "Про затвердження Правил обов'язкової сертифікації послуг з тимчасового розміщення (проживання) та Правил обов'язкової сертифікації послуг харчування" (від 27 січня 1999 р. № 37);

– Наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики "Про внесення змін до наказу Держстандарту України" (від 03 вересня 2007 р. № 207);

– Наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики "Про внесення змін до Правил обов'язкової сертифікації послуг з тимчасового розміщення (проживання)" (від 17 червня 2010 р. № 238).

29 квітня 2002 р. було ухвалено Постанову Кабінету Міністрів України "Про затвердження державної програми розвитку туризму на 2002–2010 роки" № 583. Основною метою Програми було створення конкурентоспроможного на міжнародному ринку національного туристичного продукту, здатного максимально задовольнити туристичні потреби населення країни, забезпечення на цій основі комплексного розвитку регіонів за умови збереження екологічної рівноваги та культурної спадщини. Виходячи зі стратегічної важливості цієї Програми та спираючись на неї, обласними державними адміністраціями багатьох областей України були прийняті програми, подібні за змістом. На сьогодні ця Програма є стратегічно важливим документом в сфері розвитку туризму [187].

1.5. Державна політика у сфері туризму та курортів

Цілеспрямований розвиток туристичної індустрії забезпечується завдяки реалізації *державної політики у сфері туризму та курортів*, яка являє собою цілеспрямовану діяльність державних, суспільних і приватних структур, орієнтовану на формування та реалізацію методів, механізмів й інструментів дії правового, економічного, соціального й іншого характеру з метою сприяння ефективному розвитку туристичної індустрії, задоволення внутрішнього та зовнішнього попиту на товари і послуги туристичного призначення завдяки раціональному використанню існуючого туристичного потенціалу [18; 37; 40; 102].

Відповідно, зміст державної політики у сфері туризму та курортів полягає в стимулюванні споживчих потреб в товарах і послугах туристичного призначення, в створенні нормативно-правових основ і фінансово-економічного механізму, сприятливих для розвитку туристичної індустрії, а також в підготовці кваліфікованих кадрів, що, відповідно, стимулюватиме розвиток вітчизняного туристичного бізнесу [68].

Виходячи з цього, П. Пуцентейло визначає державну туристичну політику як комплекс правових, економічних і організаційних заходів, забезпечений відповідними інститутами управління, діяльність яких стосується всіх управлінських рівнів і є орієнтованою на узгодження інтересів держави, місцевого самоуправління та бізнес-структур на туристичних ринках різного масштабу.

При цьому в якості каналів впливу пропонується розглядати законодавчо-нормативний, податковий, валютно-фінансовий, інформаційний, управлінсь-

кий. Як критерій ефективності державної у сфері туризму та курортів рекомендується використовувати рівень прибутковості туристичної сфери й її вклад в розвиток національної економіки. Ще один критерій ефективності державної політики у сфері туризму та курортів автор пов'язує з місцем вітчизняного туристичного ринку в загальному світовому туристичному процесі [190].

Пріоритетними напрямками реалізації державної політики у сфері туризму та курортів є такі:

- удосконалення правових норм державного управління туристичною індустрією;
- сприяння розвитку туризму як високорентабельної частини сфери послуг народного господарства України; залучення вітчизняних та закордонних інвесторів з метою активізації розвитку туристичної індустрії, створення нових робочих місць;
- стимуляція розвитку сільського та зеленого туризму, в'їзного та внутрішнього туризму;
- розгортання міжнародного співробітництва, інтеграція України в світовий туристичний ринок;
- забезпечення доступності туристично-рекреаційних послуг для дітей, молоді, людей похилого віку, інвалідів та малозабезпечених верств населення завдяки впровадженню пільгової системи відносно вказаних категорій осіб;
- формування сприятливих умов для розвитку туристичної індустрії шляхом спрощення й узгодження таких напрямків її державного регулювання, як: податковий, валютний, митний, прикордонний [103].

На основі загальнодержавної політики у сфері туризму та курортів місцеві органи самоврядування з туризму визначають відповідні цілі регіональної спрямованості, яких можна досягти, спираючись на місцевий потенціал туристичної сфери.

В загальному випадку ключовими функціями державної політики у сфері туризму та курортів є такі:

- залучення населення до ефективного використання вільного часу, змістовної організації власного дозвілля; ознайомлення громадян з особливостями спадщини історико-культурного характеру, природного середовища; забезпечення громадських прав на здійснення відпочинку та оздоровлення;
- раціоналізація використання ресурсів туристичного характеру та сприяння їх охороні; розвиток туристичної сфери України як перспективної з точки зору високої рентабельності; побудова ефективної системи діяльності у сфері туризму та курортів з метою оптимального забезпечення потреб іноземного та внутрішнього туризму;
- захист державних прав та інтересів в туристичній сфері на міжнародному рівні;

- формування й систематичне вдосконалення нормативно-правового забезпечення у сфері туризму та курортів спираючись на вітчизняне законодавство, а також на встановлені міжнародні норми і правила;

- забезпечення сприятливих умов для здійснення контролю щодо валютних, податкових, митних, прикордонних відносин; стимулювання вітчизняного розвитку туризму на основі забезпечення відповідних оптимальних економічних умов;

- надання пільг для здійснення екскурсійної діяльності, орієнтованої на дітей та молодь, а також на малозабезпечені верстви населення й інвалідів;

- залучення інвестицій вітчизняного та закордонного походження до розвитку індустрії туризму;

- закріплення порядку здійснення стандартизації, сертифікації та ліцензування в туристичній сфері;

- впровадження системи здійснення суб'єктами туристичної діяльності статистичної звітності;

- встановлення норм управління державною власністю в туристичній сфері;

- забезпечення рівнозначних можливостей для ринкової діяльності суб'єктів підприємницької діяльності різних форм власності;

- активізація конкурентного розвитку та забезпечення дотримань законодавчо встановлених вимог у сфері туризму та курортів;

- захист прав та інтересів туристів, а також їх майна; гарантування туристам безпеки їх переміщення та проживання;

- надання державної підтримки регіональному розвитку індустрії туризму; закріплення статусу відокремлених туристичних центрів на цій території;

- сприяння розвитку системи забезпечення туристичної сфери з наукової точки зору; активізація процесів підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, що задіяні у сфері туризму та курортів;

- підтримка плідної взаємодії з країнами близького та дальнього зарубіжжя, а також з міжнародними організаціями; обговорення й укладання двосторонніх та багатосторонніх угод на міжнародному рівні, формування ефективного механізму їх практичної реалізації [2].

Таким чином, державна політика у сфері туризму та курортів формується під впливом таких ключових принципів:

- визначення та розробка оптимальних вихідних положень державної політики у сфері туризму та курортів, програм їх реалізації, ефективних механізмів контролю та дослідження результатів відповідної діяльності;

- створення сприятливих умов для організації туристичної діяльності, координація дій окремих елементів міжгалузевого туристичного комплексу з метою формування розвиненої інфраструктури туристичної індустрії;

- підтримка туризму та маркетингу держави, орієнтованого на формування сприятливого іміджу країни та її регіонів завдяки стимулюванню нововведень і кооперації з розвиненими країнами [85];

- інтереси національного рівня, котрі формуються державою у відповідності до чинників, що впливають на державну політику у сфері туризму та курортів і втілюються у вигляді відповідних нормативно-правових актів та державних програм;

- інтереси міжнародного рівня, котрі є визначальними для ролі та завдань держави щодо процесів розвитку міжнародного співробітництва в туристичній сфері [95].

Протягом останнього десятиліття державна політика у сфері туризму та курортів в Україні еволюціонувала у вигляді таких етапів:

- *політика "єдиного центру"* – політика, що орієнтована на вертикальну та горизонтальну координацію заходів стимулювання розвитку туристичної індустрії;

- *політика ресурсного перерозподілу та мінімізації диспропорцій соціально-економічного характеру* – політика забезпечення рівних можливостей для комплексного розвитку туристичної індустрії;

- *прямі стимулюючі інструменти* – комплексний регуляторний вплив.

При цьому слід зазначити, що під вертикальною та горизонтальною координацією заходів стимулювання розвитку туристичної індустрії мається на увазі забезпечення її вдосконалення як за допомогою управлінських ланок різних рівнів, так і на одному рівні, проте за умови належності до різних відомств.

Під політикою забезпечення рівних можливостей для комплексного розвитку туристичної індустрії слід розуміти створення сприятливих умов для всебічного вдосконалення складових туристичної індустрії замість вирівнювання диспропорцій соціально-економічного характеру. Тобто пріоритетним стає виявлення й ефективне використання ресурсно-інституційного потенціалу країни та регіонів з урахуванням середньострокової та довгострокової перспективи замість тимчасового балансування поточного стану туристичної індустрії [2].

У межах політики комплексного та регуляторного впливу застосовуються інструменти та механізми, що дозволяють здійснювати всебічне регулювання туристичної індустрії державою, з урахуванням особливостей усіх її складових. В цілому ж слід зазначити, що останніми роками спостерігається перетворення державної політики у сфері туризму та курортів, яке супроводжується активним впровадженням новітніх принципів, що базуються на реалізації державної політики у сфері туризму та курортів не виключно центральним урядом в межах традиційного підходу, а на різних рівнях державного управління та самоврядування [70].

При цьому слід прийняти до уваги, що сформовані принципи політики у сфері туризму та курортів можуть бути реалізовані за умови наявності наступних елементів:

- ефективного механізму державного регулювання розвитку індустрії туризму;
- чітко окреслених органів державної влади, які створюють та практично використовують правові інструменти стосовно державного регулювання індустрії туризму;
- сталої та дієвої нормативно-правової бази державного регулювання індустрії туризму [87].

При цьому доцільно визначити загальні критерії, що дозволять оцінити майбутню ефективність державної політики у сфері туризму та курортів:

- *основоположні* – ключові цінності, державна стратегія, стратегічні пріоритети, механізми державного управління розвитком туристичної індустрії;
- *організаційно-правові* – стан і структура державного апарату, що регулює відносини у сфері туризму та курортів; стиль і методи регулювання діяльності в туристичній індустрії; рівень участі громадських організацій в реалізації державної політики у сфері туризму та курортів; нормативно-правова база;
- *соціально-економічні* – рівень соціально-економічного розвитку та стабільності в країні.

Під основоположними чинниками слід розуміти узагальнені цілі держави стосовно реалізації державної політики у сфері туризму та курортів, що, в свою чергу, є основою відповідних загальнодержавних інтересів і політичної стратегії. Тобто основоположні чинники є цільовими. До цієї категорії також входять інструментальні чинники, під якими традиційно розуміються засоби досягнення мети, що були схвалені громадськістю. Якщо громадськість позитивно сприймає запропоновані засоби для досягнення мети, це є необхідною умовою ефективного функціонування владних інститутів і механізмів нормативно-правового типу [86].

Наступна категорія критеріїв ефективності державної політики у сфері туризму та курортів – організаційно-правові. Даний чинник є визначальним стосовно державного управління сферою туризму та курортів виходячи з того, що ефективність державної політики в цьому контексті визначається цілісністю та узгодженістю апарату, що регулює відносини на туристичному ринку, а також рівнем розвиненості нормативно-правової бази, оскільки туристична індустрія охоплює діяльність підприємств різнохарактерної спрямованості. Стиль і методи регулювання діяльності в туристичній індустрії повинні базуватися на основоположних чинниках ефективності державної політики у сфері туризму та курортів [74].

Остання категорія критеріїв ефективності державної політики у сфері туризму та курортів – соціально-економічні, що мають на увазі забезпечення високого рівня соціально-економічного розвитку та стабільності в країні, зокрема, в Причорноморському регіоні. Ці чинники базуються на організаційних виходячи з того, що саме ефективне функціонування державного апарату та стала нормативно-правова база забезпечують належний соціально-економічний розвиток держави та її регіонів [83].

Зрештою можна припустити, що державна політика у сфері туризму та курортів є результатом поєднання декількох різновидів державної політики виходячи з того, що туристична індустрія являє собою господарський комплекс міжгалузевого характеру. Так, індустрія туризму тісно пов'язана з фінансово-економічними, кадровими, науковими структурами тощо [235]. Виходячи з цього, складовими державної політики у сфері туризму та курортів повинні бути наступні (рис. 1.2).

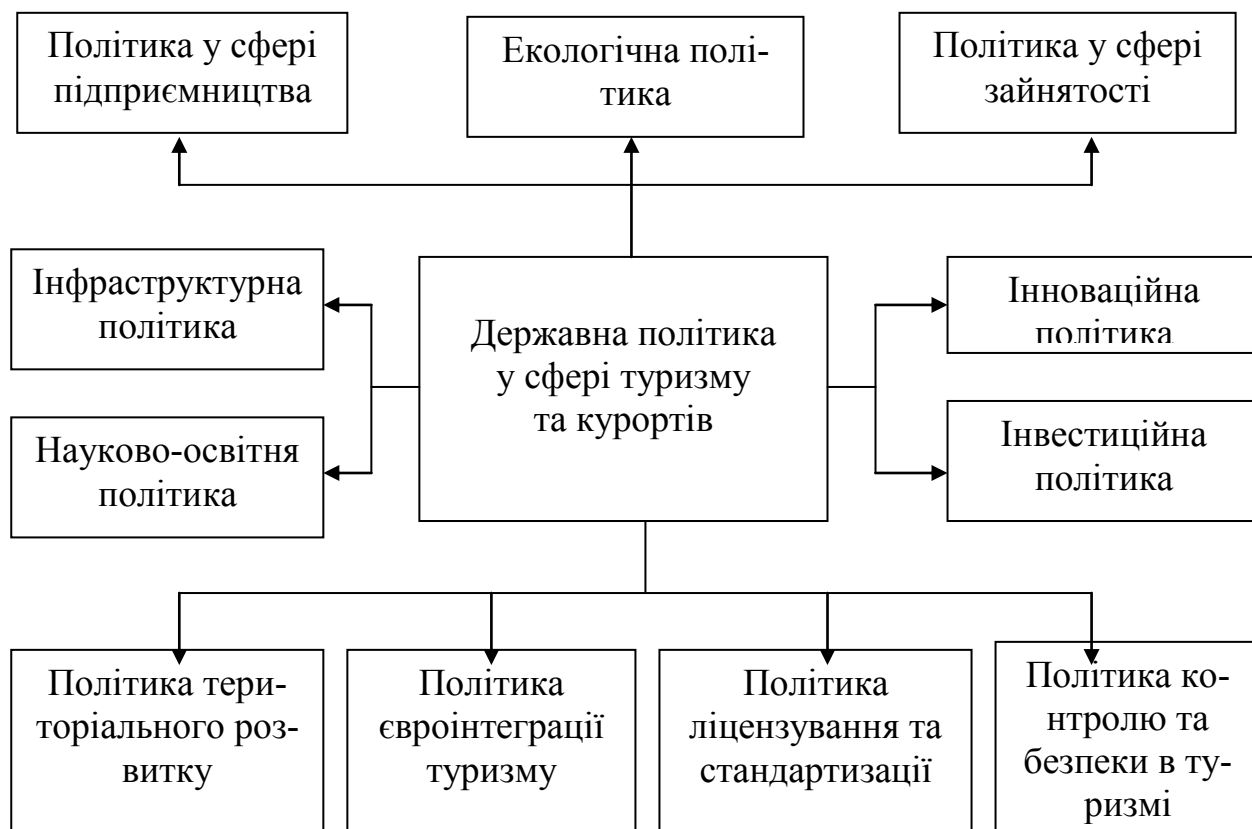

Рис. 1.2. Рекомендовані складові комплексної державної політики у сфері туризму та курортів

Фактично всі зазначені складові створюють синергетичний ефект для стимулювання розвитку державної політики у сфері туризму та курортів. Тому доцільно припустити, що державну політику у сфері туризму та курортів можна назвати комплексною [92].

Більшість із зазначених складових державної політики у сфері туризму та курортів базуються на переліку сфер, зазначених у загальній частині Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, затвердженій Постановою Кабінету Міністрів України від 06 серпня 2014 р. № 385:

- транспорт та інфраструктура;
- економічний розвиток та інвестиції;
- підприємництво і регуляторне середовище;
- конкурентна політика;
- ринок праці; освіта і наука;
- інноваційна діяльність.

Отже, формування та реалізація державної політики у сфері туризму та курортів здатне забезпечити створення сприятливих умов для подальшого розвитку вітчизняної індустрії туризму.

1.6. Механізми державного регулювання розвитку індустрії туризму

Оскільки можливості саморегуляції системи туризму практично вичерпані, держава повинна передбачити заходи, спрямовані на стримування стихійного розвитку туризму. При цьому уряд повинен забезпечити базову інфраструктуру для розвитку туризму й вжити спеціальних заходів з підтримки індустрії туризму [105]. Необхідність державної підтримки та регулювання туризму як синтетичної, складної сфери діяльності й багатогранної економічної системи з розгалуженою мережею зв'язків, в орбіту якої входить понад 40 суміжних галузей національної економіки (транспорт, зв'язок, харчування), є очевидною [3]. Необхідність впливу органів державної влади на розвиток туризму доведена світовою практикою. Так, в Гаазькій декларації по туризму зазначено, що туризм має плануватися державною владою на комплексній і послідовній основі з урахуванням усіх аспектів цього феномена [171].

Що ж собою являє "державне регулювання розвитку туризму"? Науковці витлумачують це поняття як: сукупність форм і методів цілеспрямованого впливу органів державної влади на діяльність суб'єктів господарювання та ринкову кон'юнктуру з метою забезпечення нормальних умов функціонування ринкового механізму, реалізації державних соціально-економічних пріоритетів, вироблення єдиної концепції розвитку туристичної сфери [208]; система заходів задля здійснення підтримувальної, компенсаційної і регулювальної діяльності держави, спрямованої на створення нормальних умов ефективного функціону-

вання ринку туризму й вирішення складних соціально-економічних проблем розвитку національної економіки й усього суспільства [246]; здійснення уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування соціально-політичних, фінансово-економічних, правових, організаційних, інформаційних заходів, спрямованих на використання інноваційних підходів до розвитку вітчизняного туризму із застосуванням принципів державного маркетингу [55]; вид діяльності держави, що передбачає цілеспрямований вплив на систему відносин на ринку туристичних послуг з метою його збалансованого розвитку через дієвий механізм державного управління [25]. Зрештою варто погодитись, що під державним регулюванням розвитку індустрії туризму слід розуміти сукупність форм і методів цілеспрямованого впливу органів державної влади на діяльність суб'єктів господарювання і ринкову кон'юнктуру з метою забезпечення нормальних умов функціонування ринкового механізму, реалізації державних соціально-економічних пріоритетів і вироблення єдиної концепції розвитку індустрії туризму [115].

Державне регулювання економіки й туризму зокрема – це, перш за все, суб'єктивна форма її регулювання. Тому його ефективність зумовлена тим, якою мірою держава в процесі виконання своїх регулювальних функцій враховує об'єктивні економічні закони, передусім закони ринку, згідно з якими функціонує ринковий механізм. У цьому розумінні закони ринкового механізму створюють об'єктивну межу для втручання держави в економіку. Інакше кажучи, ринковий механізм – сфера державного невтручання. Більше того, держава повинна сприяти розвитку ринкового механізму, усувати штучні перешкоди, які можуть створювати для нього монопольні підприємства. Вона може втручатися в ринковий механізм тільки в одному випадку, коли цей механізм ще не досягнув необхідного потенціалу й тому не здатний виконувати свою позитивну роль в економіці. Знайти межу такого втручання – актуальне завдання органів публічного управління [215].

Метою такого впливу держави є створення таких умов, за яких належне (якісно і кількісно) задоволення потреб споживачів туристичних послуг супроводжується не лише реалізацією потенцій суб'єктів туристичної діяльності, а й поліпшенням соціально-економічної ситуації в країні [146]; забезпечення закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, відновлення і зміцнення здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб й інших прав; безпека туризму, захист прав і законних інтересів туристів, інших суб'єктів туристичної діяльності та їх об'єднань, прав і законних інтересів власників або користувачів земельних ділянок, будівель і споруд; збереження цілісності туристичних ресурсів України, їх раціональне використання, охорона культурної спадщини та довкілля, урахування державних і громадських інтересів при плануванні та забудові територій;

створення сприятливих умов для розвитку індустрії туризму, підтримка пріоритетних напрямів туристичної діяльності [15]; формування сприятливих умов для функціонування та розвитку туристичної сфери та суміжних з нею сфер і галузей, що відносяться до матеріального виробництва та сфери послуг народного господарства [24].

Основними функціями державного регулювання розвитку індустрії туризму є:

- загальна організація та правова регламентація туристичної діяльності, планування розвитку туризму, контроль і нагляд за туристичною діяльністю;
- регулювання окремих видів туристичної діяльності;
- створення сприятливого іміджу країни або регіону;
- забезпечення охорони навколишнього середовища та істотних пам'яток;
- підтримка зовнішньоекономічної діяльності туристичних підприємств;
- кадрове забезпечення туризму [115; 208];
- забезпечення діяльності органів держави з інформаційної точки зору, тобто пошук, отримання, обробка, аналіз інформації, яка є необхідною для здійснення управлінської діяльності з боку держави (інформаційне забезпечення державного управління);
- прогнозування та моделювання тенденцій, що характеризують розвиток системи державного управління, державних органів, стандартів державного управління;
- планування – пов'язане з визначенням темпів, напрямків, пропорцій, показників кількісного та якісного типів, які характеризують особливості розвитку різнохарактерних процесів у системі державного управління, зокрема, реалізації функцій держави (економічного, соціально-культурного, військового, оборонного характеру тощо);
- організація – функція, що покликана формувати систему державного управління на базі визначених принципів і методів, окреслювати структуру керуючої та керованої підсистем у державному управлінні;
- розпорядництво – функція, що стосується оперативного регулювання поточних відносин, які традиційно виникають як результат реалізації повноважень державних органів і посадових обов'язків, забезпечення потрібного режиму державної діяльності у формі прийняття правових управлінських актів: наказів, розпоряджень, правил, інструкцій тощо;
- керівництво – функція, що пов'язана зі встановленням визначеного переліку нормативів і правил як діяльності в цілому, так і окремих дій державних органів (зокрема, державних службовців, посадових осіб);
- координація – функція, що повинна узгоджувати діяльність різних органів держави для сумісного досягнення поставлених цілей і завдань державного управління;

- контроль – це виявлення, чи відповідають стан і структура системи державного управління визначеним рівням і стандартам;
- аналіз і оцінка загальних результатів діяльності, а також окремих дій державних органів; співставлення відповідності планових і фактичних заходів в системі державного управління;
- виявлення проблемних аспектів державного управління, а також встановлення ступеня відповідності управлінських дій і нормативно-правової бази принципам доцільності й законності;
- регулювання – функція, покликана ефективно застосовувати методи і способи управління на державному рівні [24].

Враховуючи той факт, що туристична індустрія є багатограним об'єктом державного управління, тобто, з одного боку комплексний туристичний продукт повинен задовольняти різнохарактерні потреби споживачів та сприяти створенню сприятливого іміджу країни на світовому рівні, а з іншого боку державне управління в туристичній індустрії повинне бути орієнтованим на досягнення позитивного ефекту з соціально-економічної точки зору, необхідність державного управління туристичною індустрією слід вважати наслідком подібної обґрунтованої з наукової точки зору необхідності в усіх сферах суспільного життя [135].

Основними напрямками державного регулювання розвитку індустрії туризму є:

- захист прав подорожуючих, інтересів виробників вітчизняного туристичного продукту і підтримка внутрішнього та в'їзною (іноземного) туризму [6];
- створення сприятливого для розвитку туризму податкового, валютного, митного, прикордонного та інших видів контролю;
- запровадження пільгових умов для організації туристичної та екскурсійної роботи серед дітей, підлітків, молоді, інвалідів і малозабезпечених верств населення;
- заохочення національних та іноземних інвестицій у розвиток туристичної індустрії;
- створення економічних умов, які стимулюють розвиток індустрії туризму в Україні;
- впровадження системи статистичної звітності суб'єктів туристичної діяльності;
- залучення громадян до раціонального використання вільного часу, проведення змістовного дозвілля, ознайомлення з історико-культурною спадщиною, природним середовищем, організація оздоровлення населення;
- визначення порядку управління державною власністю в індустрії туризму, створення рівних можливостей на ринку туристичних послуг для суб'єктів підприємництва незалежно від форм власності, сприяння розвитку конкуренції,

забезпечення раціонального використання й збереження туристичних ресурсів, становлення туризму як високорентабельної сфери економіки України, або створення ефективної системи туристичної діяльності для забезпечення потреб внутрішнього та іноземного туризму;

- забезпечення дотримання у цій галузі антимонопольного законодавства;
- гарантування безпеки туристів, захист їх прав, інтересів і майна;
- встановлення порядку стандартизації, сертифікації та ліцензування в сфері туризму;

– організація і розвиток системи наукового забезпечення галузі туризму, підготовка і підвищення кваліфікації туристичних кадрів;

– розвиток співробітництва із зарубіжними країнами та міжнародними організаціями, участь у міжнародних програмах розвитку туризму, розроблення та укладання міжнародних двосторонніх і багатосторонніх договорів у туристичній сфері та визначення механізму їх реалізації;

– підтримка розвитку туризму в регіонах, визначення статуту окремих туристичних центрів, створення умов для пріоритетного розвитку туристичної індустрії [38];

– визначення й реалізації основних напрямів державної політики в сфері туризму, пріоритетних напрямів розвитку туризму;

– встановлення порядку класифікації та оцінки туристичних ресурсів України, їх використання та охорони;

– ліцензування в сфері туризму, стандартизації і сертифікації туристичних послуг, визначення кваліфікаційних вимог до посад фахівців туристичного супроводу, видачі дозволів на його правоздійснення;

– спрямування бюджетних коштів на розробку і реалізацію програм розвитку туризму;

– визначення основ безпеки туризму;

– організації і здійснення державного контролю за дотриманням законодавства в сфері туризму;

– нормативного регулювання відносин у сфері туризму (туристичного, готельного, екскурсійного та інших видів обслуговування громадян);

– встановлення системи статистичного обліку і звітності в сфері туризму та курортно-рекреаційного комплексу;

– участі в розробці та реалізації міжнародних програм розвитку туризму;

– визначення пріоритетних напрямів і координації наукових досліджень та підготовки кадрів у сфері туризму [181];

– налагодження потужної реклами вітчизняного турпродукту;

– підтримка розвитку туризму в регіонах, зокрема визначення статусу окремих туристичних центрів, створення умов для пріоритетного розвитку туристичної індустрії;

- створення та розвиток системи наукового забезпечення сфери туризму, підготовка і підвищення кваліфікації туристичних кадрів;
- розвиток співробітництва із зарубіжними країнами та міжнародними організаціями, участь у міжнародних програмах розвитку туризму, розробка та укладання міжнародних дво- та багатосторонніх договорів у галузі туризму та визначення механізму їх реалізації;
- удосконалення нормативно-законодавчої бази діяльності підприємств галузі;
- збільшення потоку іноземних туристів в Україну, кількості внутрішніх туристів і, як наслідок, валютних надходжень та обсягів платежів до державних і місцевих бюджетів;
- впровадження сучасних інформаційних технологій для забезпечення діяльності національної туристичної сфери;
- створення сприятливого організаційно-правового й економічного середовища для розвитку галузі, її науково-дослідницьке забезпечення;
- будівництво нових, реконструкція й модернізація діючих туристичних об'єктів за рахунок залучення коштів вітчизняних та іноземних інвесторів, кредитних коштів та ін.;
- гармонізація чинних стандартів і розробка нових на основі вимог міжнародних стандартів серії ISO/FDIS 9000:2000;
- удосконалення системи державної статистичної звітності в галузі туризму [187].

Форми державної підтримки варіюються від прямих інвестицій, спрямованих на формування туристичної інфраструктури, витрат на підготовку кадрів, наукова і рекламно-інформаційне забезпечення, просування національного туристичного продукту на світовому ринку до податкових і митних пільг, стимуляційний приплив інвестицій, розвиток внутрішнього та в'їзного туризму [88]; державне фінансування; надання податкових, валютних, митних пільг; надання у користування державного майна, в т.ч. на пільгових умовах; надання пільг при здійсненні страхових і кредитних операцій; надання інформаційної, організаційної, кадрової та іншої допомоги [118].

У цілому ж державне управління туристичною індустрією є необхідним через наявність потреби в розробленні основ планування діяльності туристичної сфери з стратегічних позицій, зокрема, таких, як:

- забезпечення освоєння всього наявного потенціалу туристичних територій в цілому та потреб інфраструктури сфери дозвілля – зокрема;
- проведення наукових досліджень спеціалізованого спрямування;
- оцінка потенціалу використання туристичних територій й обчислення їх допустимої граничної місткості щодо приймання туристів, уникаючи надмірного навантаження на територіальні екосистеми;

- проектування та розміщення об'єктів туристичного призначення;
- контроль за забрудненням зовнішнього середовища;
- обґрунтування доцільності розміщення об'єктів туристичного призначення з економічної точки зору [98].

При цьому державне управління в туристичній індустрії не повинно допускати негативних впливів на туристичні території, а також має стимулювати здійснення туристичних функцій, що, в свою чергу, дозволить отримати всебічний соціально-економічний ефект. Процес реалізації ключових завдань державного управління туристичною індустрією здійснюється через відповідний дієвий механізм, що являє собою складну структуру системоутворюючого характеру, яка складається з визначених компонентів, що здатні забезпечити ефективність управлінських рішень у результаті їх взаємодії [140].

Реалізація ключових завдань державного регулювання розвитку туристичної індустрії здійснюється через відповідний дієвий механізм, що являє собою складну структуру системоутворюючого характеру, яка складається з визначених компонентів, що здатні забезпечити ефективність управлінських рішень у результаті їх взаємодії [140]; сукупність організаційно-економічних методів та інструментів, за допомогою яких виконуються взаємопов'язані функції для забезпечення сталого розвитку туризму [115]; державний вплив цілеспрямованого характеру стосовно формування й підтримки туристично-рекреаційного середовища, регулювання напрямів та обсягів потоків туристів, розробки інфраструктури туризму, охорони ресурсів рекреаційного характеру та заповідних територій, організації дозвілля населення країни, підготовки кваліфікованих кадрів для обслуговування рекреаційних комплексів в туризмі [78].

Механізм реалізації туристичної політики держави включає: складання цільових програм з розвитку туризму на державному і регіональному рівнях; розроблення конкретних заходів щодо досягнення поставленої мети; державне регулювання розвитку туристичної сфери [168]; компоненти організаційного (програми туристичного розвитку, розробка єдиної інформаційної системи, розвиток потенціалу туризму, створення позитивного туристичного іміджу) та економічного характеру (стандартизація, сертифікація, ліцензування, кредитування, надання пільг митного та податкового спрямування) [42].

Механізм державного управління туристичною сферою являє собою складну, створену штучним шляхом систему, якій притаманні чітка структура та взаємозв'язки, та яка складається з таких підсистем: суб'єкт управління, об'єкт управління, форми та методи реалізації управління суб'єктом по відношенню до об'єкта, організаційне забезпечення, інформаційне забезпечення, кадрове забезпечення, науково-методичне забезпечення, матеріально-технічне забезпечення, які в результаті спільної дії впливають як на туристичну сферу в цілому, так і на соціально-економічний стан визначеної території [62].

У науковій літературі також виділяють такі механізми державного регулювання туризму: економічні [38; 87; 140], організаційно-економічні [98; 131], нормативно-правові [38; 87], інформаційно-аналітичні [140], адміністративні, соціально-психологічні [87].

Згідно з дослідженнями Всесвітньої туристської організації, можна виділити такі економічні механізми держави щодо туристичного сектора. По-перше, виділення державних субсидій для реалізації окремих туристичних проєктів. По-друге, надання пільгових позик за пільговими відсотками туристичним фірмам. Контроль за реалізацією проєкту, під який вилається позика, здійснюється протягом усього строку його реалізації [168]. По-третє, державне поручительство щодо позик і субсидій, наданих комерційними банками на розвиток туризму. Окремим економічним механізмом є виділення податкових пільг для фінансового стимулювання національних та іноземних інвесторів [222].

До правових механізмів відносять законодавчі та нормативні акти, розроблення правил та регулювання діяльності турагентств і туроператорів.

Серед адміністративних механізмів можна виділити: послуги державних органів (видача ліцензій, дозволів, стандартизація та сертифікація туристичних підприємств), засоби переконання, інформаційно-рекламну підтримку, сприяння у міжнародній діяльності тощо [168].

Серед механізмів державного регулювання сфери туризму регламентуючий механізм є одним з основних, тому що з його допомогою встановлюються певні правила різних видів туристичної діяльності, визначається правовий простір тощо. Засоби реалізації регламентуючого механізму можна поділити на групи щодо забезпечення закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, відновлення і зміцнення здоров'я, на безпеку життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб та інших прав; безпеки туризму, захисту прав і законних інтересів туристів, власників або користувачів земельних ділянок, будівель і споруд, інших суб'єктів туристичної діяльності та їх об'єднань; збереження цілісності туристичних ресурсів України, їх раціональне використання, охорони культурної спадщини й довкілля, врахування державних і громадських інтересів при плануванні та забудові територій; створення сприятливих умов для розвитку індустрії туризму, підтримки пріоритетних напрямів туристичної діяльності; організації діяльності органів, які здійснюють державне регулювання. Підвищення ефективності державного регулювання на основі регламентуючого механізму потребує відповідного організаційно-структурного оформлення, що можливо завдяки впровадженню організаційного механізму [39].

Велике значення має організаційний механізм державного управління. Це сукупність різних за своєю природою конкретних організаційних елементів у механізмі управління, що мають організовувати регулювання, управління в ін-

тересах державної влади, ефективну діяльність державно-управлінської системи тощо. Основне призначення організаційних елементів у складі механізмів державного управління – формування та посилення організаційного потенціалу суб'єктів управління як складової системи управління.

За природою основних параметрів організаційного процесу конкретні організаційні механізми можуть бути:

- *організаційно-структурними* – здійснюють управлінський вплив через формування структур та їх реструктуризацію;
- *організаційно-адміністративними* – впливають на діяльність персоналу;
- *організаційно-технічними* – впливають на технічні, соціотехнічні та технологічні параметри управлінського процесу;
- *організаційно-економічними* – впливають на економічні параметри управлінської діяльності;
- *комплексними* – мають усі або кілька вказаних ознак.

Стимули, які закладаються в основу організаційно-економічних механізмів і зумовлюють задану поведінку туристичних агентів-учасників туристичної сфери, обираються в кожному з визначених напрямів впливу на основі певних рамкових умов їх реалізації. Останні, у свою чергу, визначаються, виходячи з пріоритетів існуючої політики. Пріоритети формують і мету використання організаційно-економічних механізмів.

До організаційно-економічних механізмів державного регулювання належать: розробка державної політики розвитку туризму, узгодженої із загальними пріоритетами розвитку держави (зовнішньої, економічної, інвестиційної тощо); вироблення та проведення політики щодо територіального розміщення й нарощування туристичного потенціалу регіонів України; впровадження державної системи захисту внутрішнього туристичного ринку шляхом надання суб'єктам туристичної діяльності державних гарантій та інших видів державної підтримки за певними пріоритетами; експертна оцінка туристичного потенціалу окремих регіонів та областей України; покращання організаційної структури на рівні підприємств туристичної сфери з використанням системи пільг і стимулів, орієнтованих на національні інтереси; створення національних систем бронювання, пов'язаних з мережами інших країн; вирішення питань членства в міжнародних і регіональних туристичних організаціях; залучення інвестицій, у т.ч. іноземних; розвиток системи наукового забезпечення сфери туризму, підготовка та підвищення кваліфікації туристичних кадрів тощо [38].

Значущими умовами реалізації організаційно-економічних механізмів, що впливають з принципів сталого розвитку, є:

- розвиток людського капіталу;
- забезпечення сприятливого інвестиційного клімату;
- максимальне залучення місцевого населення;

- формування ефективних відносин кооперації та партнерства на всіх рівнях;
- запобігання відпливу коштів від місць туристичного призначення та збільшення ефекту мультиплікатора;
- розподіл вигод між учасниками туристичної діяльності;
- використання різноманітних можливостей місцевої економіки;
- контроль за фіскальними зовнішніми ефектами;
- координація конкуренції між регіонами;
- забезпечення умов до синергії та самовідтворення;
- забезпечення інформацією тощо [154].

Реалізація завдань організаційно-економічних механізмів державного регулювання здійснюється через планування таких основних заходів:

- заохочення населення до участі в капіталі існуючих і новостворюваних підприємств;
- сприяння заснуванню малих підприємств туристичного спрямування;
- сприяння створенню кооперативних і родинних підприємств;
- субсидії у формі пільгових цін на комунальні послуги для підприємств галузей забезпечення туризму;
- об'єднання бюджетних ресурсів і ресурсів приватного сектора;
- заснування на інтегрованих засадах (місцевий бюджет, кошти приватного та громадського сектора) фінансової установи підтримки туризму;
- зменшення бази оподаткування на величину реінвестованого прибутку;
- ініціювання створення кредитних спілок для фінансування потреб розвитку туризму;
- приваблення програм міжнародних фінансово-кредитних установ (наприклад, мікрокредитування);
- пільгові ставки при кредитуванні туристичних проектів;
- просування та сприяння використанню цінних паперів (емісія акцій та облігацій) для формування та нарощення капіталу підприємств туристичної та споріднених галузей;
- залишення податкових надходжень від здійснення туристичної діяльності в місцевому бюджеті;
- зменшення рівня оподаткування в разі найму місцевих жителів; надання податкових пільг підприємствам-постачальникам місцевих ресурсів для зменшення ними цін для підприємств галузей забезпечення;
- формування місцевого замовлення на матеріальні ресурси, що виробляються місцевими виробниками;
- гарантії для кредитування підприємств;
- підтримка проектів використання не зайнятих споруд і будівель у туристичних проектах;

- бюджетне фінансування проектів відродження історичних і культурних пам'яток;
- фінансування освіти, навчання, тренінгів для підвищення якості робочої сили;
- підвищення мультиплікатора зайнятості через експортне спрямування туристичного бізнесу;
- укладання угод про першочергове джерело робочої сили;
- матеріальні та моральні стимули до участі молоді та юнацтва у волонтерських програмах розвитку туризму;
- субсидії на здійснення програм працевлаштування соціально незабезпечених верств населення;
- відкриття держзамовлення на цільову підготовку фахівців з туризму;
- фінансування замовлення аналітичних і маркетингових досліджень;
- створення регіонального "інкубатора" підприємств туристичної сфери;
- бюджетне фінансування заходів з просування та інформування;
- спрощення процедури реєстрації туристичних підприємств, а також підприємств, що забезпечують туристичну діяльність тощо [38].

Заходи щодо реалізації організаційно-економічних механізмів державного регулювання індустрії туризму передбачають, крім іншого, створення сприятливої атмосфери для інвестицій у інфраструктуру туризму. Для цього на національному рівні необхідно визначити роль туризму у вирішенні економічних, соціальних та екологічних проблем, створити інформаційні центри щодо інвестицій у туризм, сприяти інтегрованому плануванню розвитку туризму, посилити співробітництво, включаючи міжнародний рівень, приватний сектор, відповідні урядові й неурядові установи, щоб інвестиції у туризм розглядалися як необхідний інструмент розвитку економіки країни.

У свою чергу, забезпечення сприятливого інвестиційного клімату досягається через спрощення офіційних процедур, котрі будуть заохочувати інвестиції в усіх аспектах інфраструктури та знищать потребу в корупції як засобі отримання ренти, створення всебічної і прозорої юридичної системи та структур, що дозволять ефективне виконання та підтримку інвестицій в інфраструктуру, вдосконалення інвестиційного середовища за рахунок скорочення адміністративних інструкцій та забезпечення ефективної інформаційної підтримки, організацію ефективної системи консультацій та переговорів, спрямованих на індивідуального інвестора, розширення тривалості договорів оренди землі та розгляд умов оренди на регулярних засадах, забезпечення достатнього захисту іноземних і внутрішніх інвестицій, заснування спеціальних туристичних інвестиційних зон [38].

До основних засобів реалізації організаційного механізму відносяться:

- розмежування повноважень центрального та місцевих органів виконавчої влади у сфері туризму;
- створення структурних підрозділів з питань туризму і курортів на всіх рівнях;
- утворення координаційних консультативно-дорадчих органів з питань розвитку туризму;
- удосконалення засобів взаємовідносин органів місцевого самоврядування з суб'єктами господарчої діяльності, пов'язаної з наданням туристичних послуг;
- створення туристсько-інформаційних центрів; удосконалення системи підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування, на яких покладено обов'язки з питань розвитку туризму [97];
- створення єдиної інформаційної системи; нарощування туристичного потенціалу держави;
- формування позитивного туристичного іміджу держави на міжнародній туристичній арені [57].

Конкретизовано механізми та засоби державного регулювання розвитку індустрії туризму:

- *адміністративні* (ліцензії, стандарти, сертифікати, візи, квоти, ліміти);
- *економічні* (бюджетне фінансування, державне замовлення, пільги, податки, збори, кредити, мінімальні/максимальні ціни, мінімальний розмір фінансового забезпечення суб'єкта туристичного бізнесу);
- *організаційні* (макроекономічні плани, цільові комплексні програми);
- *соціально-психологічні* (залучення, спонукання, роз'яснення, примус);
- *нормативно-правові* (законодавчі акти органів державної влади) [240].

Доцільно згрупувати важелі й інструменти ринкового регулювання та активізації розвитку суб'єктів туристичної сфери за такими ознаками:

- *державно-адміністративні важелі* – важелі управління ринковою моделлю з елементами державного регулювання розвитку та активізації сфери туризму на загальнодержавному та регіональному рівнях (складові – стратегічне планування, підтримка зовнішньоекономічної діяльності, наукові дослідження ринку туристичних послуг, охорона рекреаційних ресурсів, гарантування захисту та безпеки туристів, контроль за якістю послуг, кадрове забезпечення);
- *соціально-психологічні важелі* передбачають проведення активних пропагандистських кампаній як для зовнішнього ринку, так і для внутрішніх споживачів туристичного продукту з метою формування іміджу України як держави, сприятливої для рекреації і туризму, підвищення соціального сприйняття туризму місцевим населенням, збереження традиційних для українців гостинності і доброзичливого ставлення до приїжджих – вітчизняних та іноземних туристів (складові: маркетингова та рекламна діяльність, інформаційно-довідкова діяльність, розробка іміджевої туристичної стратегії);

– *нормативно-правові важелі* розробляються і впроваджуються центральними та місцевими органами влади і передбачають загальну організацію і правову регламентацію туристичної діяльності, створення сприятливого нормативно-правового поля для всіх суб'єктів туристичного комплексу;

– *фінансово-кредитні важелі* спрямовані на створення сприятливого кредитного середовища для розвитку підприємницької діяльності у туристичній галузі (складові: запровадження системи мікрокредитування, пільгове кредитування суб'єктів туристичного бізнесу, державне субсидювання, лізинг, тренінги з фінансово-кредитних питань для працівників цієї сфери);

– *податкові важелі* передбачають оптимізацію кількості податків для підприємств рекреаційно-туристичного комплексу, надання податкових пільг під конкретні проекти, які спрямовані на вирішення регіональних і соціальних проблем, інвестування у туристичну галузь (до них належать: податкове регулювання, оптимізація кількості і величини податків у рекреаційній діяльності; створення сприятливих умов для залучення інвестицій підприємствами рекреаційно-туристичного комплексу);

– *бюджетне фінансування* програм розвитку рекреації і туризму; надання податкових пільг для вирішення проблем соціального туризму) [235].

Доведено, що державне регулювання розвитку індустрії туризму потребує здійснення комплексу заходів через дію відповідних механізмів впливу, які можна розділити на дві групи:

– *загальні*: адміністративні [3; 15; 147; 208], екологічні [174], економічні [44; 55; 67; 84; 105; 140; 147; 174; 185; 208], інституціональні [105; 122], кадрові [105], культурологічні [208], маркетингові [185], методичні [105], наукові [105; 185], нормативно-правові [15; 47; 55; 67; 105; 140; 147; 174; 207; 249], організаційні [55; 78; 140; 147; 174; 185; 207; 247], політичні [55], фінансові [105; 145; 249]; еколого-економічні [145], інформаційно-аналітичні [24; 140], організаційно-економічні [43; 56; 67; 71; 163; 200; 207; 209; 236], соціально-психологічні [147], рекламно-інформаційні, фінансово-кредитні [185], фінансово-економічні, організаційно-правові [56], адміністративно-правові [15];

– *специфічні* – партнерства, залучення територіальних громад до створення регіональних туристичних корпорацій, туристичних інформаційних центрів, робочих груп сприяння [3]; формування стратегії розвитку курортних регіонів [33]; взаємодії сфери культури й туризму [47]; комунікаційного забезпечення туристичної індустрії, виставково-ярмаркової діяльності та рекламування туристичних можливостей [55]; формування рекреаційно-туристичної ренти [84]; взаємодії політики у сфері туризму з іншими політиками ЄС [122]; специфічні контролюючі, коригуючі, регламентуючі, соціальні, стимулюючі [78]; прискореного розвитку рекреаційного потенціалу [67]; узгодження цільових державних і регіональних стратегій економічного та соціального розвитку [82]; стиму-

лювання інвестицій у розвиток туризму [216]; забезпечення кластерної стратегії розвитку підприємницької діяльності у сфері туризму [163]; вдосконалення розвитку регіонального туризму, забезпечення конкурентоспроможності регіонів країни в цій сфері [207]; управління туристичним підприємством в умовах державного регулюючого впливу [230]; оптимізації фінансування передусім музеїв і пам'яткоохоронної сфери [221]; розвиток туристичної привабливості території [227]; гарантійні, процесу формування управлінських рішень [239]; інформаційно-фінансового забезпечення туризму, взаємодії інфраструктури туризму з системою державного соціального страхування, управління реалізацією державних програм щодо посилення ролі туризму, формування інвестиційного клімату, формування туристичних послуг [236]; формування туристських потоків [242]; формування, розподілу і використання регіональної туристичної ренти [244]; антикризового управління в туристично-рекреаційній сфері [248].

Таким чином, в Україні сформована система механізмів державного регулювання розвитку туризму, функціонування якої спирається на відповідне методологічне забезпечення, а також передовий вітчизняний та світовий практичний досвід у цій сфері.

Розділ 2

СТАН І ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

2.1. Українські реалії розвитку індустрії туризму

Україна об'єктивно має всі передумови для інтенсивного розвитку внутрішнього та іноземного туризму: особливості географічного розташування й рельєфу, сприятливий клімат, багатий природний, історико-культурний та туристично-рекреаційний потенціал. Але нині розвиток цієї важливої сфери економіки є недостатнім, значна частина природних територій та об'єктів культурної спадщини непристосована для туристичних відвідувань, туристична інфраструктура в цілому не відповідає якісним параметрам, а туристичні послуги в більшості секторів туристичної індустрії – вимогам до якості обслуговування [105].

Україна, як відомо, володіє значним туристичним потенціалом. Зокрема, вона є однією з провідних країн Європи за кількістю об'єктів історико-культурної спадщини. Лише на державному утриманні перебуває 150 тис. нерухомих пам'яток історії та культури, зокрема 57206 пам'яток археології, 51364 – історії, 16800 – архітектури та містобудування [219], близько 200 замків, з яких лише 50–60 об'єктів у відносно належному стані. Більша частина з них потребує реконструкції, процес якої можливо організувати за прикладом концесійних та орендних договорів щодо замку "Паланок" й історичних споруд у с. Тартаків і Старому Селі (Львівська область). До того ж, замки, спортивні і транспортні споруди являють собою не повний перелік об'єктів туристичного інтересу та туристично-спортивної інфраструктури, що потребують вдосконалення [13].

Залежно від спеціалізації виділяють природничі, історичні, художні, архітектурні, літературні, музичні, театральні та інші музеї. В Україні функціонує 485 таких закладів, кількість експонатів основного фонду яких становить 11,2 млн од. Найбільший інтерес для туристів можуть становити історичні, художні, етнографічні та природничі музеї, які репрезентують довкілля та культуру тієї місцевості чи країни, яку вони відвідують. В Україні їх нараховується 223. Наймасовішими ж є краєзнавчі музеї (155 закладів), які здебільшого мають місцеве значення. Увагу туристів приваблюють і нетрадиційні музеї, в яких зібрані унікальні колекції (музей писанкового розпису у Коломиї, музей пошти у Ніжині чи музей однієї вулиці в Києві). Найбільшу кількість музеїв мають м. Ки-

їв, Кіровоградська, Полтавська, Чернігівська та Харківська області. Найбагатші музейні фонди знаходяться у м. Київ, Львівській області та АР Крим [113]. Існує особлива категорія музеїв-ансамблів, які створюються на основі пам'яток архітектури, їхніх інтер'єрів і навколишньої території. Особливо цінні з них мають статус музеїв-заповідників. В Україні таких об'єктів понад 50. Статус національних мають заповідники "Софія Київська" та Києво-Печерський історико-культурний заповідник, які увійшли також до об'єктів всесвітньої спадщини, Шевченківський національний заповідник у Каневі, "Чигирин" в Черкаській області, "Чернігів стародавній", "Хортиця" у Запоріжжі, "Херсонес Таврійський" у Севастополі, "Давній Галич" у Івано-Франківській області. Незважаючи на те, що музейна справа в Україні набула значного рівня розвитку, для неї характерна певна традиційність і навіть консервативність. У світі виникають й успішно функціонують нові типи музеїв: культурні центри, в яких культурно-просвітницька діяльність ведеться за допомогою творів мистецтва, книг, кіно, театру, аудіовізуальних програм, екскурсій та лекцій. Відвідувачі центрів можуть не лише ознайомитись з основною експозицією та тематичними виставками, але й мати у своєму розпорядженні книги, фільми, слайди, електронні видання та інші джерела, які допомагають знайти відповіді на різноманітні питання. До нових типів музеїв відносяться інтерактивні дитячі музеї з бібліотеками, лабораторіями, кінотеатрами, різноманітними колекціями, у яких відвідувачі є не лише спостерігачами, але й активними дослідниками, а також екомuzeї, присвячені людині та її природному та культурному оточенню. В Україні таких музеїв поки що немає.

В Україні немає також жодного казино міжнародного класу, подібного до тих, які є в Монте-Карло, Атлантик-Сіті чи Лас-Вегасі. Для того, щоб таке казино приваблювало іноземних туристів, потрібно створити цілий гральний комплекс з відповідною інфраструктурою, готелями, закладами ресторанного господарства тощо. Таким чином, із закладів розважальної інфраструктури в Україні найбільше значення для розвитку туризму та рекреації мають музеї як інституції, які зберігають, досліджують і популяризують предмети найрізноманітнішого призначення, виконуючи при цьому пізнавальну, розвиваючу та виховну функції [77].

Засобами розміщення туристів є будь-які об'єкти, які надають туристам епізодично або регулярно місце для ночівлі (звичайно в приміщенні). Як додаткові умови враховуються такі: загальна кількість місць ночівлі перевищує деякий мінімум, об'єкт розміщення має керівництво, управління об'єктом ґрунтується на комерційній основі. Відповідно до рекомендацій Всесвітньої туристської організації, всі засоби розміщення можна представити двома категоріями – колективними й індивідуальними. До складу колективних засобів розміщення туристів включаються готелі й аналогічні заклади, спеціалізовані установи інші

колективні засоби розміщення туристів. Значна кількість засобів розміщення морально і фізично застаріли та мають низьку конкурентоспроможність: щорічно ними користується лише 7,5 % від загальної кількості іноземних відвідувачів України. Більшість коштів, що спрямовується на будівництво та реконструкцію, – власні кошти підприємств, внутрішні та іноземні інвестиції становлять лише 35 %. Проведення робіт з реконструкції приватизованих об'єктів стримується, значною мірою, через відсутність у власників необхідних коштів. Структура закладів готельного господарства України за місткістю і чисельністю працівників не є оптимальною. Останніми роками на туристично-рекреаційних територіях з'явилася значна кількість приватних домоволодінь, що надають послуги з тимчасового розміщення. Відсутність затверджених меж округів та зон санітарної охорони курортів унеможливорює визначення кількості таких закладів. Водночас, доходи домоволодінь від надання послуг розміщення у більшості випадків належним чином не оподатковуються, а їх діяльність суттєво збільшує навантаження на місцеві бюджети в частині утримання інженерної та транспортної інфраструктури, комунального обслуговування [77].

Залежно від особливостей керування, готелі можуть бути відособленими підприємствами або утворювати готельні ланцюги. Категорії готелям та іншим об'єктам, що призначаються для надання послуг із тимчасового розміщення (проживання), встановлюються за результатами обов'язкової сертифікації послуг із тимчасового розміщення, що ними надаються, стосовно рівня безпеки для життя та здоров'я людей, захисту от майна та охорони навколишнього природного середовища в державній системі сертифікації УкрСЕПРО та оцінювання відповідності готелів вимогам певної категорії, що проводиться відповідно до правил обов'язкової сертифікації послуг з тимчасового розміщення (проживання), затверджених Держспоживстандартом. Готелям встановлюються такі категорії: "п'ять зірок", "чотири зірки", "три зірки", "дві зірки" та "одна зірка". Іншим об'єктам, що призначаються для надання послуг із тимчасового розміщення (проживання), у тому числі мотелям, пансіонатам, будинкам відпочинку, туристичним базам, кемпінгам, категорія встановлюється за рівнем обслуговування в них (перший, другий, третій, четвертий та, відповідно, п'ятий рівні). Нині світові готельні бренди представлені в Україні тільки трьома міжнародними операторами: Residor Hotel Group (готелем Radisson SAS у Києві та Алушті), Global Hyatt Corporation (готель Hyatt Regency Kyiv, у Києві) і Rixos Group (готель Rixos Prykarpattya в Трускавці Львівської області). Крім того, згідно із раніше заявленими планами, у найближчі кілька років у країні мають почати роботу готелі таких операторів, як Intercontinental Hotel Group, Hilton Hotels Corporation, Accor Group, Fairmont Hotels and Resorts та ін. Світові готельні мережі виявляють велику зацікавленість до готельного ринку України, що розвивається, пропонуючи керування готелями та їх брендинг. Нині до послуг туристич-

тів пропонують 4341 колективний заклад розміщення (у т.ч. 2478 – готелі), в яких налічується 402,6 (132,5) тис. місць. Зокрема, у 2015 р. в них розміщувалося 5,8 (4,3) млн. туристів. Також в Україні налічується 309 санаторіїв і пансіонатів з лікуванням (на 78 тис. ліжок), 79 санаторіїв-профілакторіїв (на 12 тис. ліжок), 76 будинків і пансіонатів відпочинку (на 15 тис. місць), 1399 баз та інших закладів відпочинку (на 165 тис. місць), 9743 дитячих закладів оздоровлення та відпочинку (на 113 тис. місць) [175].

Варто відзначити, що параметри більшості вищенаведених показників (порівняно з 2013 р.) погіршилися у 1,5–2,0 рази через анексію Криму та відчуження території проведення антитерористичної операції.

Із закладів розважальної інфраструктури в Україні найбільше значення для розвитку туризму мають музеї як інституції, які зберігають, досліджують і популяризують предмети найрізноманітнішого призначення, виконуючи при цьому пізнавальну, розвиваючу і виховну функції [7].

Згідно з результатами кластерного аналізу, за кількістю іноземних туристів можна виокремити три групи регіонів України. Перший кластер утворюють м. Севастополь, м. Київ і Автономна республіка Крим, які є найбільш туристично привабливими для іноземних туристів і мають значний туристичний потенціал. До другого кластера доцільно віднести Запорізьку, Львівську та Одеську області, які відомі своїми рекреаційно-оздоровчими ресурсами, що приваблюють не лише українських туристів, а й іноземних. До третього кластера належить решта регіонів України, які є менш привабливі для іноземних туристів. Можна припустити, що сильною стороною першого й другого кластерів є історико-архітектурна спадщина, кліматичні та рекреаційні особливості тощо. Також необхідно врахувати те, що Київ є столицею України і це збільшує його можливості займати чільні позиції у першому кластері, додавши до рекреаційних особливостей ще й професійно-діловий туризм. Таким чином, перших два кластери мають найбільш привабливі умови для розвитку широкого комплексу надання туристичних послуг, тобто туристичного продукту.

Ні для кого не є новизною, що туризм є однією з найприбутковіших сфер національної економіки, яка з року в рік без значних залучень інвестицій та державних дотацій стабільно нарощує обсяги виробництва туристичного продукту в Україні. Очевидно, що під час розроблення ринкових механізмів стимулювання й сприяння розвитку туризму, надання пріоритетності цій галузі, ефективного використання грошових коштів і фінансових інструментів, особливо у виділених попередньо двох кластерах, могло б стати джерелом поповнення місцевих і державних бюджетів. І саме іноземний (в'їзний) туризм є одним з пріоритетних видів туризму для України як вагомий чинник поповнення валютними надходженнями та у створенні додаткових робочих місць. Що ж до третього кластеру і регіонів, які входять до нього, то в них є інші пріоритетні

галузі, які необхідно виділити і розвивати. Групування регіонів України за кількістю туристів – громадян України, які виїжджали за кордон дозволило віднести м. Київ в окремий кластер – кластер з найвищою активністю туристів – громадян України, які виїжджали за кордон; до другого кластера відносяться Дніпропетровська, Донецька, Львівська, Одеська, Харківська області; третій кластер формують всі решта областей України. Як бачимо, Київ займає чільне місце, це свідчить про високі заробітки мешканців столиці, які віддають перевагу туризму за межами нашої держави, оскільки туристичний продукт, який запропонований в самій державі не відповідає їх вимогам і сподіванням. Що ж до другого кластера, можна тільки припустити, що приблизно половина даного виду туризму припадає на пошук кращої долі та більших заробітків, це звичайно потребує ґрунтовного дослідження, але статистика цього не відображає і не розглядає як одну з кваліфікаційних груп [90].

Практично відсутні міжрегіональні кластерні утворення у вітчизняній сфері рекреації та туризму, оскільки більшість з них знаходяться на початковій стадії формування та розвитку. Єдиним прикладом кластерного співробітництва в туристичній сфері, в рамках рекреаційного та ділового туризму, є співпраця: 1) екотуристичного кластеру "Кримський віночок" (Білогірського району АРК, село Зуя та село Петрово); 2) кластерів зеленого туризму "Таракташська волость" (Судакського району АРК, село Дачне) та "Ярилгач" (Роздольненського району АРК, село Міжводне).

Серед інших відомих вітчизняних кластерів можна виділити лише тематичні: 1) сільського ("зеленого") туризму – "ЕКОТУР", "Кам'янець", "Мальовнича Бережанщина", "Дніпро – транскордонний", "Оберіг", в шести суміжних прикордонних районах Гомельської та Чернігівської областей (розроблений двома громадськими організаціями – гомельською "Оракул" і чернігівською "Сіверянські обереги"); 2) пізнавального туризму, що представлений міжрегіональним кластером "Південне туристичне кільце", який охоплює територію Одеської, Миколаївської, Херсонської областей та АРК (сюди ж увійшов туристичний кластер "Вознесенськ") [144].

В Україні пріоритетним є сільський туризм як тематичний напрям кластеризації, орієнтований на організацію відпочинку туристів у приватних господарствах сільської місцевості з використанням майна та трудових ресурсів, особистого селянського, підсобного або фермерського господарства, природно-рекреаційних особливостей місцевості та культурної, історичної, етнографічної спадщини регіону [251]. Основними об'єктами такого відпочинку є:

1) екосферми, екоготелі, екокафе (місця, де надають послуги проживання та відпочинку в екологічно-чистих умовах і харчування, що передбачає вживання екологічно чистих продуктів);

2) агрооселі (житловий комплекс призначений для рекреаційної діяльності при агротуризмі, що включає і садиби).

Такий тематичний напрям кластеризації розглядається як:

1) засіб подолання бідності й безробіття в сільській місцевості та як альтернатива сільському господарству;

2) можливість отримання прибутків від прийому на проживання туристів і надання їм супутніх послуг (харчування, риболовлі, катання на конях, полювання та ін.);

3) можливість облаштування туристичних маршрутів й організації екскурсій;

4) можливість пропонування туристам екологічно-чистих продуктів харчування, товарів народного промислу;

5) можливість отримання прибутків від проведення культурно-розважальних заходів (ярмарок, фестивалів) [144].

Територіальна концентрація туристичних підприємств відбиває територіальну структуру попиту: максимальною вона є у Києві та в Криму, порівняно високою в Одеській, Херсонській, Волинській, Закарпатській, Тернопільській, а найменшою – у Кіровоградській, Хмельницькій, Донецькій та Луганській областях [138]. Розміщення значної кількості закладів туризму, лікування, оздоровлення в приморській та прирічковій зоні підтверджує вирішальне (але не єдине) значення акваторій в розвитку туристичної індустрії України. АР Крим має найвищий ("дуже високий") рейтинг серед регіонів України. Київська, Вінницька, Одеська, Львівська області мають "високий" ресурсно-рекреаційний рейтинг, їх територія представляє континуальну S-подібну конфігурацію у центральній частині України й "львівський анклав" на заході. Івано-Франківська та Чернігівська області характеризуються "середнім" ресурсно-рекреаційним рейтингом. "Низький" ресурсно-рекреаційний рейтинг притаманний більшості (14) областей України (7 на заході – Закарпатська, Волинська, Рівненська, Чернівецька, Тернопільська, Хмельницька, Житомирська області, 7 на сході – Миколаївська, Черкаська, Полтавська, Сумська, Харківська, Дніпропетровська, Херсонська області). Це найбільш численна та строката група, яка об'єднує контрастуючі території (степові – приморські, лісові – внутрішньоматерикові, лісостепові – прирічкові та ін.). Останню групу складає Кіровоградська, Запорізька, Донецька, Луганська області, які характеризуються найнижчим ("дуже низьким") рейтингом [17].

Україна об'єктивно має всі передумови для інтенсивного розвитку внутрішнього та іноземного туризму: особливості географічного положення та рельєфу, сприятливий клімат, багатий природний, історико-культурний та туристично-рекреаційний потенціал. Однак сьогодні в Україні розвиток цієї важливої сфери національної економіки, яка, за розрахунками фахівців, лише у вигляді

податків могла б щороку приносити до державної скарбниці до \$ 4 млрд., недостатній [3]. Доходи від рекреації (в % від сумарного показника по країні): Карпатський регіон – 22, Причорномор'я – 17, Приазов'я – 13 [207].

Площа освоєних і потенційних рекреаційних територій в Україні розподіляється відповідно до природних особливостей семи рекреаційних регіонів: Карпатський, Придністровський, Дніпровський, Донецько-Приазовський, Поліський, Причорноморський, Кримський. При визначенні цих регіонів враховувались такі фактори: геоопітичне положення (розташування території, наявність трудових ресурсів, транспортних комунікацій, джерел сировини, енергії, історія розвитку території, традиції тощо); наявність рекреаційних ресурсів; стан туристичної інфраструктури; попит на рекреацію та туризм; туристично-рекреаційна політика регіону [246].

Потенційний фонд природоохоронних, оздоровчих та рекреаційних територій становить 12,1 млн га, тобто 20 % площі території України, що відповідає міжнародним показникам раціонального збереження природно-рекреаційних ресурсів. Одноразова місткість ландшафтів України, враховуючи допустимі природоохоронні норми, становить понад 40 млн осіб.

Найбільшу питому вагу територій і об'єктів природно-заповідного фонду мають:

- від 8 до 13 % – Тернопільська, Херсонська, Закарпатська, Івано-Франківська, Хмельницька області;
- 5–7 % – Сумська, Рівненська, Чернівецька області;
- 3–5 % – Чернігівська. Львівська області. Автономна Республіка Крим;
- до 3 % – Донецька, Миколаївська, Полтавська області;
- до 2 % – Волинська, Житомирська, Запорізька, Одеська, Черкаська області;
- до 1 % – Вінницька, Дніпропетровська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Харківська області [110].

Транспортна та комунальна інфраструктура більшості туристично-рекреаційних територій характеризується:

1) низьким рівнем розвитку єдиної транспортної мережі та просторової (дорожньої) сполучності придорожного сервісу та інформаційного облаштування, незадовільним станом дорожнього покриття та безпеки дорожнього руху, що погіршує доступність туристичних ресурсів, знижує мобільність населення та якість національного туристичного продукту. Автомобільні дороги загальнодержавного значення першої категорії (з чотирма і більше смугами руху та шириною проїзної частини понад 15 м) мають протяжність 2254 км, тобто лише 1,4 % загальної протяжності мережі автомобільних доріг України з твердим покриттям У сільській місцевості майже 30 % доріг внутрішньогосподарського підпорядкування не мають твердого покриття і в період несприятливих

погодних умов стають непридатними для експлуатації. Для досягнення забезпеченості України автомобільними дорогами європейського рівня необхідно побудувати і модернізувати майже 200 тис. км, у т.ч. 60 % у сільській місцевості. Для налагодження міждержавних зв'язків необхідна будівництво автомагістралей міжнародного рівня;

2) занедбаністю технічного стану інженерної та комунальної інфраструктури, дефіцитом води, нерозвиненістю каналізаційних мереж, що негативно впливає на санітарно-епідеміологічний стан туристично-рекреаційних територій. Житлово-комунальне господарство є однією з тих галузей, рівень розвитку яких безпосередньо впливає на розвиток туризму. Найгострішою проблемою залишається забезпеченість доброякісною питною водою. Середній показник споживання води становить 320 л на добу на одну людину, що у 2–3 рази перевищує аналогічні показники країн ЄС. Результати аналізу сучасного стану водогосподарської галузі свідчать, що екологічні проблеми набувають усе більш масштабного характеру, спостерігається різке погіршення стану основних джерел питного водопостачання;

3) відсутністю надійних джерел енергії, недостатнім використанням енергоощадних технологій, значною кількістю автономних котелень, що мають низький коефіцієнт корисної дії та забруднюють навколишнє середовище;

4) нерозвиненістю сучасних технологій утилізації та переробки побутових відходів, наявністю звалищ у межах туристично-рекреаційних територій, що створює значну екологічну небезпеку тощо [77].

Проаналізувавши стан розвитку культурно-дозвіллевих закладів України, можна констатувати, що:

- розважальний сектор української туристичної індустрії є практично неформованим;

- в Україні не поширено практику створення та функціонування таких інноваційних типів розважальних закладів, як тематичні парки, що значною мірою сприяють зміцненню туристичного потенціалу країни;

- найбільш поширеним типом культурно-дозвіллевих закладів, які користуються туристичним попитом в Україні, є музеї;

- незважаючи на потужний ресурсний потенціал українських музеїв, вони мають низький рівень конкурентоспроможності на ринку музейних послуг через значну консервативність і традиційність організації обслуговування туристів;

- матеріально-технічна база проведення виставкової діяльності теж потребує значного удосконалення [113].

Світова фінансово-економічна криза вплинула на туристичну діяльність як у світі, так і в Україні, зокрема, відобразилася у скороченні кількості платоспроможних туристів, подорожчанням низки туристичних і готельних послуг,

гальмуванні розвитку суміжних із туризмом видів діяльності, внаслідок чого туристична сфера зазнала значні збитки. Разом з тим, туризм є важливою бюджетоформуючою сферою економіки й підтримка його функціонування в складних умовах посткризового розвитку є завданням як держави так і регіональних владних та управлінських органів [62].

Ринок туристичних послуг виявив значний "запас міцності", який ґрунтується на сталості туристичної мотивації населення, що забезпечив йому стійкість, консолідацію і керованість, здатність до регенерації в умовах кризи, викликаній як політичною, так і економічною нестабільністю, внаслідок чого намітились такі тенденції:

- а) посилення державної підтримки галузей індустрії туризму;
- б) інтеграція суб'єктів туристичного ринку всіх рівнів;
- в) переважання в діяльності суб'єктів ринку пропозиції маркетингових стратегій, спрямованих на диверсифікацію ринків;
- г) посилення уваги до дослідницької діяльності в сфері туризму як для аквізиції потенційних ресурсів задля інтенсифікації внутрішнього туризму, так і запровадження "нішових" стратегій на міжнародному туристичному ринку;
- д) посилення ролі інформаційної складової в діяльності ринку.

Ці тенденції призведуть до перерозподілу міжнародних туристичних потоків в бік зростання внутрішніх регіональних переміщень, які будуть значно перевищувати міжрегіональні переміщення, що поглибить територіальну диференціацію в рівнях споживання туристичних послуг і позначиться посиленням поляризаційних процесів на фоні динамічної інноваційності туристичних ринків високоінтенсивного та стабілізованого типів. Україна належить до країн, де туризм як активний спосіб проведення дозвілля заохочувався державою, пропагувався та стимулювався шляхом соціалізації туристичних послуг і тому був сприйнятий більшістю населення як складова способу життя.

Поліпшення рівня та умов життя вводить туризм до споживчої моделі, особливо міського населення, стимулюючи попит і формуючи ринок туристичних послуг. Тривале домінування внутрішнього туризму за соціалістичної доби обумовило сплеск попиту на міжнародні подорожі, позначившись зміною статусу та розширенням участі України на ринку міжнародного туризму, де вона з країни-реципієнта перетворилась на країну-генератора туристичних потоків. Тенденція перевищення виїзного потоку над в'їзним у структурі міжнародного туризму залишається стабільною, хоча намітилось певне падіння темпів виїзного туризму і його мотиваційний та географічний перерозподіл, що позитивно характеризує зміни на національному туристичному ринку. Частка в'їзного туризму за останні роки залишається практично незмінною і становить майже п'яту частину в загальному обсязі туристичної діяльності. Основною метою приїзду в Україну іноземних туристів є відпочинок (понад половину всіх відві-

дувань) і бізнес (майже третина). Водночас зростає чисельність туристів, які прибувають з курортно-лікувальною, спортивно-оздоровчою та паломницькою метою, хоча частка цих сегментів залишається порівняно незначною. Відповідно до мотивації потік іноземних туристів розподіляється й територіально: майже половина спрямована на Крим, третина – до Києва, п'ята частина – до Одеської і біля 7 % – до Львівської області [138].

Масштаби туристичних потоків (табл. 2.1) істотною мірою залежать від макроекономічної ситуації (передусім, інфляції, зміни курсу валют), реальних доходів населення, наявності об'єктів туристичної інфраструктури та іміджу туристичних об'єктів.

Таблиця 2.1

Масштаби туристичних потоків, тис осіб [175]

Роки	Кількість громадян України, які виїжджали за кордон – усього	Кількість іноземних громадян, які відвідали Україну – усього	Кількість туристів, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності України – усього	Із загальної кількості туристів:			Кількість екскурсантів
				іноземні туристи	туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон	внутрішні туристи	
2000	13422320	6430940	2013998	377871	285353	1350774	1643955
2001	14849033	9174166	2175090	416186	271281	1487623	1874233
2002	14729444	10516665	2265317	417729	302632	1544956	1991688
2003	14794932	12513883	2856983	590641	344332	1922010	2690810
2004	15487571	15629213	1890370	436311	441798	1012261	1502031
2005	16453704	17630760	1825649	326389	566942	932318	1704562
2006	16875256	18935775	2206498	299125	868228	1039145	1768790
2007	17334653	23122157	2863820	372455	336049	2155316	2393064
2008	15498567	25449078	3041655	372752	1282023	1386880	2405809
2009	15333949	20798342	2290097	282287	913640	1094170	1909360
2010	17180034	21203327	2280757	335835	1295623	649299	1953497
2011	19773143	21415296	2199977	234271	1250068	715638	823000
2012	21432836	23012823	3000696	270064	1956662	773970	865028
2013	23761287	24671227	3454316	232311	2519390	702615	657924
2014	22437671	12711507	2425089	17070	2085273	322746	1174702
2015	23141646	12428286	2019576	15159	1647390	357027	125471

Упродовж останніх п'яти років в Україні (табл. 2.1) мали місце такі тенденції: зростання виїзного туризму на 11,7 %, за істотного (на 42,0 %) скорочення інтересу іноземців до туристичних принад України; зростання (на 31,8 %) числа наших співвітчизників, котрі скористався послугами вітчизняних підприємств індустрії туризму для подорожі закордон, за одночасного двократного скорочення тих, хто віддає перевагу внутрішньому туризму; жителі України у 6,6 рази зменшили свій інтерес до екскурсій; істотне (у 15,4 рази) скорочення числа іноземців-організованих туристів обумовлене, передусім, анексією Криму. Нині на тлі зростання конкуренції на світовому ринку туристичних послуг і внаслідок дії ряду чинників, відставання України від провідних туристичних країн збільшується, переміщуючи її в "периферію" туристичних потоків. Незважаючи на широку "географію" туристів, які приїждять до нашої країни, їх більшу частину (78 %) становлять туристи з колишнього СРСР, насамперед з Росії, Білорусі й Молдови. Щодо інших країн, найбільше Україну відвідують туристи з Угорщини, Словаччини й Польщі. При цьому частина іноземних туристів, які подорожують у туристичних групах, досить незначна – лише 1,2 % [105]. Динаміка розвитку сфери послуг туризму вказує на підвищення активності туристичних потоків в Україні та демонструє перевагу частки приватних візитів в Україну над діловими й організованими поїздками, а також істотне перевищення кількості виїздів за рубіж українців із приватними й організованими колективними поїздками в порівнянні зі службовими поїздками, що характеризує формування структури українського туризму у межах європейського туристичного простору [236].

Провідним регіональним ринком, що спеціалізується на прийомі організованих іноземних туристів, є Південноукраїнський, частка якого становить 45,8 %. Дещо поступається за обсягами обслуговування в'їзних туристів Центральноукраїнський ринок – 45,6 %. Невідповідно до туристичного потенціалу низькою є частка Західноукраїнського ринку – 8,6 %. У регіональній структурі обслуговування виїзного туризму майже дві третини операцій припадає на Центральноукраїнський регіон, а фактично – на місто Київ. В цілому для всіх регіональних туристичних ринків України характерне зменшення частки в'їзного організованого туризму й зростання – виїзного. Якщо Центрально- та Східноукраїнський ринки в основному спеціалізуються на виїзному туризмі, то на Південноукраїнському ринку частка іноземного туризму залишається порівняно високою. На Західноукраїнському ринку спостерігається тенденція до переорієнтації на внутрішній туризм. Позитивне сальдо балансу організованих туристів характерне лише для Південноукраїнського регіону [182].

Попри наявний значний потенціал туристичної індустрії України, впродовж достатньо тривалого періоду часу спостерігається збільшення розриву між обсягами доходів і надходжень до бюджету і відтоком грошових коштів з

країни, прямо або побічно спровокованих імпортом туристичних послуг – від переказів платежів іноземним туроператорам та іншим суб'єктам приймаючої сторони до особистих витрат туристів, що не враховуються офіційною статистикою. При цьому Україна відноситься до групи країн із незначним впливом туристичної галузі на національну економіку, оскільки її частка у ВВП не перевищує 5–7 %. Проте, ефект від діяльності галузі оцінюється експертами як вкрай негативний, особливо через надвисокі обсяги витоку коштів за кордон як результату неконтрольованої діяльності операторів виїзного туризму. За малих обсягів споживання туристичних послуг названі процеси не є критичними, але поступове збільшення імпорту туристичної продукції (товарів і послуг) без урівноваження від експортних операцій здатне призвести до структурних диспропорцій у економіці країни [82].

На сьогодні прямий внесок галузь складає близько \$ 1,3 млрд. що є суттєво низьким показником для країни із багатомільйонним населенням. Україна займає лише 75 місце за внеском іноземних туристів в галузь.

Таким чином можна стверджувати, що Україна не може бути експортною країною в туризмі на сучасному етапі розвитку. Більш того, галузь потребує скорочення виїзного туризму та збільшення потоків внутрішнього, що допоможе зменшити відтік іноземної валюти до економік інших країн. Також, частка прямого внеску у зайнятість туристичної галузі майже не зміниться у 2024 р. Це говорить про те, що ринок туристичних послуг достатньо насичений та створення нових робочих місць є малоімовірним [24]. Таке низьке місце України є результатом як занедбаності більшості історико-культурних об'єктів і проблем із екологією, так і відсутності інформації про різноманіття наших природних ресурсів та історико-культурної спадщини [36].

Отож, проте, попри істотний її потенціал та очевидні здобутки останніх років, вітчизняна індустрія туризму не вважається в Україні пріоритетною, а тому не створює можливого позитивного соціально-економічного ефекту.

2.2. Причорноморський регіон України як складова вітчизняної індустрії туризму

Причорноморський регіон України, який складається з Одеської, Херсонської та Миколаївської областей, традиційно вважається найбільш освоєним, розвиненим і тим, що має вдосконалену інфраструктуру туристично-рекреаційного комплексу. Фактично вважається, що рекреація є провідною складовою сфери послуг національної економіки в цьому регіоні.

Серед зазначених областей найбільшою є Одеська, впродовж якої розташовані піщані пляжі морського та лиманного походження довжиною понад 180 км. Одеській області притаманні лікувальні властивості типового клімату морського узбережжя завдяки присутності покладів лікувальних грязей, ропи лиманного походження, мінеральних вод. Так, Куяльницький лиман ("Мертве море" України) є найстарішим грязьовим курортом в Одеській області, багатий на солону воду та грязі мулового типу. Виходячи з лікувальних властивостей клімату Одеської області на цій території розташовано низку лікувально-профілактичних закладів спеціалізованої спрямованості, зокрема: Інститут очних хвороб і тканинної терапії імені В.П. Філатова, Інститут стоматології Національної академії медичних наук України, Одеський національний медичний університет, Український НДІ медичної реабілітації та курортології. Крім того, в Одеській області присутня велика кількість урочищ та ландшафтів заповідного типу [178].

Станом на 01 січня 2017 р. склад туристичної інфраструктури Одеської області становив 1147 закладів туристично-рекреаційного призначення, з яких 366 об'єктів були представлені підприємствами готельного типу і 781 об'єкт відносився до установ профілю оздоровлення. У 2013 р. обсяг пасажирського потоку в межах Одеської області склав 10,1 млн осіб, що на 19,1 % більше, ніж у 2012 р., з них іноземців – 6,9 млн осіб, що на 14,9 % більше ніж у 2012 р. У 2013 р. було здійснено 148 заходів суден до акваторії Одеського порту, в т.ч. іноземних круїзних лайнерів – 106; загальний обіг пасажирів при цьому склав 174,5 тис. осіб, що на 29,6 % більше порівняно з 2012 р. Обсяг капітальних інвестицій, вкладених у розвиток підприємств туристично-рекреаційної сфери Одеської області, склав € 81,2 млн за 9 місяців 2013 р., що на 46,5 % більше ніж за відповідний період 2012 р.

При цьому найбільша частка освоєних капітальних інвестицій стосувалася функціонування готелів й інших засобів тимчасового розміщення туристів – € 48,9 млн (60,2 %). У 2013 р. загальний обсяг податкових надходжень, що були отримані від сплати закладами тимчасового розміщення туристів в Одеській області туристичного збору, склав € 3,8 млн, що на 11,2 % більше порівняно з 2012 р. Попри негативні тенденції фінансової кризи у переважній кількості складових сфери послуг народного господарства, в структурі зовнішньої торгівлі товарами та послугами туристичного призначення Одеської області впродовж 2011–2013 рр. за цією статтею стабільно було присутнє позитивне сальдо. Так, протягом 9 місяців 2013 р. обсяг експорту товарів і послуг туристичного призначення Одеської області склав \$ 26,7 млн, обсяг імпорту – відповідно \$ 6,4 млн. Таким чином, загальне позитивне значення сальдо за статтею "Подорожі" Одеської області склало \$ 20,2 млн [60].

Протягом 2013 р., в рамках реалізації заходів, передбачених Програмою розвитку туристично-рекреаційної сфери Одеської області на 2011–2015 роки, проводилася робота відносно вдосконалення туристичного продукту регіону, а також стосовно популяризації рекреаційно-туристичних ресурсів області як на рівні внутрішнього, так і на рівні міжнародного туристичного ринку. Зокрема, з метою покращення якості обслуговування туристів у 2013 р., було запропоновано ескізи індивідуальних дорожніх показників (знаків), функції яких полягають в інформуванні туристів про видатні місця і визначні історико-культурні пам'ятки Одеської області, що рекомендуються для відвідування [167].

Виготовлення та встановлення таких показників планувалося протягом 2014–2015 рр. Крім того, в рамках активізації використання інноваційних форм і методів туристично-екскурсійного обслуговування в Одеській області, у 2013 р. було придбано стаціонарні аудіотермінали сенсорного типу, призначені для оснащення експозицій Одеського історико-краєзнавчого музею. Встановлення та налагодження роботи цих аудіотерміналів почалося одразу ж після їх придбання. Також, з метою популяризації винного й зеленого туризму, та для залучення жителів населених пунктів сільського типу Одеської області до надання туристичних послуг в ході проведення фестивалю "Живе вино України–2013", який було проведено на базі Національного наукового центру "Інститут виноградарства і виноробства ім. В.Є. Таїрова" (сmt. Таїрове, Овідіопольський район) 18 травня 2013 р., було забезпечено роботу секції спеціального призначення, яка займалася презентацією туристичного потенціалу області в сфері винного, сільського, зеленого та етнографічного туризму.

У зазначеному фестивалі також прийняли участь власники садиб сільського типу Одеської області, що надають послуги в сфері зеленого туризму, суб'єкти туристичної діяльності та місцеві винороби-аматори, які виявили бажання налагодити співпрацю з туроператорами з метою створення в подальшому спеціалізованих туристично-екскурсійних маршрутів з відпочинком на базі сільських садиб та організації дегустацій вина власного виробництва. Крім того, в ході проведення фестивалю майстрами декоративно-ужиткового мистецтва області проводились майстер-класи з народних промислів і ремісництва. Протягом 2013 р. туристично-рекреаційні ресурси Одеської області було продемонстровано на об'єднаному регіональному стенді в рамках XVI Міжнародного весняного ярмарку туристичних послуг "Відпочинок–2013" (Республіка Білорусь, м. Мінськ); III Міжнародного Туристичного форуму (травень 2013 р., м. Скадовськ, Херсонська область); Туристичного форуму "Чернігівщина туристична–2013" (червень 2013 р., с. Сокиринці, Чернігівська область); XII Міжнародної туристичної виставки-ярмарку "Турєвроцентр-Закарпаття 2013" (вересень 2013 р., м. Ужгород, Закарпатська область); II Київського Міжнародного туристичного форуму (жовтень 2013 р., м. Київ); Міжнародного форуму інду-

трії туризму і гостинності (жовтень 2013 р., м. Львів). Крім того, в ході проведення XI Міжнародної асамблеї туристичного бізнесу та III Одеського туристичного фестивалю, які відбулися 23–25 травня 2013 р. у м. Одеса, було організовано проведення "круглого столу" з розвитку винного туризму за участю представників Асоціації з культурного та туристичного обміну при Раді Європи, а також конференцію "Готельний та туристичний менеджмент" [167].

Характеризуючи Херсонську область, слід зазначити, що вона має суттєвий потенціал для розвитку туристичної індустрії, проте він використовується в незначній мірі (область приймає тільки 5 % туристів від загального обсягу туристів, що відпочивають уздовж морського узбережжя України). Так, туристично-рекреаційний потенціал Херсонської області переважно складається з морських пляжів, довжина яких сягає понад 200 км; родовищ лікувальних грязей і ропи, а також мінеральних вод; озер соляного типу; лікувально-термальних вод. Херсонська область містить 12 зон курортно-рекреаційного типу, серед яких найпопулярнішими є такі: Генічеськ, Залізний порт, Лазурне, Скадовськ та ін. Зокрема, в Скадовську присутня низка лікувальних джерел мінерального типу, які можливо використовувати як для внутрішнього споживання, так і для проведення різнохарактерних процедур бальнеологічного типу. Дуже популярними серед туристів є також джерела термального типу в Генічеську [223].

Херсонська область містить 79 територій та окремих об'єктів, що складають природно-заповідний фонд. Їх площа – 272,7 тис. га, що становить 9,7 % загальної площі регіону. Зокрема, природно-заповідний фонд Херсонської області включає такі об'єкти та території:

- Біосферний заповідник "Асканія-Нова" ім. Ф.Е. Фальц-Фейна (загальна площа – 33307,6 га);
- Чорноморський біосферний заповідник (загальна площа – 109254,8 га, заповідна площа – 70509 га);
- Джарилгацький Національний природний парк (загальна площа – 10000 га);
- Національний природний парк "Олешківські піски" (загальна площа – 8020,36 га);
- 10 заповідних урочищ (загальна площа – 942 га);
- дендропарк загальнодержавного значення "Асканія-Нова" (загальна площа – 183,2 га);
- 13 парків, що є пам'ятками садово-паркового мистецтва регіонального значення (загальна площа – 173,43 га);
- 7 заказників загальнодержавного значення та 13 заказників регіонального значення;
- 30 природних пам'яток.

Херсонська область містить різнохарактерні заклади оздоровлення санаторно-профілактичної орієнтації. Зокрема, особливий оздоровчий ефект притаманний сульфідно-муловим грязям і хлоридно-натрієвій ропі озера Соляне. Крім того, в прибережній зоні Чорного моря виділяється велика кількість дитячих пансіонатів і таборів оздоровчого спрямування. Загалом, в Херсонській області присутні понад 5 тис. об'єктів історико-культурного значення [230].

Рекреаційний потенціал Миколаївської області включає 316 колективних засобів розміщення туристів, розрахованих на 32649 місць (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Структура колективних засобів розміщення туристів
Миколаївської області [210]

Найменування типу закладів розміщення туристів	Кількість, одиниць	Кількість, місць
Готелі та аналогічні засоби розміщення	93	3046
Засоби розміщення спеціалізованого типу	223	29603
В т.ч.: санаторії	15	4356
пансіонати	15	3247
бази відпочинку	193	22000
дитячі оздоровчі табори	35	8991

Наявні об'єкти туристично-рекреаційного комплексу Миколаївської області (табл. 2.2) зосереджені переважно в рекреаційно-оздоровчих зонах Березанського та Очаківського районів, а також у місті Очаків.

Відповідно до Державного реєстру суб'єктів туристичної діяльності станом на 01.01.2017 р. у Миколаївській області було зареєстровано 11 туроператорів і 65 туристичних агентів.

У Миколаївській області функціонують 2020 підприємств ресторанного господарства, з них:

- кафе, закусочні, буфети, літні майданчики – 1508 од.;
- бари – 297 од.;
- ресторани – 44 од.;
- їдальні – 171 од.

Станом на 15.01.2017 р. в Миколаївській області налічувалося 74 об'єкти сільського та зеленого туризму, серед яких найбільшими є такі: ферма "Саванна" (с. Ставки Веселинівського району); Страусина ферма "Кременівський страус" (с. Кременівка Веселинівського району); приватний комплекс рибалки и відпочинку "Золота Підкова" (с. Кандибине Новоодеського району); Розважальний центр "Козацька застава" (сmt. Костянтинівка Арбузинського району).

Загальна площа природно-заповідного та природоохоронного фонду Миколаївської області складає 75 тис. га. При цьому природно-заповідний та при-

родоохоронний фонд Миколаївської області представлений 141 територією та об'єктами, крупнішими серед яких є такі:

- частина Біосферного заповідника "Чорноморський";
- природний заповідник "Єланецький степ";
- природні парки національного значення "Бузький Гард", "Білобережжя Святослава";
- ландшафтні парки регіонального значення "Приінгульський", "Тилігульський", "Гранітно-степове Побужжя" та "Кінбурнська коса".

Нині в Миколаївській області триває паспортизація й інвентаризація туристичних ресурсів. Так, станом на 01.01.2017 р. було проведено паспортизацію 146 об'єктів туристичного призначення, серед яких: музеїв – 20, об'єктів природно-заповідного фонду – 50, історичних пам'ятників і пам'яток монументального мистецтва – 14, архітектурних пам'яток – 30, готелів – 12, закладів санаторно-курортного характеру – 14, закладів культурно-розважального характеру – 3, об'єктів сільського та зеленого туризму – 2, харчувальних закладів – 1.

Слід також зупинитися на тому факті, що 04 грудня 2014 р. в м. Одеса було організовано роботу регіонального круглого столу на тему: "Інновації та кращі рішення для активного туризму України". В якості організаторів цього заходу виступили Українська асоціація активного та екологічного туризму, а також Управління культури і туризму, національностей та релігій Одеської обласної державної адміністрації.

У рамках засідання "круглого столу" учасники від Одеської, Миколаївської, Херсонської областей представили інноваційні проекти та туристичні програми в сфері екологічного, активного та пригодницького туризму. Були обговорені проблемні питання щодо розвитку цих видів туризму та відпочинку на території південного регіону України а також вироблені рекомендації щодо перспектив їх подальшого розвитку [155].

Таким чином, Причорноморському регіону України притаманні багаті туристично-рекреаційні ресурси, зокрема, наявність цілющого повітря, лікувальних грязей, мінеральних вод, пам'яток історико-культурного значення.

Проте при нераціональному користуванні туристично-рекреаційним комплексом, він досить швидко стає непридатним для відпочинку і втрачає можливість задоволення потреб споживачів щодо організації дозвілля. Тому нині в Причорноморському регіоні України застосовується ряд заходів практичного характеру стосовно охорони територій туристично-рекреаційного призначення. Ці заходи, перш за все, орієнтовані на регулювання обсягів туристичних потоків і коригування особливостей їх поведінки, на оптимізацію розміщення елементів туристичної інфраструктури (доріг, житлових і господарських споруд...). Причорноморський регіон слід вважати однією з найбільш пріоритет-

них і найперспективніших туристично-рекреаційних територій України, що є важливими для активного соціально-економічного розвитку країни [179].

Оцінку та контроль виконання стратегії розвитку державного управління в туристичній індустрії Причорноморського регіону України, що є останнім етапом побудови будь-якої стратегії державного управління пропонується здійснювати за допомогою моніторингу рівня розвитку туристичної індустрії Причорноморського регіону України. Ключовими завданнями цього моніторингу є здійснення збору, узагальнення та періодичного аналізу індикаторів розвитку туристичної індустрії Причорноморського регіону України та визначення ефективності реалізації стратегії розвитку державного управління в туристичній індустрії Причорноморського регіону України. Моніторинг необхідно проводити на підставі даних, представлених спеціалізованими управліннями при обласних державних адміністраціях, зокрема, відповідно до інформації, наданої управлінням культури і туризму, національностей та релігій Одеської обласної державної адміністрації, управлінням культури Херсонської обласної державної адміністрації й управлінням культури Миколаївської обласної державної адміністрації. Крім того, необхідно приймати до уваги дані, представлені постійною комісією з питань культури, туризму, духовності, міжнаціональних відносин при Одеській обласній раді, а також постійною комісією з питань планування, регіональної економіки, впровадження інвестицій, розвитку підприємництва, курортно-туристичної діяльності при Херсонській обласній раді. Інформацію для проведення моніторингу також повинні надавати районні державні адміністрації та міські виконавчі комітети Причорноморського регіону України.

Управління культури і туризму, національностей та релігій Одеської обласної державної адміністрації, Управління культури Херсонської обласної державної адміністрації та Управління культури Миколаївської обласної державної адміністрації повинні узагальнювати отриману інформацію та готувати відповідні звіти про реалізацію стратегії розвитку державного управління в туристичній індустрії Причорноморського регіону України. Дані звіти повинні подаватися на розгляд голови обласної державної адміністрації.

Контроль за реалізацією стратегій розвитку державного управління в туристичній індустрії Причорноморського регіону України повинен бути забезпечений з боку Державного агентства України з туризму та курортів, галузевих управлінь та відділів обласної державної адміністрації, зазначених вище територіальних представництв центральних органів виконавчої влади, районних державних адміністрацій та міських виконавчих комітетів.

Загалом реалізація стратегії розвитку державного управління в туристичній індустрії Причорноморського регіону України забезпечить такі можливості:

- підвищенню загального рівня бюджетних доходів на рівні областей Причорноморського регіону України, а також на рівні державного бюджету;

- створення сприятливих умов для залучення іноземних інвесторів;
- збільшення обсягу іноземних інвестицій в туристичну індустрію Причорноморського регіону України, що, в свою чергу, сприятиме активізації розвитку інших складових комплексної державної політики у сфері туризму та курортів.

2.3. Регіональні програми розвитку туризму

Одним з інструментів реалізації регіональної туристичної політики, який у сучасних умовах дає змогу сконцентрувати фінансові, трудові, матеріально-технічні й інші ресурси, скерувати потенціал підприємств, установ, організацій на вирішення пріоритетних завдань, спрямованих на покращення стану санаторно-курортного господарства, туризму і відпочинку та створення належних умов для забезпечення якісного зростання рівня туристичних послуг, є регіональні програми розвитку рекреації і туризму, визначення і правильна постановка завдань у таких програмах, які вважаються стратегічними документами на рівні регіону чи окремих його адміністративних одиниць, повинні, у свою чергу, значно підвищити ефективність управлінських рішень за рахунок комплексного відображення регіональних особливостей туристичної сфери та пов'язаних з нею видів економічної діяльності, врахування намірів суб'єктів галузі, інших зацікавлених структур стосовно перспективного розвитку рекреації, спеціально розроблених механізмів реалізації програмних заходів [102].

Процес розробки таких програм, як і будь-який процес планування, складається із процедур і методів конкретизації проблеми, її формування, оцінювання і вибору способів вирішення. На кожній стадії розробки програми проводяться схожі за змістом дослідження, які, однак, відрізнятимуться глибиною опрацювання та рівнем конкретизації: формування цілей програми; визначання кількісних характеристик функціональних та об'єктних цілей, цільових нормативів і показників; проектування системи цілей і підсистеми забезпечення програми; розробка комплексу заходів програми за способами досягнення кількісних характеристик; аналіз необхідних витрат ресурсів; оцінювання ефективності програми; розробка системи управління програмою й об'єктами програмної реалізації; узгодження показників і заходів програми з іншими програмними документами [73].

Розробка регіональних цільових комплексних програм включає такі етапи:

- 1) інформаційно-підготовчий;
- 2) розробка проекту програми;

3) науково-методичний (розробка і затвердження концептуальних положень);

4) затвердження проекту програми [123].

У структурі програми виділяють такі розділи (блоки):

1) *аналітично-інформативний* – повинен містити аналіз передумов розвитку і сучасного стану галузі, зокрема, перелік природних та історико-культурних рекреаційних ресурсів і опис рівня їх використання, обґрунтування екологічних обмежень (регламентацію) розвитку основних туристичних центрів; визначення кількісних (кількість закладів, їх місткість, чисельність зайнятих) і вартісних (рентабельність закладів, обсяги завантаженості, бюджетні відрахування) показників матеріально-технічної бази сфери туризму;

2) *цільовий*, де констатуються дані аналітичної частини і формулюються суть проблеми, яку необхідно програмно вирішити, мета, пріоритетні завдання розвитку галузі та очікувані результати. Виділяються економічні, соціальні та екологічні результати програми і визначається система показників, які б відображали систему цілей програми;

3) *блок організаційного забезпечення реалізації програми* – встановлюються форма та порядок організації виконання програми і контролю за її реалізацією, відносин між виконавцями та їх відповідальність, перелік і обґрунтування основних організаційно-управлінських, економічних, нормативно-правових, маркетингових, рекламно-інформаційних і наукових засобів (механізмів) реалізації заходів програми;

4) *блок фінансового забезпечення* розкриває фінансові ресурси, необхідні для реалізації програмних заходів, з детальною розбивкою по джерелах фінансування програми, по роках та основних її напрямках (підпрограмах);

5) *деталізовані конкретні вимоги до різних суб'єктів господарювання*, сукупність яких повинна забезпечити виконання намічених завдань по кожному з пріоритетних напрямів програми, виділяється у блок програмних заходів. Для зручності програмні заходи зводяться у спеціальну таблицю із зазначенням відповідальних виконавців, термінів виконання, обсягів і джерел фінансування.

Регіональні програми виконують роль активного засобу регулювання ринкових процесів, інтеграції державних і регіональних інтересів і відносин у рекреаційно-туристичній сфері, мобілізації ресурсів для забезпечення цілеспрямованого розвитку територіальної рекреаційної системи в господарському комплексі регіону [184].

Представницькі органи влади і державні адміністрації на місцях у межах своїх повноважень і компетенції здійснюють комплексне управління розвитком території і через відповідні нормативно-правові та адміністративні важелі регулюють процеси рекреаційного освоєння її потенціалу та хід виконання конкретних заходів програми на місцях. На відповідальні за хід виконання програми

управлінські органи і структури покладатиметься також здійснення протекційно-ністської політики щодо забезпечення необхідних умов і засобів на реалізацію окремих проектів, програм і заходів та залучення коштів як з державного бюджету, так і з інших позабюджетних джерел (гранти міжнародних фондів, організацій) [121].

Прикладом добре розробленого інформаційного забезпечення для туристичної та рекреаційної галузі може бути Туристичний сервер Ради з туризму Карпатського регіону, на якому зібрана докладна інформація про сам регіон, туристичну сферу (каталог санаторіїв і баз відпочинку, готелів, список турів та екскурсій) та інша корисна інформація [82].

Програма розвитку індустрії туризму передбачає вирішення найважливіших проблем, які існують в цій сфері, використовуючи комплекс взаємопов'язаних правових, економічних та організаційних заходів на національному або регіональному рівнях. Нині в Україні відсутня державна цільова програма розвитку туризму, адже її концепція, яка була запропонована у 2013 р., втратила свою чинність, а замість неї не було розроблена альтернативної. На регіональному рівні сьогодні реалізуються декілька цільових програм розвитку туризму: до 2015 р. – м. Київ, Запорізька, Івано-Франківська, Одеська, Полтавська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Чернівецька області; до 2018 р. – Харківська область, до 2020 р. – Черкаська та Чернігівська області [118].

Розберемо, що розуміється під кожним напрямом фінансування і які його основні статті витрат серед приведених регіонів:

1. *Розвиток матеріально-технічної бази туристичної інфраструктури.*

Проблема розвитку туристичної інфраструктури набуває великої актуальності і потребує якомога скорішого вирішення. Цей напрям передбачає: розвиток інфраструктури на природно-заповідних територіях; облаштування місць для стоянок і короточасних зупинок туристично-екскурсійних автобусів, автотуристів; створення додаткових об'єктів туристичних відвідувань, розширення переліку територій перспективних для запровадження нових туристичних маршрутів; збереження та реконструкція пам'яток архітектури.

2. *Формування рекламно-інформаційного забезпечення.* Даний напрям ставить своєю головною метою інформування як внутрішнього так і зовнішнього споживача регіонального туристичного продукту. До основних заходів які забезпечують даний напрям відносяться: створення інформаційних туристичних центрів; підтримка й поповнення туристичного WEB-порталу; організація регіональних виставок, конференцій, фестивалів, семінарів та інших заходів; замовлення й придбання поліграфічної та відео-рекламно-презентаційної продукції та сувенірів; популяризація туристичного бренду через загальнодержавні та місцеві ЗМІ; встановлення інформаційних щитів щодо розташування туристичних об'єктів.

3. *Залучення інвестицій*. Залучення інвестиційних коштів в регіонах, переважно реалізуються наступним чином: вивчення інвестиційно привабливих об'єктів і надання консультативно-методичної допомоги в реалізації пріоритетних проектів за участю вітчизняного та іноземного капіталу; розроблення інноваційних та інвестиційних проектів у туристичній галузі, участь у щорічних форумах інвестиційних туристичних проектів; створення та видання туристично-інвестиційного довідника.

4. *Підвищення кваліфікації спеціалістів туристичної індустрії*. Кваліфікація спеціалістів є суттєвим аспектом успішності будь-якого туристичного регіону. Саме спеціалісти формують рівень обслуговування споживачів і загальне враження від туристичного продукту. Серед основних заходів, які впроваджуються по регіонах України відповідного до цього напрямку фінансування є: організація засідань, семінарів, круглих столів з питань розвитку туризму та курортно-рекреаційного комплексу в області та за її межами; сприяння підготовці та підвищенню кваліфікації спеціалістів відділів та управлінь культури і туризму райдержадміністрацій і міських рад, фахівців туристичного супроводу, інших працівників туристичної сфери; проведення постійно діючих курсів для підготовки та підвищення кваліфікації фахівців туристичного супроводу, інструкторів.

Зміст сучасних регіональних програм розвитку туризму в Україні полягає в акценті на фінансування інформаційного забезпечення регіонального туристичного продукту, у середньому 53 % за усіма адміністративно-територіальними одиницями. В той час, на розвиток інфраструктури та підготовки кадрів витрачається 8,4 % та 3,2 % відповідно. Ця пропорція не може призвести до розвитку об'єктів цієї індустрії, оскільки не створюються умови для їх повноцінного та гармонійного розвитку в національній економічній системі.

Велика кількість територій та об'єктів туристичної та загальної інфраструктури потребують значних фінансових інвестицій. На заходи для їх залучення, у середньому, витрачається 5,4 % коштів регіональних програм. Треба відзначити, що інформаційне забезпечення повинно активно фінансуватись за умов наявності нового готового туристичного продукту, якому потрібно просування у масове інформаційне поле. Для цього, перш за все, необхідні інфраструктурні умови для повноцінного відпочинку та проведення дозвілля. Велика проблема вітчизняного туризму полягає у високій вартості послуг проживання та харчування, що робить галузь неконкурентоспроможною, у порівнянні із іншими. Безперечно, що для розбудови інфраструктурного забезпечення необхідної якості необхідні суттєві інвестиції. Тому, в умовах економії державних коштів і фінансової кризи доцільним стане вузькоспеціалізований характер підтримки розвитку туризму, який буде властивий кожній окремій групі регіонів.

Для цього, в першу чергу, необхідно визначити якість виконання існуючих регіональних програм підтримки розвитку туристичної галузі [123].

Оцінювання якості виконання регіональних цільових програм з розвитку туристичної сфери, відповідно до потреб адміністративно-територіальних одиниць пропонується визначити на основі критеріїв якості: не відповідає – "-", відповідає – "+" [7]. Відповідність критеріїв обґрунтовується наявністю або відсутністю одного чи декількох їх елементів.

Першим критерієм оцінки якості програми є "Оцінка стану розвитку туристичної галузі в Україні", за яким висвітлюються основні показники розвитку туризму за останні роки. Даний критерій буде відповідати вимогам змісту для ефективної програми у разі проведення більш детального аналізу за допомогою більшої кількості методів (кластерний аналіз регіонів, SWOT-аналіз, експертне оцінювання та ін.). Зміст критерію повинен чітко висвітлити усі проблеми туристичної галузі за певною областю.

"Формування проблем розвитку туристичної галузі адміністративно-територіальних одиниць" це другий критерій у оцінці якості програм розвитку туристичної галузі. Він не відповідає вимогам, якщо проблеми розвитку туристичної галузі не визначені або не висвітлені в повній мірі. Це ставить під загрозу головний напрям реалізації програми, адже заплановані кошти можуть бути направлені не на найголовніші проблеми. І навпаки, при чіткому обґрунтуванні визначення усіх проблем з якими стикається туристична галузь в певній адміністративно-територіальній одиниці.

Третім критерієм є "Визначення цілей програми", який вимагає чітку постанову цілей спираючись на визначені проблеми. Тобто повинен простежуватись логічний ланцюг "Проблеми – цілі".

Четвертий критерій "Постановка завдань програми" є завершальною ланкою після визначення проблем і постановки цілей. Завдання програми представляють собою поетапну реалізацію конкретних заходів в рамках конкретного об'єкту впливу.

П'ятим критерієм при оцінці якості програми є "Визначення змісту та структури програми", який передбачає у разі відповідності вимогам логічного взаємозв'язку елементів структури програми та її змісту. Якщо зміст підрозділів програми не відображає назви цих підрозділів, або в програмі не представлено один або декілька невід'ємних підрозділів у структурі, то можна говорити, що програма не відповідає за цим критерієм.

Критерій "Визначення очікуваних результатів" в більшості програм відсутній, або не має конкретизованої кількісної оцінки. Для відповідності цього критерію якості програми необхідним є реальна та аргументована кількісна оцінка показників запланованих результатів виконання завдань програми.

Сьомим критерієм є "Визначення ефективності програми", за яким необхідно чітко визначати показники ефективності реалізації програми. Даний критерій повинен дозволяти оцінити ефективність витрат державних коштів на підтримку туристичної галузі регіону.

Восьмим критерієм є "Механізм реалізації та контролю", який при відповідності повинен висвітлювати порядок та етапи реалізації програми, перелік учасників і процедуру контролю за виконанням.

Визначений порядок оцінки якості регіональних цільових програм підтримки розвитку туристичної сфері дозволяє проаналізувати діючі програми на сьогодні в певних адміністративно-територіальних одиницях України на предмет відповідності приведених критеріїв (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Відповідність регіональних цільових програм розвитку туризму критеріям якості [84]

Області	Критерії								
	1	2	3	4	5	6	7	8	Σ
Івано-Франківська	+	+	+	+	+	+	—	+	7
Запорізька	—	+	+	+	+	—	—	+	5
Київська	+	+	+	+	+	+	+	+	8
Одеська	+	+	+	+	+	+	+	+	8
Полтавська	+	+	+	+	+	—	—	+	6
Сумська	+	+	+	+	+	+	+	+	8
Тернопільська	+	+	+	+	+	+	+	+	8
Харківська	+	+	—	+	+	—	—	+	5
Херсонська	+	+	+	+	+	+	+	+	8
Хмельницька	+	+	+	+	+	—	—	+	6
Черкаська	+	+	+	+	+	—	—	+	6
Чернівецька	+	+	+	+	+	+	+	+	8
Чернігівська	+	+	+	+	+	—	—	+	6

Треба відзначити, що в результаті аналізу регіональних цільових програм розвитку туристичної галузі за адміністративно-територіальними одиницями України, усі критерії якості присутні в шести регіонах. Це свідчить про те, що програми реалізуються без істотного сенсу, адже кінцевим етапом програми повинні бути чіткі результати, які виражаються у певних конкретних кількісних показниках. За цих обставин, головним питанням є використання державних коштів. Дана проблема потребує термінового вирішення, для підвищення ефективності при плануванні та реалізації подальших програм регіонального розви-

тку туристичної сфери. Як було зазначено вище, обсяги фінансування регіональних програм є дійсно мізерними, і, за великим рахунком, не здатен вирішувати необхідні завдання.

Наявність регіональних програм розвитку туризму не відзначаються між-регіональним зв'язком, тобто туристичний продукт може бути представлений в одному регіоні, а сусідньому він буде відсутній, або інший. Це свідчить про диспропорцію у міжрегіональному контексті, що перешкоджає розвитку туризму в країні загалом. Більшість з цих програм (табл. 2.3), реалізуються до кінця 2015 р. Тобто, в подальшому, не відомо, чи будуть розроблятися і фінансуватися аналогічні програми у найближчому майбутньому. Це загрожує втратою наявних туристичних ресурсів в регіонах, де не діє програма розвитку туристичної галузі, за рахунок значного зниження конкурентоспроможності пропозиції та споживання туристичного продукту [118].

Таким чином, попри існування (до того ж, не в усіх областях) регіональних програм розвитку індустрії туризму, недостатня їх методологічна пропрацьованість і брак фінансування лише частково вирішують наявні проблеми у цій царині.

2.3. Сучасні проблеми розвитку вітчизняної індустрії туризму

За роки незалежності Україна не сформувала чіткої політики інформування світової спільноти про свої здобутки, історичну спадщину, культуру, соціальні реформи. Тому у пересічних громадян за кордоном уявлення про Україну формується завдяки оцінкам державних діячів і міжнародних організацій та найбільше завдяки публікаціям у закордонних мас-медіа, які переважно є негативними, оскільки присвячуються резонансним чи скандальним подіям. Але у більшості іноземців, що відвідали Україну, враження від нашої країни були кращими ніж образ, який формували їм удома власні ЗМІ.

Українці звикли нарікати на недосконалість діючих законів і нерозвиненість інфраструктури й пишатися своїми високопрофесійними кадрами та багатотою природою, історією та культурою, але розрахунки показників конкурентоспроможності для нашої країни має такі результати: законодавство – 64 місце, бізнес-середовище та інфраструктура – 77 місце, а за наявністю людських, природних і культурних ресурсів – 118 місце [252]. Інституційно-організаційна підсистема індустрії туризму країни знаходиться в стадії перманентного реформування, що значно ускладнює проведення послідовної туристичної політики і

не стимулює розвиток інвестиційного процесу [138]. Хоча в Україні накопичено позитивний досвід виставково-ярмаркової діяльності як маркетингового інструменту розвитку туристичної індустрії, однак бракує злагодженої співпраці органів державної влади та бізнес-структур у представленні об'єднаного Національного туристичного стенда України під час міжнародних промо-акцій; виявлено недоліки у діяльності Державного підприємства "Національний туристичний офіс", пов'язані з недосконалістю інформаційного супроводу на кожному з етапів міжвиставкового періоду та на самому заході [55].

На сучасному етапі розвитку туристичної галузі відсутність державної підтримки призвела до виживання переважно комерційних форм і видів туризму. У цих умовах частка соціального туризму значно зменшилася. Постійно зростаючі тарифи на туристичні послуги, а також припинення дотацій туристичним закладам та їх недостатнє фінансування з боку різних відомств і фондів скорочує чисельність потенційних туристів. Соціальному туризму як фактору розвитку суспільства не приділяється належної уваги з боку держави. У результаті цього потреба людей у відпочинку є найменш задоволеною, все це спричинює й інші проблеми, пов'язані із збереженням здоров'я та профілактикою захворювань населення, задоволенням освітніх і культурних запитів, зниженням життєвої активності у людей, раціональним використанням вільного часу та послабленням міжособистісних контактів [115].

Державному регулюванню туристичною сферою властиві такі суттєві протиріччя:

- між обсягом фінансування з державного і місцевого бюджету функціонування і розвитку сфери рекреаційного обслуговування і потрібним обсягом інвестицій для її розвитку відповідно до світових стандартів;

- між необхідністю забезпечення правових основ формування системи державного управління сферою рекреаційного обслуговування в регіони для координування дій власників складових цієї сфери і відсутністю нормативної бази для їх інтегрування в єдине ціле;

- між ціноутворенням на туристичні послуги і неспроможністю широких верств працюючого населення України споживати ці послуги внаслідок низького рівня оплати їх праці;

- між назрілою потребою у створенні в регіонах туристичного продукту, конкурентоспроможного на світовому ринку рекреаційно-туристичних послуг, та інерційністю, пов'язаною з пропонуванням за високу ціну радянських форм відпочинку;

- між прагненням до централізації управління з боку одного органу державного управління – Державної туристичної адміністрації – й необхідністю реалізації територіального принципу управління з боку територіальних органів державного управління [239].

Внутрішній туризм страждає через надмірну конкуренцію. Вона загострюється за рахунок присутності на ринку туристичних фірм з інших країн, у т.ч. Росії, Білорусі, Туреччини, Єгипту, Чехії. Фірми з іноземним капіталом підтримуються урядами своїх держав, а окремі одержують пряму підтримку з бюджету. В Україні ж такої практики немає. Наступною проблемою є інфраструктура. У нашій країні майже не зводиться нових готелів, темпи їхнього будівництва досить незначні через низьку інвестиційну привабливість багатьох потенційних і реальних туристичних проектів. У той же час на закордонних ринках вкладення коштів у туріндустрію вигідне й має довгострокову перспективу. Не просунулася Україна й у вирішенні ще однієї вічної проблеми – відсутність сервісу. Готелів, що мають достатню кількість "зірочок", як і раніше, небагато, а деякі регіони таких об'єктів не мають взагалі [56].

Далеко не всі складові історико-культурної спадщини перебувають у стані, належному для їх використання в туристичній діяльності. Із загальної кількості замків, які може бути використано туристичною сферою, лише 75 перебувають на державному обліку. Не обстежених, але взятих під охорону держави, крім зазначених, налічується близько 200 фортифікаційних споруд чи їхніх руїн. Усі вони є важливим чинником для розвитку в Україні замкового туризму. Такий стан характерний не лише для цієї складової історико-культурної спадщини, а й, скажімо, для музеїв. Останні, разом із замками, забезпечують не лише збереження історико-культурної спадщини, а й формування історичної пам'яті, донесення до населення знань про минуле. Через брак експозиційних площ в основних експозиціях представлено незначну частину фондів, що негативно позначається й на туристичній діяльності. Серед причин останнього – хронічне недофінансування музеїв. Адже із загального обсягу їх фінансування 85 % іде на оплату праці, 15 – комунальних послуг, тоді як у цивілізованих країнах на оплату праці виділяють лише 5–10 % загального бюджету. За такого фінансового забезпечення практично роками не оновлюється матеріально-технічна база музеїв, відсутня можливість впроваджувати в їхню діяльність сучасні технології, що негативно позначається на рівні обслуговування відвідувачів і на кількості останніх [221].

Завантаженість вітчизняних санаторно-курортних закладів становить до 40 %, в результаті чого не забезпечується комплексне відновлення основних фондів на рівні сучасних вимог і світових стандартів. З іншого боку, сезонність туристичної діяльності, яка визначається рамками теплого періоду року обмежує можливості існуючим оздоровчим закладам активно розвиватися, зміцнювати фінансові показники, які б були орієнтовані на поліпшення умов туристів і відпочиваючих, будівництво нових закладів, туристичної інфраструктури. Заповідні території використовуються стихійно, екосистеми терплять надмірні

антропогенні навантаження, в результаті чого значна їх частина втратила своє функціональне призначення [209].

Проведений розширений SWOT-аналіз індустрії вітчизняної туризму: дозволив оцінити слабкі й сильні сторони природно-туристичного, економічного, людського, наукового потенціалу, стану навколишнього та бізнес-середовища. Виділені особливості, а саме: сприятливі природні умови регіону, наявність рекреаційних ресурсів у сільській місцевості, інтенсивне житлове будівництво, близькість до кордону з ЄС, високий освітній рівень населення, сприятлива екологічна ситуація, компактність території, ділова активність громадян, які можуть бути використані в стратегічному плануванні регіонального розвитку [71].

До несприятливих факторів можна зарахувати такі:

- непідготовленість населення регіону до туристичного підприємництва;
- несформованість економічних важелів і стимулів розвитку сфери туризму;
- нерозвиненість сучасних систем інформаційного забезпечення рекреаційного бізнесу, відсутність всеохоплюючої реклами;
- нерозвиненість соціальної інфраструктури загального призначення, низький рівень сервісу;
- відсутність стабільних економічних механізмів економічного регулювання господарських відносин;
- деформованість традицій і звичаїв народу;
- відсутність широкого асортименту продуктів харчування, їх низька якість, невідповідність стандартам і нормам;
- дефіцит висококваліфікованих менеджерів у сфері туристичного бізнесу;
- невисока загальна культура господарювання;
- напруженість санітарно-екологічної ситуації в багатьох туристичних центрах, що знижує попит у зарубіжних партнерів [57].

Виділяють такі проблеми розвитку індустрії туризму:

- недосконалість нормативно-правового [3; 15; 56; 78; 105; 115; 133; 144; 176; 232] та організаційно-фінансового забезпечення сучасним потребам населення й економіки держави, існуючим параметрам туристичного потоку, тенденціям розвитку туризму;
- відсутність комплексного бачення країни як перспективної туристичної дестинації;
- недосконалість реклами українських туристичних центрів за кордоном; обмеженість асортименту запропонованих послуг [115];
- повільні темпи зростання обсягів інвестицій у розвиток матеріальної бази туризму [15; 76; 84];

– недостатньо розвинена інфраструктура індустрії та сервісна інфраструктура місцевостей (наявність закладів харчування, придорожніх рекламно-інформаційних вказівників, стан вокзалів), де розташовані об'єкти туристичної індустрії [3; 24; 76; 114; 115; 232];

– слабка комунікаційна доступність перспективних для освоєння в туристичних цілях територій (поганий стан доріг, відсутність електрифікації, телефонізації) [114; 206];

– недосконалість бази даних стосовно об'єктів туристичної сфери [15; 84];

– дефіцит висококваліфікованих кадрів, здатних здійснювати розробку стратегічної документації з розвитку туристичних регіонів [15; 159];

– недосконалість методичної, організаційної, юридичної та інформаційної підтримки суб'єктів підприємництва в сфері туризму й курортів [56; 78];

– відсутність відповідних об'єктів для розвитку туристичної діяльності в сільській місцевості [76; 84];

– відсутність цілісної системи державного управління туризмом і курортами в області [15; 84];

– неефективне використання рекреаційних ресурсів; незначні обсяги інвестицій, які вкладаються у розвиток матеріально-технічної бази туризму [56; 78];

– економічна [3; 24; 105; 115] і політична нестабільність у країні [24; 159];

– низька якість обслуговування в туристичній індустрії [3; 24];

– підпорядкованість закладів розміщення туристів, санаторно-курортних, оздоровчих і рекреаційних закладів, які надають туристичні послуги, різним міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади [3; 15];

– матеріально-технічна база проведення виставкової діяльності теж потребує значного удосконалення;

– не поширено практику створення та функціонування таких інноваційних типів розважальних закладів як тематичні парки;

– музеї є найбільш поширеним типом культурно-дозвіллевих закладів, які користуються туристичним попитом в Україні;

– попри потужний ресурсний потенціал українських музеїв, вони мають низький рівень конкурентоспроможності на ринку музейних послуг через значну консервативність і традиційність організації обслуговування туристів;

– розважальний сектор української туристичної індустрії є практично неформованим [113];

– відсутність ефективної стратегії розвитку цієї сфери як на національному, так і на регіональному рівнях;

– відсутність сприятливого інвестиційного клімату; відсутність суттєвої державної підтримки місцевих ініціатив щодо розвитку туризму;

– невідповідність наявної туристичної інфраструктури світовому рівню та сучасним вимогам споживачів туристичного ринку;

- занадто складні порівняно із загальновизнаною міжнародною практикою візові, митні та прикордонні процедури;
- неврегульованість механізмів стимулювання туристичної індустрії;
- недостатній рівень кадрового забезпечення управління туристичною галуззю за кількісними та якісними параметрами [3];
- недостатня ефективність механізмів державного регулювання та управління підприємствами сфери [56];
- відсутність у багатьох суб'єктів підприємництва повного пакету документів, які забезпечують правомірність їх діяльності;
- недостатнє використання родовищ мінеральних (у т.ч. термальних) вод у лікувально-оздоровчих цілях;
- недостатня кваліфікація кадрів і, як наслідок, низький рівень обслуговування в закладах розміщення;
- продаж перспективних земельних ділянок на конкурсній основі, виключно для будівництва закладів розміщення;
- нечітко продумане і сплановане освоєння інвестиційно привабливих територій [114];
- відсутність єдиної, цілісної системи стратегічного планування розвитку туристичних регіонів і державного регулювання розвитку туризму в регіонах;
- відсутність міської каналізації та систем очищення стоків, утилізації побутових відходів;
- дефіцит інноваційних туристичних проектів, наукових досліджень з питань впровадження новітніх перспективних видів туризму;
- екологічно некоректна поведінка відпочивальників;
- недостатній рівень інформаційного забезпечення розвитку туризму, зокрема недосконалість статистики туризму;
- недостатня результативність санкцій за екологічні порушення;
- недостатня інтеграція наукових підходів, методик і нормативної бази щодо розробки стратегічних планів розвитку сфери туризму;
- забруднення морської акваторії скидами морського транспорту і бурових платформ; недотримання правових норм охорони довкілля;
- погіршення якості навколишнього середовища;
- розвиток видів економічної діяльності, що суперечать вимогам курортної медицини;
- ускладнена координація стратегічного розвитку туристичних регіонів внаслідок диверсифікації закладів туризму за формами власності;
- хаотична та безконтрольна забудова [33];
- недостатньою зацікавленістю малих і середніх підприємств об'єднуватись у великі організаційно-виробничі системи;
- відсутність державної фінансової підтримки кластерних утворень;

- відсутність досвіду й достатнього інформаційного забезпечення зі створення і функціонуванню кластерів;
- відсутність інвесторів у зв'язку з низькою інвестиційною привабливістю регіонів;
- низьким сприйняттям підприємствами інновацій [133];
- відсутність професійних туристських кадрів, здатних розуміти всі переваги й вигоди від подібної форми кооперації;
- відсутність практики стратегічного планування туристичної діяльності на основі державно-приватного партнерства;
- доволі тривалий період "запуску" туристичного кластера (в середньому, біля 3 років);
- низька сприйнятливість керівництва інновацій [206];
- безпосереднє визначення кластеру відсутнє у вітчизняному нормативному полі;
- відсутність ефективної форми державно-приватного партнерства [144];
- відсутність інформаційної бази щодо необхідності, переваг і механізму функціонування туристичних кластерів і програм їх розвитку;
- низький рівень підприємницької ініціативи та довіри між можливими учасниками кластера і небажання ділитися інформацією, знаннями, досвідом;
- недостатній рівень залучення інвестиційних коштів [176];
- недостатнє сприяння органів місцевої влади [44];
- низький рівень розвитку інфраструктури;
- відсутність співпраці між туристичними підприємствами;
- недостатнє інформаційне забезпечення діяльності бізнесу;
- недостатність державної підтримки та комплексного підходу до рекламування національного туристичного продукту на внутрішньому та міжнародному ринку туристичних послуг;
- недостатність рівня розвитку інформаційної інфраструктури [15];
- невідповідність значної частини туристичних закладів міжнародним стандартам;
- неузгодженість питань щодо використання рекреаційних ресурсів та їх збереження;
- недостатньо використовується туристичний потенціал більшості областей України [76];
- недостатньою ефективністю механізмів державного регулювання та управління туристичними підприємствами у сфері туризму і курортів;
- недосконалістю туристичної інфраструктури [78];
- відсутність інноваційних проектів і наукових досліджень з питань розвитку туризму та курортів;
- надмірний податковий тиск на підприємства сфери;

- невідповідність більшості туристичних, курортних закладів міжнародним стандартам;
- недостатня реалізація наявного рекреаційного та історико-культурного потенціалу;
- недостатня забезпеченість туристичної та курортної галузі висококваліфікованими спеціалістами;
- тенденція скорочення кількості підприємств готельного господарства;
- незадовільний стан туристичної, сервісної та інформаційної інфраструктури курортних зон області;
- незбалансованість соціальної та економічної ефективності використання рекреаційних ресурсів і необхідність їх збереження;
- низький рівень маркетингових досліджень у сфері туристично-екскурсійної та санаторно-курортної діяльності, слабкість її інформаційно-рекламного забезпечення на внутрішньому і, особливо, зовнішньому ринках, недоліки територіальної організації туристично-екскурсійних маршрутів та інформаційної інфраструктури;
- низькі темпи процесів модернізації застарілої курортно-рекреаційної та туристичної інфраструктури, залучення інвестицій у їх розвиток;
- стійке зниження кількості населення [84];
- відсутність систематизованої інформації щодо наявних і потенційних туристичних ресурсів, що унеможливорює координацію діяльності підприємств та організацій, зайнятих у виробництві й реалізації відповідних послуг [82];
- юридичні обмеження туризму: заборона на вільне пересування туристів, наявність недоступних для туристів зон;
- падіння добробуту населення;
- невпорядкованість туристичних ресурсів;
- напруженість у міжнародних відносинах;
- навколишнього середовища й екологічна небезпека;
- недооцінювання ролі туризму в інтелектуалізації суспільства та в наповненні бюджету;
- нестабільність політики та закритість економіки;
- несформованість раціональних форм державного управління у сфері туризму;
- низький рівень доходів населення та нестача вільного часу;
- низький рівень знань про туризм серед населення, погана реклама;
- нерозвиненість індустрії туризму;
- нераціональне використання культурно-історичної і культової спадщини й довкілля [105] та наявних туристичних ресурсів;
- відсутність інвестиційного потенціалу;

- відсутність належного інформаційного забезпечення реальних і потенційних споживачів туристичних послуг [24];
- відсутність ефективних стимулів інвестування розвитку індустрії туризму на рівні світових стандартів;
- відсутність комплексної політики держави, неврегульованість механізмів стимулювання туристичної індустрії, відсутність ефективної стратегії розвитку цієї сфери як на національному, так і на регіональному рівнях;
- гострий дефіцит фінансових ресурсів і кризове становище в національній економіці;
- невідповідність соціальної інфраструктури загального призначення європейським стандартам, низький рівень сервісу, нерозвиненість сучасних систем інформаційного забезпечення рекреаційного бізнесу, відсутність ефективної реклами [159];
- нерозвиненість інфраструктури, а також відсутність державної політики щодо пропагування туристичних послуг на внутрішньому та міжнародному рівнях [232].

Таким чином, численні накопичені проблеми, з одного боку, ускладнюють функціонування та розвиток вітчизняної індустрії туризму, а з іншого – дозволяють виокремити найбільш пріоритетні з них задля вдосконалення механізмів державного регулювання, що дозволить якщо не вирішити, то, принаймні, зменшити негативний вплив від наявних проблем у цій царині.

Розділ 3

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ

3.1. Адаптація до умов Україні передового світового досвіду щодо розвитку індустрії туризму

Ризик виникнення збитковості туризму вимагає втручання державних органів у процес просування туристичного продукту на міжнародний ринок. Майже у всіх країнах світу держава бере активну участь у фінансуванні і розвитку туристичної інфраструктури. Це втручання проявляється у виплаті дотацій туристичній індустрії, участі в експлуатації, підтримці малорентабельних підприємств. Держава покриває витрати на негативні явища, що можуть виявитися не одразу (зокрема, погіршення екологічного середовища, стану пам'яток історичного та культурного минулого, антисоціальні явища тощо). Несуть державні органи та місцева влада і частину витрат на організацію соціального туризму, тобто туристичних поїздок для малозабезпечених соціальних верств населення. Найбільшого поширення набули такі види підтримки організації поїздок у період відпусток, як виділення спеціальних фінансових ресурсів і надання щорічних пільг чи знижок на тури та компенсація туристичної індустрії за розміщення за пільговими тарифами. Як правило, в субсидуванні соціального туризму беруть участь, поряд з державними органами, профспілки та громадські організації. Нерідко державні витрати здійснюються шляхом прямої участі державних органів в експлуатації туристичних об'єктів і підприємств – готельних чи транспортних компаній: авіаційних, залізничних та морських, що потребують субсидій і дотацій [1]. За даними Конгресу США, 175 держав, тією чи іншою мірою регулюють сферу туризму. Необхідність координаційної та стимуляційної участі держави підкреслюється і в рекомендаціях міжнародних організацій [75]. Сьогодні в більшості країн світу з метою формування та реалізації туристичної політики на державній основі створені національні туристичні організації, основним завданням яких є загальне управління розвитком туризму, збільшення фінансових надходжень від іноземного туризму, розширення туристичного сезону і напрямів туристичних потоків у нові туристичні регіони країни тощо. В

межах своїх повноважень вищезгадані державні туристичні організації проводять рекламну, організаційну та дослідницьку роботу.

За даними Всесвітньої туристської організації, одержаними на основі вивчення діяльності майже 100 національних туристичних організацій світу, встановлено, що вони займаються представництвом на національних і міжнародних нарадах і конференціях, беруть участь у міждержавних переговорах, здійснюють збір та обробку статистичних даних на основі анкет, опитувань і вивчення поведінки туристів, як власними силами, так і за допомогою спеціалізованих фірм [243]. Більшість зазначених туристичних організацій займається регулюванням і контролем підприємств туристичної індустрії, зокрема: розробленням і регулюванням діяльності готельного бізнесу, контролем цін, класифікацією, видачею ліцензій та дозволів на будівництво, модернізацію і розширення об'єктів, розробленням правил і регулюванням діяльності турагенцій і туроператорів, питаннями законодавства, здійсненням контролю за його виконанням, видачею ліцензій на відкриття туристичних організацій, їх класифікацією. Майже 70 % національних туристичних організацій займаються питаннями, пов'язаними з виконанням рішень різноманітних міжнародних форумів щодо скасування чи послаблення прикордонних формальностей для туристів. У 60 країнах вони беруть участь у підготовці кадрів як шляхом організації семінарів, навчальних курсів, так і за допомогою створення шкіл по готельному господарству, туризму. В 67 державах національні туристичні організації беруть участь у заходах, спрямованих на збереження, захист і використання власних туристичних ресурсів і проводять їх оцінювання. Особливо виділяється участь у кампаніях із захисту природи, створення національних парків і заповідників. Обсяг прав і повноважень національних органів по туризму не є однорідним у різних державах і варіює залежно від рівня розвитку в них туризму. В одних країнах це спеціалізовані міністерства по туризму (Італія, Сирія, Пакистан) чи управління по туризму, що за своїм статусом прирівнюються до міністерств, а в інших – питаннями туризму відає департамент визначеного урядом одного з галузевих міністерств (Австрія), в деяких країнах – це неурядові комерційні організації, в основному національна асоціація туристичних агентств (Норвегія). Компетенція, завдання і функції національних органів та рівень урядового контролю за ними з боку держави також відрізняються [59].

Майже у всіх країнах світу держава бере активну участь у фінансуванні і розвитку туристичної інфраструктури. Це втручання проявляється у виплаті дотацій туристичній індустрії, участі в експлуатації, підтримці малорентабельних підприємств. Держава покриває витрати на негативні явища, що можуть виявитися не одразу. До них належать погіршення екологічного середовища, стану пам'яток історичного та культурного минулого, антисоціальні явища тощо. Несуть державні органи та місцева влада і частину витрат на організацію соціаль-

ного туризму, тобто туристичних поїздок для малозабезпечених соціальних верств населення. Найбільшого поширення набули такі види підтримки організації поїздок у період відпусток, як виділення спеціальних фінансових ресурсів і надання щорічних пільг чи знижок на тури та компенсація туріндустрії за розміщення за пільговими тарифами. Як правило, в субсидуванні соціального туризму беруть участь, поряд з державними органами, профспілки та громадські організації. Нерідко державні витрати здійснюються шляхом прямої участі державних органів в експлуатації туристичних об'єктів і підприємств – готельних чи транспортних компаній: авіаційних, залізничних і морських, що потребують субсидій і дотацій [1].

Світовий досвід доводить, що оптимальної формули, яка б створила ідеальну систему державного регулювання розвитку індустрії туризму, не існує, але послідовна, продумана та цілеспрямована політика держави у вибраному напрямі у тісній співпраці з саморегулюючими організаціями в туризмі приводить до значних успіхів.

Виходячи з сучасного стану розвитку країни, вважаємо, що найбільш прийнятними є дві моделі. Перша – це "європейська" (змішана) модель державного регулювання туризму, що найбільше поширена у європейських країнах (Швейцарія, Германія, Данія, Фінляндія, Австрія, Франція, Монако, Португалія, Сербія, Македонія, Словаччина, Словенія, Латвія, Литва). Україна вже зробила крок до європеїзації туристичної сфери, необхідно продовжити цілеспрямований та чіткий рух у вибраному напрямі. Так, створений у рамках Міністерства економічного розвитку та торгівлі України Відділ розвитку туризму повинен бути розширений та наділений відповідними повноваженнями, щоб формувати і реалізовувати стратегію розвитку туризму. Відповідно до "європейської" моделі, Відділ повинен мати два чітко поділених напрями роботи – "адміністративне" і "маркетингове". Перше має займатися питаннями глобального державного управління, проведенням наукових досліджень з залученням провідних фахівців, аналізом статистичної інформації, розвитком співробітництва на міжнародному рівні, координуванням діяльності регіонів. Маркетинговий напрям має розвивати в'їзний та внутрішній туризм, створюючи привабливий туристичний імідж країни, розробляти конкурентоспроможний туристичний продукт, рекламувати його на туристичних ярмарках і виставках й створюючи мережі представництв за кордоном, розвивати багатомовні Інтернет портали.

Друга модель (кейнсіанська), яка є більш жорсткою, але дієвою, це створення окремого Міністерства туризму. Керування таким великим туристичним потенціалом, що має Україна, має виконуватися централізовано, через окремий орган. Саме через потужні Міністерства туризму за короткий термін досягли успіху такі провідні країни у наданні туристичних послуг і гостинності як Туреччина, Туніс, Єгипет, Мальта, Хорватія [9].

Досвід європейських країн доводить, що без державних інвестицій розвиток туризму неможливий або вкрай утруднений [115]. У більшості країн світу державна туристична політика впроваджується безпосередньо через центральні органи виконавчої влади – національні туристичні організації, інші інститути, а також опосередковано за допомогою правових важелів, підтримки туристичної інфраструктури й міжнародної політики. Туристична політика має характерні риси загальної політики держави. Разом з тим існують і деякі специфічні фактори, що впливають на її формування: природні умови країни, розвиненість транспортної індустрії, соціальні фактори (умови життя людей, система відпусток), фактори, пов'язані зі створенням економічної основи для розвитку туризму (стабільні валютно-фінансові, зовнішньоекономічні відносини), правові фактори, пов'язані із створенням і функціонуванням туристичного законодавства [3]. При цьому успіх розвитку туризму безпосередньо залежить від того, як на державному рівні сприймається ця сфера національної економіки, наскільки вона користується державною підтримкою. Будь-яка цивілізована держава для того, щоб отримувати від туристичної індустрії доходи до бюджету, має вкладати кошти в дослідження своїх територій для оцінки туристичного потенціалу, підготовки програм розвитку турбізнесу, необхідної інфраструктури курортних регіонів і туристичних об'єктів, а також до інформаційного забезпечення [10].

З огляду на польський досвід, перш за все, потрібно змінити структуру галузі за рахунок розвитку висококатегорійних готелів у складі мережі і малих готелів сімейного типу. Зростання продуктивності праці стало б результатом завантаження готелів до 55–60 % і вдосконалення організації праці. Поліпшення показників по цим двом позиціям дозволить підвищити продуктивність праці з 16 до 50 % середнього рівня провідних готелів світу [77].

У світі виникають й успішно функціонують нові типи музеїв: культурні центри, в яких культурно-просвітницька діяльність ведеться за допомогою творів мистецтва, книг, кіно, театру, аудіовізуальних програм, екскурсій та лекцій. Відвідувачі центрів можуть не лише ознайомитись з основною експозицією та тематичними виставками, але й мати у своєму розпорядженні книги, фільми, слайди, електронні видання та інші джерела, які допомагають знайти відповіді на різноманітні питання. До нових типів музеїв відносяться інтерактивні дитячі музеї з бібліотеками, лабораторіями, кінотеатрами, різноманітними колекціями, у яких відвідувачі є не лише спостерігачами, але й активними дослідниками, а також екомuzeї, присвячені людині та її природному й культурному оточенню. В Україні таких музеїв поки що немає [113].

Огляд зарубіжних практик здійснення маркетингових досліджень у сфері туризму засвідчує про позитивні результати розробки й реалізації маркетингових стратегій розвитку туризму багатьох держав світу, серед яких і країни ЄС. Зарубіжний досвід розробки й реалізації маркетингових стратегій розвитку ту-

ризму на рівні держав і їх туристичних регіонів доводить про важливість й необхідність активізації маркетингової діяльності у сфері туризму в кризовий та посткризовий періоди, необхідність диверсифікації туристичного продукту, розробки нових туристичних DESTINACIЙ з метою залучення туристів і підтримки економіки [62].

Туристична політика ЄС спрямована на координацію розвитку туристичних політик держав – членів ЄС, в т.ч. на захист туристів та їх вільного переміщення (спрощення поліцейського та митного контролю на кордонах; підвищення безпеки туристів і захист від недоброякісної реклами; гармонізація страхування туристів та їх автотранспорту; інформування туристів про їхні соціальні права); гармонізацію правил діяльності у сфері туризму (гармонізація податкової політики; взаємне визнання рівня кваліфікації і дипломів професійної підготовки; розмежування в часі відпусток для зняття навантаження на туристичну індустрію в сезони "пік"); регіональний розвиток туризму (його поширення в регіони, які мають потенціал, але в яких через певні причини туризм перебуває на низькому рівні розвитку).

Одним з основних завдань розвитку туристичної політики ЄС на сучасному етапі є зміцнення конкурентоспроможності європейського туристичного ринку та вирішення проблеми зайнятості. Пріоритетними напрямками розвитку туристичної політики ЄС стали захист прав туристів, задоволення потреб осіб з обмеженими фізичними можливостями; сприяння високоякісній освіті та професійному навчанню працівників сфери туризму; надання інформаційної та фінансової підтримки туристичним підприємствам, особливо малому й середньому бізнесу; інформаційне забезпечення сфери туризму та використання новітніх технологій [122].

До найбільш вагомих чинників, які формують процес розвитку туристичних регіонів Польщі, віднесені: зовнішнє оточення, господарська (економічна) ситуація, розвиток функціональних інститутів держави, формування політичної системи, наявність політичної культури. Встановлено, що якщо зовнішня небезпека в різних країнах переважно погіршує перспективи економічного розвитку, зокрема у сфері торгівлі, зарубіжних інвестицій, то в польських умовах спостерігається зворотна тенденція: зовнішня загроза обумовлює в суспільстві високий рівень консолідації [33].

Згідно з французькою практикою функціонування системи відпускних чеків, можна виділити такі її основні особливості: відпускні чеки використовуються як платіжний засіб транспортних послуг, засобів розміщення, харчування, розваги людей, що вирушають у подорож на відпочинок тільки на території Франції; перевагою для роботодавця в придбанні відпускних чеків є те, що він звільняється від податку; внесок роботодавця звільняється від податків у фонд заробітної плати; працівник може придбати відпускні чеки тільки при щомісяч-

ному перерахуванні від 4 до 20 % фонду оплати праці; термін придатності відпускних чеків – 2 роки; чеки, які після закінчення цього періоду не були подані до відшкодування їх вартості підприємствами турбізнесу, стають недійсними і використовуються агентством для соціальної допомоги галузі туризму для малозабезпечених категорій громадян у формі виплат на відпочинок; для емісії відпускних чеків створено Національне агентство відпускних чеків [76].

У 1967 р. урядом Франції був прийнятий план спільного розвитку сільської місцевості і туризму в Аквітанії. Фінансування плану здійснювалося приватним сектором, а координація розвитку покладалася на урядову комісію. Згідно з цим планом прибережний район розділявся на 16 секторів, з яких дев'ять повинні були розвиватися для туризму, тобто обладналися пляжі, зони відпочинку на озерах і місця розміщення для водних видів спорту. В останніх семи секторах, так званих зелених зонах, передбачалося зберегти ландшафт і дику природу. По цьому плану передбачалося: збереження вже існуючих курортів, таких як Аркашон і Біаріц, оновлення й розширення існуючих поселень (наприклад, Лакано), і, нарешті, побудова нових курортів (наприклад, Молієц). Планування і будівництво нових засобів розміщення вироблялися з метою задоволення потреб внутрішнього туризму країни.

За конкурентних умов, що склалися на міжнародному ринку, перед Францією постало завдання завоювати нові категорії туристів, у т.ч. транзитних туристів які сліднують до Іспанії, Португалії, Італії через територію Франції. У програмах розвитку туристичного напрямку Франції опиняється потужна державна підтримка і відбувається сприяння органів державної влади в просуванні національного туристичного продукту за кордоном. Для досягнення цих цілей вже були зроблені заходи: визначені туристські ринки, на які країна планує орієнтуватися, розробляються і застосовуються заходи їх освоєння, а також значно розширився асортимент пропонованих туристичних послуг. Так, до відповідних регіонів належать: Південна Америка, Центрально-східна Європа і Росія, Азія (Китай, Індія, країни Південно-східної Азії) Близький Схід, ПАР, до продуктів – діловий туризм, природо-орієнтований туризм, культурно-пізнавальний туризм, спеціальні види туризму [180].

Ключові інструменти державної підтримки соціального туризму Франції, зокрема такі, як розробка національної програми "Туризм для інвалідів", а також відповідних нормативних актів, спрямованих на підтримку і регулювання сфери туристичних послуг для людей з обмеженими фізичними можливостями; затвердження національного стандарту якості туристичного продукту для сімейного відпочинку як найбільш поширеного в країні; контроль цін на окремі туристичні продукти; введення системи відпускних чеків, введення та підтримка системи "культурних карток"; створення спеціальної туристичної інфраструктури для молоді. Французький досвід свідчить, що максимального ефекту в

розвитку туризму можна досягти лише за умов співпраці органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, громадських і професійних організацій та підприємницьких структур. Для зміни ситуації на краще необхідним є вдосконалення механізмів регулювання господарської діяльності з урахуванням досвіду країн з розвиненою сферою туризму, зокрема Франції, формування нових соціально-економічних підходів до стратегії розвитку національного туристичного комплексу й системи управління туристичними процесами як на державному, так і на регіональному рівнях [3].

Ураховуючи досвід державної підтримки розвитку соціального туризму радянських часів і зарубіжний, зокрема досвід Франції, Росії, Німеччини, визначено найбільш дієві механізми соціалізації туристичної галузі України:

- забезпечення умов для залучення до активного споживання туристичних послуг інвалідів, пенсіонерів, військовослужбовців, малозабезпечених і багатодітних громадян та їх родин, у т.ч. через розвиток спеціалізованої туристичної інфраструктури для відпочинку людей з обмеженими фізичними можливостями, побудова пансіонатів і санаторіїв для сімейного відпочинку, розвиток недорогих видів відпочинку: турів вихідного дня, екскурсій, сільського зеленого туризму, агротуризму тощо;

- створення дієвих дисконтних систем для молоді та студентів, впровадження системи "культурних карток", підтримка міжнародних дисконтних карток і студентських посвідчень, формування системи пільг для іноземних студентів і молоді, що прибули до України з метою навчання, подорожей чи за програмою культурного обміну (наприклад, введення диференційованих тарифів на транспортні послуги для іноземних студентів, знижки на розміщення, харчування, страхування, туристичні послуги);

- підтримка культурного обміну між молоддю та дітьми різних країн, зокрема через створення літніх міжнародних таборів, центрів екологічного туризму (волонтерських таборів), літніх університетів і мовних шкіл в туристично привабливих регіонах України, проведення міжнародних конкурсів, олімпіад, фестивалів;

- розробка, впровадження та популяризація системи відпускних чеків для працівників комерційних структур, які потребують додаткового захисту, на зразок профспілкових туристичних путівок для працівників бюджетних установ;

- сприяння розвитку спеціалізованої інфраструктури й супутніх послуг, розрахованих на потреби молодіжного туризму та культурного обміну (кемпінги, інформаційні служби, довідкова література, табори, гостели тощо). Пріоритетним напрямом може стати розбудова системи недорогих готелів – хостелів у туристичних центрах України;

- законодавчі – розробка та прийняття комплексної державної Програми розвитку соціального туризму в Україні, розрахованої на 10 років, основними

етапами якої мають стати: прийняття Законів України "Про соціальний туризм", "Про молодіжний та дитячий туризм", Концепції розвитку спеціалізованої туристичної інфраструктури (для інвалідів, родинного відпочинку, студентів тощо);

– створення умов для сезонного працевлаштування молоді в туристичній галузі (сезонні біржі праці, сприяння залученню молоді до сезонних робіт та їх оплата тощо), системи пільгового кредитування для студентів і молоді з метою участі в туристичних та обмінних програмах (пільговий відсоток на кредит, невелика застава тощо);

– залучення до розвитку соціального туризму органів місцевого самоврядування і впровадження механізмів стимулювання підприємців щодо розвитку соціального туризму (наприклад, наданням певних податкових пільг, преференцій) [3].

Світові тенденції розвитку рекреації спрямовані на створення умов кожному громадянину країни використовувати свої здібності у створенні суспільного продукту через постійне заохочення власників і керівників підприємств та їх працівників до вдосконалення своїх фізичних, психічних, духовних, інтелектуальних якостей. У регулюванні рекреаційної діяльності громадян наявний не тільки мотиваційний аспект, а й примусові заходи. Наприклад, введення власниками та керівниками підприємств обов'язкового тестування рівня здоров'я громадян перед прийняттям на роботу з метою його підвищення шляхом залучення до участі в оздоровчих заходах підприємства, видача премій працівникам, які систематично займаються в рекреаційних закладах підприємства, виплати державою премій керівникам підприємств за краще створення умов для рекреаційної діяльності працівників (США); створення в штаті підприємств таких посад, як: інструктор-методист з фізкультурно-оздоровчої роботи, фахівець з харчування, тренер, психолог, діяльність яких спрямована на профілактику захворювань і стресів, перелічені спеціалісти розробляють рекреаційні програми, що затверджуються керівниками підприємств і передбачають їх здійснення всіма працівниками (Японія).

Щодо фінансових аспектів, то в багатьох країнах рекреаційна сфера отримує значну фінансову підтримку за рахунок волонтерів, які надають рекреаційні послуги протягом одного-двох років в обмін на рекомендації щодо працевлаштування та кар'єри (США та країни Європи). Доцільним є надання субсидій населенню на сплату рекреаційних послуг і впровадження системи пільг у сплаті податків фізичним особам у разі використання ними визначеної суми на рекреаційні послуги (Канада). Щодо організаційного регулювання, то варте уваги оцінювання якості роботи суб'єктів, які створюють умови для рекреації, за бальною системою, що не дає змоги нераціонально використовувати кошти застрахованих осіб і страхових фондів (Німеччина) [249].

Узагальнення зарубіжного досвіду управління міжнародною туристичною діяльністю дозволяє визначити основні напрями регулятивного впливу органів державного управління на підтримку розвитку міжнародного туризму відповідно до засад сталого поступу суспільства, серед яких законодавче забезпечення, фінансова підтримка (створення системи різноманітних податкових пільг, субсидій, дотацій), інфраструктурна, кадрова, адміністративна, інформаційна підтримка, забезпечення безпечного розвитку туризму (стимулювання зацікавленості у збереженні та відновленні історико-культурної спадщини та екологічного стану рекреаційних територій) [182].

Передові практики державної підтримки розвитку індустрії туризму, імплементація яких вбачається корисною для України:

- удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази з питань діяльності курортів, курортних районів і курортно-туристичних регіонів;
- розширення асортименту і кількості курортно-туристичної продукції;
- активне впровадження методів менеджменту і маркетингу на курортах;
- створення союзу польських курортів;
- організацію рекламної кампанії курортно-туристичних регіонів [33];
- забезпечення сталих темпів розвитку національної економіки й реальних доходів населення у поєднанні з контрольованою інфляцією та зміною курсу валют;
- проведення потужної рекламної кампанії щодо популяризації країни як туристично привабливої території;
- поширення програм (у т.ч. щодо харчування) "усе включене";
- активізація розвитку туристичного кластера, що передбачає інтеграцію представників туристичної індустрії, науки, освіти, органів державного управління, органів місцевого самоврядування та громадських організацій;
- розширення асортименту туристичних послуг і вдосконалення національного стандарту їхньої якості, відповідно до запитів сучасного ринку;
- надання пільгових кредитів для молоді, які є учасниками програм з освітнього й культурного туризму, а також податкових пільг суб'єктам господарювання, які інвестують у збереження та відновлення історико-культурної спадщини та екологічного стану рекреаційних територій;
- проголошення політики "відкритих дверей", за якої скасовуються в'їзні візи для туристів з ряду країн;
- організаційна підтримка розвитку об'єктів індустрії туризму на депресивних (у т.ч. промислових) територіях;
- спрощення процедури землевідведення для нових курортів та їхнього підключення до комунікацій;
- підтримання сприятливої криміногенної ситуації, а також порівняно низьких витрат туристів на трансфerti, харчування, проживання;

– сприяння залученню приватних інвестицій і бюджетне фінансування розвитку транспортної та соціальної інфраструктури (у т.ч. з урахуванням потреб осіб з обмеженими фізичними можливостями);

– створення літніх міжнародних таборів, центрів екологічного туризму (волонтерських таборів), літніх університетів і мовних шкіл, проведення міжнародних конкурсів, олімпіад, фестивалів тощо [45].

Отож, передовий світовий досвід переконливо засвідчує, що державна підтримка розвитку вітчизняної індустрії туризму здійснюється за такими напрямками: забезпечення сталих темпів розвитку національної економіки; регулювання діяльності суб'єктів господарювання, які надають туристичні чи споріднені послуги, а також виробляють товари для туристичної індустрії; сприяння підвищенню реальних доходів населення як споживачів туристичних послуг.

3.2. Використання системи стратегічного державного регулювання в індустрії туризму

Загальна сутність стратегічного державного регулювання полягає у виборі ключових напрямків, а також у забезпеченні необхідного потенціалу для довгострокового соціально-економічного розвитку країни чи її регіонів. Кінцевим результатом стратегічного державного регулювання є відповідна остаточно сформована ефективна стратегія, яка являє собою функцію, що залежить не від часових характеристик, а визначається характеристиками напрямків. Вона не потребує вживання негайних заходів, а реалізується через розробку комплексних планів, систему бюджетів усіх рівнів, впровадження цільових програм розвитку тощо [230].

В основі стратегічного державного регулювання лежить стратегічне державне планування, під яким в загальному випадку розуміється управління, що відповідає поставленим довгостроковим цілям і завданням розвитку країни в цілому та її окремих регіонів з соціально-економічної точки зору. При цьому слід зазначити, що необхідно відрізнити стратегічні цілі державного планування від довгострокових [179]. Так, стратегічні цілі є основоположними та демонструють загальні напрямки державної політики. Зокрема, це стосується й індустрії туризму. Виходячи з цього, визначення стратегічних цілей є ключовим аспектом стратегічного державного планування в туристичній індустрії [198].

Етапи побудови стратегії державного регулювання мають таку послідовність:

1. Аналіз внутрішнього та зовнішнього середовища.

2. Визначення місії, стратегічних пріоритетів, цілей державного регулювання.
3. Розробка стратегічних альтернатив.
4. Вибір оптимальної стратегії державного регулювання.
5. Реалізація стратегії державного регулювання.
6. оцінка та контроль виконання стратегії державного регулювання.

Зазвичай розробляється ієрархія стратегічних цілей державного планування. Перш за все встановлюються ключові довгострокові цілі, після чого здійснюється визначення середньострокових і короткострокових цілей, що відповідають довгостроковим. При цьому стратегічні цілі державного планування повинні бути пов'язані з відповідними функціями держави в сфері, що досліджується, зокрема, у сфері туризму та курортів [233]. Слід особливу акцентувати увагу на тому, що цілі стратегічного державного планування визначаються на основі відповідних стратегічних пріоритетів і місії стратегічного державного планування.

Відповідно, забезпечити сталий розвиток туристичної індустрії може лише державне планування, що спирається на стратегічні пріоритети, під якими слід розуміти міжфункціональні цілі державного планування, визначені відповідно до складових комплексної державної політики у сфері туризму та курортів, виконання яких є критично важливим для державного управління в туристичній індустрії з урахуванням регіональних особливостей [197].

Стратегічні цілі державного планування традиційно відображаються в концепціях, стратегіях, програмах розвитку держави в цілому чи окремих її регіонів, а також в інших нормативно-правових документах. Стратегічні цілі державного планування ґрунтуються на проведенні попереднього аналізу, який дозволяє визначити поточні умови, тенденції й обмеження соціально-економічного розвитку внутрішнього, зовнішнього, міждержавного та міжнародного походження [228].

При цьому стратегічне державне планування повинно здійснюватися на всіх рівнях управління, починаючи з загальнодержавного. Тим самим стратегічне державне планування забезпечує координацію роботи центральних органів виконавчої влади з органами місцевого самоврядування в контексті реалізації запланованих заходів щодо досягнення поставлених цілей соціально-економічного розвитку всіх рівнів.

Стратегічне державне планування має передбачати можливі зміни усіх значених вище чинників і, відповідно, повинно мінімізувати всі відповідні погрози. Крім того, стратегічне державне планування повинно чітко визначати потребу у всіх видах ресурсів для якісного досягнення поставлених цілей та запобігання ризиків при прийнятті інвестиційних рішень довгострокового характеру щодо вкладання фінансових ресурсів у великі проекти [240].

Традиційно стратегічне державне планування доповнюється та конкретизується за допомогою тактичного державного планування, під яким розуміється сукупність рішень, що забезпечують найбільш прийнятний варіант впровадження стратегії в поточних умовах або з прийняттям до уваги обставин, що є новими чи непередбаченими, та потребують швидкого реагування. Виходячи з цього, фактично тактичне державне планування полягає у розробці стратегій середньострокового та короткострокового типу (тактик), спрямованих на реалізацію визначених операцій та необхідних для цього ресурсів в ході досягнення довгострокових та середньострокових стратегічних цілей відповідно до їх побудованої ієрархії. При цьому слід зазначити, що стратегія на одному рівні управління може буди водночас тактикою на іншому [33].

Виходячи з цього, стратегією державного управління в туристичній індустрії можна вважати доповнену комплексом реальних заходів загальну концепцію реалізації державної політики у сфері туризму та курортів, завдяки якій досягаються визначені принципи, пріоритети, цілі розвитку туристичної індустрії, оптимально використовуються всі ресурси, необхідні для її розвитку, вирішуються проблеми, що перешкоджають її вдосконаленню.

Таким чином, слід зазначити, що стратегічне державне управління в туристичній індустрії відіграє ключову роль в загальній системі управління соціально-економічним розвитком країни. Належний рівень конкурентоспроможності зазначеної території на рівні національної та світової індустрії туризму може бути забезпечений тільки за наявності розвиненої системи стратегічного державного управління, яка, в свою чергу, орієнтована на розробку дієвих інструментів для досягнення поставлених цілей усіх рівнів ієрархії в довгостроковій перспективі [139].

Доцільно припустити, що система стратегічного державного регулювання розвитку індустрії туризму будується в певній послідовності (рис. 3.1).

Зокрема, виключно система стратегій державного управління в туристичній індустрії містить такі складові:

- стратегія розвитку туристичної індустрії загальнонаціонального рівня;
- стратегії розвитку окремих галузей, що входять до складу туристичної індустрії у вигляді окремих проектів чи цільових програм, та забезпечують оптимальне рішення системної проблеми розвитку туристичної індустрії;
- стратегії та цільові програми розвитку туристичної індустрії регіонів та міст, які повинні бути побудованими на основі стратегії розвитку туристичної індустрії загальнонаціонального рівня з урахуванням специфічних властивостей кожної окремої території.

Зокрема, необхідність розробки такої складової зазначеної вище системи, як стратегія розвитку державного управління в туристичній індустрії полягає у забезпеченні ефективного вирішення структурних проблем розвитку завдяки

підвищенню рівня системності заходів, що реалізуються органами державної влади в цьому контексті.

Рис. 3.1. Послідовність етапів побудови системи стратегічного державного регулювання розвитку індустрії туризму

Відповідно, до стратегії розвитку державного управління в туристичній індустрії доцільно пред'явити низку таких вимог:

– *логічність* – наявність в стратегії державного управління в туристичній індустрії внутрішньої цілісності, гнучкості, несуперечності її елементів; забезпечення синергетичного ефекту їх взаємодії;

– *реальність* – стратегія державного управління в туристичній індустрії повинна відповідати ситуації, що склалася на зазначеній території, історико-культурному, природно-рекреаційному, економічному, технічному потенціалу регіону, а також загальнонаціональним цілям;

– *дотримання етико-моральних принципів* – реалізація стратегії державного регулювання в туристичній індустрії не повинна суперечити існуючим нормам етики та моралі в суспільстві;

– *взаємодія з зовнішнім та внутрішнім середовищем* – стратегія державного регулювання в туристичній індустрії може коригуватися відповідно до змін оточуючого середовища на рівні зазначеної території, країни чи світу;

– *альтернативність* – стратегія державного регулювання в туристичній індустрії повинна бути розробленою в декількох варіантах;

– *врахування суспільних інтересів* – прийняття до уваги інтересів окремих верств чи груп населення, а також суспільства в цілому;

– *ризикованість* – прийняття до уваги можливих ризиків в ході реалізації стратегії державного регулювання в туристичній індустрії з прогнозуванням їх виправданості.

Якщо дотримуватися всіх вищевикладених вимог до стратегії розвитку державного регулювання в туристичній індустрії, вона надасть такі можливості:

– приділення уваги ключовим проблемам туристичної індустрії (проблеми-причини), а другорядні проблеми вирішувати з точки зору їх належності до групи проблем-наслідків;

– визначення перспективних шляхів розвитку туристичної індустрії з мобілізацією всіх необхідних акумульованих ресурсів;

– здійснення координації всіх заходів щодо реалізації принципів, пріоритетів і цілей державного управління в туристичній на основі визначення способів оптимального використання наявної ресурсної бази;

– формування стратегічного регіонального потенціалу [240].

Загалом, характер та особливості стратегії державного регулювання туристичною індустрією обумовлені такими характеристиками:

– потенціалом регіону, його фінансово-економічним становищем;

– ключовими характеристиками обраної моделі регіонального розвитку;

– історичним досвідом;

– особливостями менталітету, традиціями;

– забезпеченістю різнохарактерними ресурсами, зокрема, природно-рекреаційними та енергетичними, а також можливостями їхнього раціонального використання;

– рівнем і перспективами розвитку науки, наявністю новітніх технологій;

– складом і кваліфікаційним рівнем робочої сили, задіяної в індустрії туризму тощо [164].

На основі детермінації конкурентних переваг прикордонного регіону органи місцевої влади повинні розробити стратегію розвитку туризму в даному регіоні шляхом співставлення трьох параметрів: економічної безпеки регіону, його конкурентоспроможних на транскордонному ринку туристичних продуктів і можливостей транскордонного співробітництва у сфері туризму для підвищення конкурентоздатності економіки регіону. Вжиття заходів щодо активізації транскордонної кооперації у сфері туризму:

- *елімінативних* – сприятимуть усуненню наявних перешкод для запровадження кластерної моделі розвитку туризму регіону, а саме правових, організаційних, ринкових, управлінських тощо. Тобто чим вищий рівень конвергенції економік співпрацюючих прикордонних регіонів, тим кращі умови для створення транскордонних кластерів;

- *перфектних*, які забезпечать поглиблення транскордонного співробітництва та прискорять запровадження кластерної моделі розвитку туризму регіону. Сюди відносимо такі заходи: інформаційні (з метою всебічного ознайомлення суб'єктів господарювання прикордонних регіонів про можливості отримання економічної вигоди від участі в транскордонних туристичних кластерах); фінансові (з метою активізації розвитку туризму в рамках транскордонного кластера): залучення до співпраці банків, що мали б можливість фінансувати і кредитувати весь цикл створення туристичної продукції; інфраструктурні (з метою зміцнення транскордонних зв'язків шляхом налагодження спільної туристичної інфраструктури);

- *колаборативні* (з метою власне створення транскордонних кластерів) полягають у виборі напрямів туризму для співпраці підприємств регіону в даній сфері, що ляже в основі раціоналізації утворення транскордонних кластерів відповідно до вимог світового ринку [119].

Оскільки стратегічні орієнтири реформування господарства відводять сферам санаторно-курортного лікування, оздоровлення, туризму та відпочинку роль пріоритетних в господарському комплексі регіону, реформування санаторно-курортної галузі вже сьогодні вимагає реалізації таких заходів (за напрямками), як, зокрема:

- *організований туризм* (формування на базі основних туристичних центрів, курортів і регіонів відпочинку єдиної системи рекреаційно-туристичних зон; створення нових туристичних продуктів (туристичної пропозиції) різнопланового тематичного характеру);

- *готельне господарство* (розбудова мережі готелів різного рівня комфортності; проведення робіт з реконструкції, переобладнання і оновлення існуючого готельного фонду області; впровадження міжнародних стандартів якості обслуговування в готельних закладах; проведення сертифікації та ліцензування готельних послуг);

– *санаторно-курортна сфера* (розширення мережі сучасних лікувально-оздоровчих закладів; вивчення існуючих і потенційних можливостей промислового освоєння свердловин мінеральних вод; проведення комплексу природоохоронних заходів);

– *короткотривалий відпочинок* (аналіз потреб в рекреаційних територіях для кожного з великих промислових центрів області; облаштування місць масового відпочинку; впорядкування територій, виділених під малі форми приміської рекреації; створення спеціальних красзнавчих маршрутів);

– *туристична транспортна інфраструктура* (розробка генеральної схеми транспортного забезпечення туристичних маршрутів і об'єктів в ув'язці з міжнародною транспортною мережею; ремонт та облаштування автошляхів; розбудова міжнародних транспортних коридорів і пунктів перетину державного кордону);

– *система кадрового забезпечення рекреації і туризму* (підготовка кваліфікованих кадрів для рекреаційно-туристичного комплексу; видання підручників і навчальних посібників з туризму, готельної справи, ресторанного бізнесу);

– *маркетингова діяльність, рекламне та інформаційне забезпечення* (проведення рекламних та PR-кампаній у вітчизняній і зарубіжній пресі, на радіо і телебаченні з метою формування іміджу регіону як одного з найсприятливіших для розвитку санаторно-курортного лікування, туризму та відпочинку; підготовка, друк і розповсюдження серії рекламно-інформаційних довідників і путівників; створення туристичних сайтів і порталів в мережі Інтернет; удосконалення регіональної статистики туризму).

Зрештою, завдяки побудові сучасної системи стратегічного державного регулювання в Україні можна забезпечити сталі темпи розвитку вітчизняної індустрії туризму.

3.3. Використання сучасних механізмів державного регулювання розвитку індустрії туризму

Забезпечення сталого розвитку туристичної індустрії значною мірою має базуватися на модернізації інфраструктури туристичної та курортно-рекреаційної сфери. З цією метою видається необхідним запровадити спеціальний інвестиційний режим для сприяння будівництву і реконструкції готелів та інших об'єктів туристичної інфраструктури, що спонукатиме іноземних і вітчизняних інвесторів вкладати кошти у туристичну індустрію. Водночас необхідне запровадження практики прямого фінансування з державного та місцевих бю-

джетів заходів щодо розвитку туристичної інфраструктури, зокрема облаштування маршрутів, місць для відпочинку в лісах і гірських районах, громадських пляжів, оглядових майданчиків, центрів туристичної інформації, інформаційних стендів на дорогах тощо [3].

Ключові чинники успіху відновлення й розвитку вітчизняної індустрії туризму:

- створення позитивного туристичного образу України, а також ефективної системи просування регіонального туристичного продукту на вітчизняний й міжнародний ринки туристичних послуг;
- розробка системи заходів, спрямованих на забезпечення безпеки туриста й зниження кримінальної та політичної обстановки в регіоні;
- відновлення й розвиток туристичної інфраструктури регіону, її модернізація й інноваційна спрямованість;
- залучення нових груп туристів, створення принципово нових турпродуктів і їх просування;
- створення для інвестора в індустрії туризму максимально сприятливих умов роботи;
- створення й постійне оновлення бази інвестиційних пропозицій ("зелених майданчиків") і проектів зі створення об'єктів індустрії туризму;
- створення Агентства регіонального розвитку індустрії туризму, основними завданнями якого будуть збір даних і маркетингові дослідження в індустрію туризму і за його межами, і на їх основі розробка й впровадження проектів розвитку індустрії туризму, оцінка і моніторинг туристичного клімату та потенціалу регіону;
- стимулювання різними методами інвестування в індустрію туризму;
- створення якісної системи статистичного обліку та моніторингу по всіх елементах індустрії туризму;
- залучення місцевого населення для участі в індустрії туризму, створення підсобних господарств для постачання підприємств, розміщення туристів;
- розробка дієвих механізмів і схем залучення коштів населення в інвестування індустрії туризму;
- забезпечення навчання, перепідготовки і стажування фахівців у цій сфері відповідно до міжнародних стандартів;
- сприяння створенню та ефективному розвитку прогресивних форм організації підприємств індустрії туризму (кооперація, франчайзинг), які роблять доступними малим і середнім організаціям ті переваги, які мають великі підприємства;
- розробка комплексу заходів, які сприяють подоланню проблем, що виникають на підприємствах індустрії туризму деяких форм власності, а в разі потреби і зміна цими підприємствами форми власності;

- розробка і реалізація ефективної кадрової політики в цій сфері;
- розробка комплексу заходів щодо вирішення екологічних проблем регіону;
- вироблення правил і норм забудови регіону відповідно до його рекреаційно-туристичної спеціалізації і зі збереженням стилю, а також культурних, історичних та археологічних пам'яток і цінностей;
- створення потужної регіональної державної структури управління, здатної дієво і якісно управляти розвитком індустрії туризму;
- надання державним органам повноважень щодо ведення контролю за користуванням земель регіону і цілями, їх використання [84].

Для України проблему конкурентоспроможності в сфері туризму можна розв'язати за допомогою об'єднання зусиль окремих споріднених галузей та інституцій. При цьому саме кластерні угруповання дозволяють пришвидшити інноваційні зрушення завдяки розширенню інвестиційних і технологічних можливостей його учасників [142], адже сьогодні всі країни світу активно використовують кластерний підхід у формуванні та регулюванні своїх національних інноваційних програм [212]. Для забезпечення формування сприятливих умов розвитку туристських кластерів необхідним на державному рівні є здійснення в державі комплексу заходів, зокрема:

- розробка й вдосконалення законодавчої бази організації туристських кластерів в Україні;
- проведення інформаційної кампанії серед потенційних учасників і зацікавлених осіб по роз'ясненню конкурентних переваг кластерів;
- державна підтримка процесів кооперування, приєднання та інтеграції серед туристських підприємств;
- підвищення ефективності системи навчання й підготовки спеціалістів зі створення та впровадження кластерної моделі в сфері туризму;
- реалізація заходів податкового регулювання для учасників кластерів;
- створення промислових парків і технопарків як інфраструктури для розвитку кластерів, заохочення використання технологічних інновацій в роботі підприємств туристського бізнесу [133];
- удосконалення маркетингових досліджень, інвестиційної та фінансової діяльності, організаційної роботи, а також науково-обґрунтованої кадрової політики та підвищення корпоративної культури працівників;
- досягнення високого рівня інформованості населення України про можливість отримання на базі оздоровчих закладів ефективного санаторно-курортного лікування;
- гарантування повної прозорості здійснення всіх заходів щодо діяльності та розвитку санаторно-курортної системи;

– створення можливості для отримання медичним персоналом лікувально-оздоровчих закладів спеціалізації та подальшого підвищення кваліфікації з питань медичної реабілітації й фізичних методів лікування на відповідних кафедрах вищих медичних навчальних закладів України [56].

Посилення конкурентних позицій національного туристичного ринку можливе за умов пріоритетності розвитку внутрішнього туризму й потребує, по-перше, диверсифікації видових субринків та ускладнення територіальної структури внутрішнього ринку за рахунок формування місцевих територіальних ринків на основі інтенсифікації ресурсної бази туризму і розбудови туристичної інфраструктури. Основним регулятором повинно стати проведення регіональної туристичної політики стимулювання малого та середнього підприємництва у внутрішньому туризмі та організації екскурсійної діяльності, в першу чергу соціально-економічно депресивних територій. Іншим напрямом є цільова інвестиційна політика, спрямована на посилення процесів центрованості внутрішнього ринку, що має за мету чітку просторову структурування та ієрархізацію елементів територіальної структури, що сприятиме поляризаційним процесам й агломеруванню, стане основою формування туристичної транспортно-логістичної системи з розподільчими вузлами-координаторами внутрішніх і зовнішніх туристичних потоків (Київ, Харків, Дніпро, Донецьк, Сімферополь, Одеса, Львів) і чіткою функціонально-територіальною диференціацією елементів територіальної структури й надасть країні можливість підключитися до європейської лінійно-вузлової системи [138].

Більшість країн усебічно стимулює приплив іноземних туристів до своєї країни. Подібна практика має бути запозичена й Україною, котра має сформувати власний позитивного імідж, який залежить від дій її державних органів і суспільства як на міжнародному геополітичному просторі, так і в самій країні, й безпосередньо пов'язаний із відповідним ставленням до цих дій світової громадськості та власних громадян [55]. Яскраві інформаційні приводи й систематичне подавання матеріалів про події в Україні сприяють появі інтересу потенційних туристів і бізнес-інвесторів до країни [232]. Як виявляється, у пересічних громадян за кордоном уявлення про Україну формується завдяки оцінкам державних діячів і міжнародних організацій та найбільше, завдяки публікаціям у закордонних мас-медіа, які переважно є негативними, оскільки присвячуються резонансним чи скандальним подіям. Але у більшості іноземців, що відвідали Україну, враження від якої були кращими ніж образ, який формували їм удома власні ЗМІ. Отож, поганий імідж або його відсутність можуть звести нанівець зусилля щодо розвитку в'їзного туризму [212]. Тому нині постає питання про потребу формування іміджу України як туристичної держави не тільки на міжнародному рівні, а й всередині країни [232]. Але міжнародний туристичний імідж країни природним шляхом не створюється – він є продуктом свідомого й

керованого осмислення [130], попередньою вимогою для заохочення ухвалення рішення про вибір (дуже часто – спонтанний) місця відпочинку або подорожі, а також створює конкурентні переваги, що зберігають своє значення протягом тривалого часу, і в такий спосіб забезпечує значні потоки туристів [129].

Туристичний імідж держави як її образ, що конструюється цілеспрямовано, має два основні адресати: громадськість країни і світову спільноту [232]. Інформація, отримана туристами під час подорожі та після повернення, поширюється серед друзів і знайомих й може мати ефект набагато більший, ніж велика інформаційно-рекламна кампанія. Тому розвиток якісного туристичного обслуговування може значно вплинути на імідж України, роблячи її більш відомою та цікавою [36]. До того ж, при проведенні рекламної кампанії з формування туристичного іміджу України необхідно враховувати культурні відмінності між країнами. До факторів, які утруднюють міжкультурну рекламу, належать: відмінності в поведінці споживачів, між сегментами ринку, в умовах і можливостях проведення реклами; мовні відмінності; різні критерії оцінки реклами; різні економічні та соціальні умови [212].

Виділяють такі засоби суспільних комунікацій, які є корисними для формування позитивного туристичного іміджу України:

- використанням потенціалу ЗМІ (розміщення фільмів і діапозитивів, оголошень в газетах і журналах, на телебаченні та радіо) й мережі Internet (сайтів туристичних компаній, соціальних мереж, Google), а також тиражування друкованих матеріалів (високоякісних буклетів, каталогів, проспектів, плакатів, постерів, карт, путівників про Україну тощо); випуск документальних фільмів про Україну й відеороликів для телебачення;

- проведення потужної рекламної кампанії в Україні та за її межами з акцентуванням уваги на принадах унікальних природно-кліматичних ресурсів, екскурсійних програм, гостинності населення, етнічних послугах, наявності в достатній кількості екологічно чистих продуктів харчування, розширенні екскурсійних, культурних, розважальних програм і заходів;

- створення бюро новин українського туризму, яке регулярно поставляло б інформацію основним споживачам, а також журналістам, які пишуть статті про туризм, розповсюджувало спеціальний прес-пакет і прес-релізи, організовувало публікацію матеріалів у ЗМІ;

- участь в організації й проведенні найбільших міжнародних і вітчизняних виставок та ярмарках з реалізації туристичних послуг, а також у глобальній кампанії з комунікацій в індустрії туризму, яку проводить ЮНВТО;

- налагодження інформаційного зв'язку між суб'єктами туристичної діяльності через використання сучасних комп'ютерних технологій;

- організація рекламних поїздок: для зарубіжних клієнтів – дешева або майже безкоштовна поїздка на курорт високого рівня з певним набором екскур-

сій, яку отримують унаслідок виграшу в лотереї або дачі правильних відповідей на питання про Україну; для співробітників туристичних агентств – майже безкоштовна поїздка по Україні з відвідуванням основних туристичних центрів; для іноземних журналістів – дозволить їм безпосередньо побачити визначні пам'ятки України, переконатись у надійності та достойному сервісі фірми-організатора, встановити хороші взаємовідносини між представниками туристичного бізнесу і пресою;

- створення й оприлюднення баз даних про об'єкти туристичної індустрії;
- залучення фахівців з новим креативним мисленням, глибоким знанням традицій, звичаїв власного народу, його ментальності;
- розвиток усіх складових вітчизняної індустрії туризму; проведення маркетингових досліджень динаміки й тенденцій туристичних процесів, вивчення і прогнозування попиту на туристичні послуги, дослідження міжнародного туристичного ринку;
- адаптація до умов України передового досвіду у цій царині [148].

Для подальшого впровадження в практичну діяльність органів державного управління та підприємств туристичної індустрії необхідно:

- формування єдиного органу державного управління сферою туристичного обслуговування для координування дій власників складових цієї сфери;
- забезпечення юридичного захисту на державному рівні організованих відпочиваючих і гарантії держави у випадках, якщо недобросовісна установа порушує умови договорів;
- визначення рекреаційної місткості та розробка науково обґрунтованої схеми екологічного каркасу місць розселення та рекреації;
- розробка та прийняття концепції державної політики України у сфері рекреаційного обслуговування, яка має передбачати:
- визначення ролі держави в регулюванні ринку санаторно-оздоровчих послуг;
- створення інформаційно-маркетингової служби сфери рекреаційного обслуговування, основні завдання якої полягатимуть у вивченні і прогнозуванні попиту на ці послуги;
- проведення повної інвентаризації об'єктів санаторно-курортної сфери, розробку й реалізацію системи обліку цих об'єктів і оформлення прав на них;
- внесення відповідних ініціатив органами управління щодо забезпечення балансу між попитом і пропозиціями;
- створення завершеної вертикалі та ефективної організаційної структури управління санаторно-курортним комплексом, що включає установи різних форм власності;
- вивчення структури і напрямів туристичних потоків і їх прогнозування;
- формування банку ділових ідей та здійснення їх експертних оцінок;

- забезпечення рівних прав санаторно-курортних організацій усіх форм власності, в т.ч. й доступу до державного фінансування санаторно-курортних та оздоровчих програм;
- розробку та застосування нових методів лікування і реабілітації з використанням природних лікувальних факторів, що має бути закріплене в чинному законодавстві [239];
- упровадження плати за використання туристичних ресурсів [105];
- обмеження нового будівництва туристичних об'єктів, реконструкція й модернізація діючих;
- створення рекреаційних зон у приміських територіях для короткотривалого відпочинку населення великих міст [94];
- проведення тендерів на право виділення рекреаційних територій під забудову об'єктами рекреації з пайовою участю на розвиток інженерної та загально курортної інфраструктури;
- подальше розширення номенклатури курортно-рекреаційних послуг за рахунок екзотичного туризму й різних видів медичних послуг;
- пільгове бюджетне фінансування програм розвитку туризму [84];
- гармонізація національного права з правом ЄС [180];
- мінімізація рівня екскурсійно-туристичного збору;
- перегляд ставок готельного збору, комунального збору, земельного податку для готелів;
- розробка програми розвитку агротуризму, сільського, зеленого, культурно-пізнавального та екологічного туризму;
- контроль з боку державних органів за веденням екскурсійної діяльності (з метою упорядкування діяльності та обліку численних незалежних екскурсоводів, екскурсоводів з інших міст та іноземних, які не звітуються ніяким установам), створення муніципальної школи екскурсоводів [1600].

Необхідність розробки та більш активного впровадження сучасних механізмів фінансового сприяння (пільгове кредитування; цільові державні субсидії та дотації; гарантовані позики; гарантії кредитним установам, комерційним банкам повернення кредитів, наданих підприємствам туристичної галузі; страхування підприємницької діяльності та ризиків; пільги в оподаткуванні прибутків; залучення недержавних фінансово-кредитних і господарських установ до надання фінансової допомоги підприємствам туризму; залучення можливостей міжнародних організацій та фондів підтримки розвитку рекреаційного підприємництва) [185].

Підбиваючи проміжний підсумок, слід зазначити, що пропоновані підходи до використання механізмів державного регулювання спрямовані на забезпечення сталих темпів розвитку вітчизняної індустрії туризму.

3.4. Подальше вдосконалення впливу держави на розвиток індустрії туризму

Перспективним напрямом розвитку міжнародного туристичного співробітництва на найближче десятиріччя є активне створення в Україні різноманітних недержавних громадських туристичних організацій, їх входження у світові об'єднання, міжнародні організації та асоціації різного спрямування. Результатом має стати розширення об'єктів, запровадження міжнародних стандартів якості туристичних послуг, розвиток рекламної діяльності та бізнесових партнерських стосунків [115].

До перспективних напрямів державного регулювання розвитку туристичної індустрії належить розвитку оздоровчих і лікувально-профілактичних закладів, упровадженню нових наукоємних технологій рекреації, лікування, реабілітації, сервісу, екологічним і санітарно-епідеміологічним дослідженням, професійному навчанню персоналу та підвищенню ефективності управління рекреаційною індустрією в регіоні [57].

Причорноморський ресурсно-рекреаційний район (АР Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська області). Зважаючи на приморське розташування, подальшого розвитку набуватимуть круїзний морський туризм, яхтинг, інтенсифікація використання "актуальної смуги" – її забудова закладами розміщення, а наявність гірських, передгірських (Крим) і річкових (Нижній Дніпро, Південний Буг, Нижній Дунай) ландшафтів сприятиме розширенню мережі маршрутів екотуризму. Завдяки наявності ряду унікальних спелеоб'єктів і значній закарстованості території (її площа становить 41 тис. км²) розвиватиметься спелеотуризм.

Карпатсько-Подільський ресурсно-рекреаційний район (Вінницька, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька). Враховуючи гірське та передгірське розташування, особливості гідрографічної мережі району, наявність спелеоб'єктів світового значення (печера Оптимістична) та значну закарстованість території (її площа становить 27,4 тис. км²), подальшого розвитку набуватимуть пішохідний, спелеотуризм і водні види туризму у літній сезон та гірськолижний – у зимовий, інтенсифікація використання орографічних рекреаційних ресурсів (спорудження підйомників, бугельних трас, закладів розміщення).

Полісько-Столичний ресурсно-рекреаційний район (Волинська, Житомирська, Київська, Полтавська, Рівненська, Черкаська, Чернігівська області). Зважаючи на прирічкове розташування, подальшого розвитку набуватимуть круїзи по Дніпру, яхтинг, водний туризм, реконструкція закладів розміщення та інтенсифікація берегової забудови.

Придніпровсько-Донецький ресурсно-рекреаційний район (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Луганська області). Зважаючи на приморське та прирічкове розташування, подальшого розвитку набуватимуть круїзне освоєння Дніпровського "рекреаційного коридору", яхтинг, реконструкція та інтенсифікація берегової забудови (особливо це стосується приморських курортів).

Харківський ресурсно-рекреаційний район (Харківська, Сумська області). Враховуючи незначне забезпечення району рекреаційно-туристськими ресурсами, прогнозується розвиток оздоровчої рекреації на берегах водосховищ Харківської обл., а також помітна міграція рекреантів в інші, більш привабливі в ресурсно-туристському відношенні, райони [17].

Для більш ефективного використання ресторанної інфраструктури в туризмі та прискорення впровадження кулінарних турів в Україні доцільними вважаємо такі напрями: проведення тематичних кулінарних фестивалів і конкурсів (свято врожаю, пива, медовухи, молодого вина, фруктові та овочеві фестивалі тощо) з використанням місцевої сировини, продуктів харчування та напоїв; використання кулінарних традицій у концепціях (тематиці, стилі, дизайні, формах і методах обслуговування) закладів ресторанного господарства; формування національних брендів швидкого харчування, розробка мікрокластерів кулінарного туризму, які включають заклади туризму, культури та ресторанного господарства (тематичні парки, музеї, палаци, рекреаційні зони, об'єкти сільського туризму) [202].

Щоб підвищити рівень інноваційної діяльності в музейній сфері, необхідно: сприяти прискоренню модернізації туристичної сфери; розробити механізми оптимізації фінансування передусім музеїв і пам'яткоохоронної сфери; сформувати в Україні інститут благодійництва, активно залучаючи для цього кошти меценатів і спонсорів [221]; заснувати культурні центри шляхом інтеграції ресурсів і зусиль великих музеїв, кінотеатрів, бібліотек; комплексно покращити інфраструктуру виставкових центрів; створити тематичні парки на базі парків відпочинку, що є у кожному обласному центрі, використовуючи оригінальні національні ідеї; відкрити екомuzeї на базі музеїв під відкритим небом, агросадіб, осель у покинутих чи вимираючих селах; створити інтерактивні дитячі музеї; урізноманітнити послуги, що надаються музеями (відкриття кафе при літературно-меморіальних, історико-етнографічних і краєзнавчих музеях з урахуванням тематичного напрямку, особливостей місцевої кухні або улюблених страв осіб, пам'яті яких присвячено музей; організація театралізованих дійств, які відображають давні події або обряди та звичаї, у палацово-паркових комплексах і музеях) [23].

Пропонується рекреаційну політику спрямовувати, в першу чергу, на: забезпечення екологічної безпеки рекреаційного освоєння території; зонування

рекреаційних територій з виділенням освоєних, перспективних і резервних територій; соціальну необхідність (тобто відповідність наявної бази рекреаційної сфери реальним потребам в оздоровленні, її здатність задовольняти попит населення на рекреаційні послуги в регіоні); економічну доцільність (прибутковість діяльності об'єктів рекреаційної галузі й соціально-економічну вигоду для території); розвиток екологічно чистих видів рекреаційного господарювання й залучення широких верств населення до рекреаційного підприємництва... [159].

До пріоритетних напрямів державного регулювання розвитку вітчизняної індустрії туризму належать наступні:

- забезпечення "внутрішньої конвертованості" послуг туризму шляхом підвищення їх якості та розширення асортименту, поліпшення сервісних умов обслуговування;
- організація виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції для задоволення потреб відпочивальників у високоякісних продуктах харчування;
- концентрація коштів і ресурсів на об'єктах інфраструктури;
- створення відповідного сервісу обслуговування й надання послуг туризму, що користуються попитом на міжнародному ринку;
- активне залучення приватного сектора (особливо в гірській місцевості) до туристського бізнесу;
- налагодження потужної реклами, випуск високоякісного інформаційно-довідкового матеріалу [94];
- удосконалення правових засад регулювання відносин у сфері туризму;
- забезпечення становлення туризму як високорентабельної галузі економіки України, заохочення національних та іноземних інвестицій у розвиток індустрії туризму, створення нових робочих місць;
- розвиток в'їзного та внутрішнього туризму, сільського (зеленого), екологічного туризму;
- розширення міжнародного співробітництва, утвердження України на світовому туристському ринку;
- спрощення та гармонізації податкового, валютного, митного, прикордонного та інших видів регулювання;
- забезпечення доступності туризму та екскурсійних відвідувань для дітей, молоді, людей похилого віку, інвалідів і малозабезпечених громадян шляхом запровадження пільг стосовно цих категорій осіб;
- збереження, відновлення та раціональне використання рекреаційно-туристських ресурсів України, які є чинником реалізації цих напрямів, покликані регіональні та інші програми розвитку туризму та рекреації [17];
- сприяння у просуванні турпродукту на внутрішній та світовий ринок;
- забезпечення безпеки, захисту прав та інтересів туристів;

- встановлення правил в'їзду, виїзду та пересування на території України з урахуванням розвитку туризму;
- розвиток наукових досліджень у сфері туризму;
- створення інформаційної аналітичної бази в туризмі;
- забезпечення професійних кадрів для туристичної діяльності;
- сприяння участі в міжнародних туристичних програмах;
- модернізація діючих туристичних об'єктів і курортно-рекреаційних закладів, створення та функціонування високорентабельних туристичних і курортно-рекреаційних підприємств на базі впровадження сучасних технологій світового туризму, збільшення кількості готелів і створення лікувальних центрів, які надаватимуть платні послуги;
- стимулювання розвитку перспективних тематичних напрямів туризму;
- освоєння нових рекреаційно-курортних зон і територій, які мають туристичний потенціал, та розробка нових екскурсійних маршрутів з урахуванням історико-культурних цінностей регіону;
- підвищення якості та асортименту туристичних послуг, нарощування обсягів надання туристичних та оздоровчих послуг за рахунок розширення в'їзного та внутрішнього туризму;
- створення високоякісної рекламної кампанії регіонального туристичного продукту на внутрішньому та міжнародному ринках, підготовка необхідної інформації про рекреаційно-туристичний потенціал регіону [84];
- формування конкурентоспроможного національного турпродукту через забезпечення високої якості складових туристичного продукту;
- розвиток туристичної інфраструктури;
- гармонізація розвитку туризму на певних територіях зі стилем життя, традиціями та культурою місцевого населення з метою збереження його автентичності;
- інтеграція регіональних туристичних пропозицій та продуктів;
- удосконалення системи управління туристичним простором;
- розвиток підприємництва та діяльності суб'єктів індустрії туризму;
- розроблення схеми та генерального плану розвитку туристичних територій України;
- покращання туристичної доступності регіонів;
- розробка й впровадження прогресивних методів і стандартів туристичного обслуговування;
- розвиток малого та середнього підприємництва в сфері туризму;
- підвищення ефективності використання рекреаційних ресурсів та об'єктів культурної спадщини;
- зміцнення матеріально-технічної бази туризму;
- вдосконалення інформаційного та рекламного забезпечення туризму;

- поліпшення кадрового забезпечення в сфері туризму;
- розвиток виставково-ярмаркової діяльності в сфері туризму;
- широкомасштабне проведення рекламно-інформаційної кампанії в ЗМІ;
- організація презентацій туристичних можливостей України за кордоном;
- формування сучасної статистики туризму, що відповідає міжнародним вимогам і враховує мультиплікативний ефект розвитку даної сфери;
- створення мережі інформаційних центрів для іноземних туристів всередині країни [115];
- визначення пріоритетні види вітчизняного туризму з урахуванням існуючих ресурсів і традицій народу та спрямувати фінансові потоки на їх розвиток;
- проведення диверсифікації асортименту туристичних послуг і підвищити якість обслуговування туристів [44];
- полегшення доступу туристичних підприємств до кредитних ресурсів;
- посилення взаємодії органів державної влади з громадськими організаціями в сфері туризму;
- підвищення рівня зайнятості місцевих жителів шляхом створення нових робочих місць на підприємствах туристичного бізнесу;
- зменшення бар'єрів входу суб'єктів туристичної діяльності до туристичної сфери;
- посилення системи примусу дотримання державних екологічних стандартів [33];
- здійснення науково обґрунтованого туристичного районування території України;
- створення єдиної системи маркетингу в індустрії туризму;
- формування інформаційного простору сфери туризму;
- поглиблення міжнародного співробітництва [105];
- проведення структурної перебудови економіки на базі енерго- і ресурсозберігаючих технологій. Основним пріоритетом має стати першочергове задоволення потреб курортно-рекреаційної сфери, збереження і відтворення територій, що зазнали негативних змін у результаті господарської діяльності, зі специфічними природними умовами (створення нових заповідних територій, заповідників, розширення лісів, водоохоронних зон тощо);
- збереження ресурсів природного заповідного фонду як території, що потребує особливого захисту;
- перехід до практичних заходів щодо створення природних національних парків, збереження лісів, гір, рік, урочищ;
- формування системи державного управління сферою рекреаційного обслуговування з метою координування дій власників її складових і розробити

нормативно-правову базу для інтегрування складових сфери рекреаційного обслуговування в єдине ціле стосовно створення туристських послуг;

- формування оптимальної територіальної структури природних й господарсько-економічних систем (рекреаційних, виробничих, транспортних, сільськогосподарських, заповідних тощо);

- забезпечення розвитку тільки адаптовані до природи ресурсозберігаючі технології сільськогосподарського виробництва, орієнтовані на найбільш повне використання унікального природного і біокліматичного потенціалу;

- забезпечення відповідності ціноутворення на рекреаційно-туристичні послуги рівню оплати праці широких верств працюючого населення України з метою їх споживання й підтримки здоров'я цього населення на потрібному рівні;

- конкретизація вимог до створення туристичного продукту світового рівня для забезпечення конкуренції на ринку рекреаційно-туристичних послуг і відмови від пропонування радянських форм відпочинку за високу ціну;

- розширення обсягів і видів послуг, які надаються установами цієї сфери;

- установлення юридичним шляхом норм співвідношення централізації і децентралізації в управлінні сферою рекреаційного обслуговування органам державного управління;

- модернізація матеріальної бази сфери рекреаційного обслуговування;

- створення власної індустрії відпочинку, що включає виробництво устаткування та технічних засобів, сувенірну промисловість;

- організації виробництва ефективних медичних препаратів із використанням місцевої рослинної та мінеральної сировини;

- конверсії підприємств військово-промислового комплексу, металургійної та хімічної промисловості, важкого машинобудування;

- оптимізації будівельної індустрії та мінерально-сировинного комплексу;

- створення сучасної транспортної індустрії, підпорядкування єдиній меті діяльності всіх видів транспорту;

- забезпечення якісного середовища на курортах й санітарно-гігієнічних умов на рівні міжнародних стандартів [239];

- створення нових туристичних продуктів (туристичної пропозиції) різнопланового тематичного характеру: сільський, зелений, інформаційно-навчальний, ностальгічний туризм та агротуризм; розбудова готельного господарства (розвитку мережі готелів різного рівня комфортності;

- впровадження міжнародних стандартів якості обслуговування в готельних закладах;

- ремонт та облаштування автошляхів;

- проведення робіт з реконструкції, переобладнання та оновлення існуючого готельного фонду області;

- розвиток і вдосконалення туристичної транспортної інфраструктури (розробка генеральної схеми транспортного забезпечення туристичних маршрутів і об'єктів в ув'язці з міжнародною транспортною мережею;
- розбудова міжнародних транспортних коридорів і пунктів перетину державного кордону;
- покращання кадрового забезпечення рекреації і туризму (підготовка кваліфікованих кадрів для рекреаційно-туристичного комплексу);
- активізації маркетингової діяльності, рекламного та інформаційного забезпечення (проведення рекламних і PR-кампаній у вітчизняній і зарубіжній пресі, на радіо і телебаченні з метою формування позитивного іміджу туристичного регіону; підготовка, друк і розповсюдження серії рекламно-інформаційних довідників і путівників; створення туристичних сайтів і порталів в мережі Інтернет);
- забезпечення юридичного захисту місцевих фірм проти численних перевірок, контролю з боку адміністративних установ; розробка ефективної процедури обслуговування на митниці з метою скорочення черг;
- попередження практики "ускладнення відносин" з податковими органами для місцевих туристичних підприємств (забезпечення "незалежності" суб'єкта туристичної діяльності) [160].

Реалізація вказаних заходів дасть змогу посилити темпи розвитку індустрії туризму, проводити активну загальнодержавну політику в цій важливій складовій національної економіки, забезпечити дієву координацію заходів центральних і місцевих органів виконавчої влади, громадських організацій, що сприятиме збільшенню туристичних потоків на внутрішньому ринку туристичних послуг, створенню необхідних умов для швидкого розвитку суміжних галузей, організації нових робочих місць, збільшенню надходжень до бюджетів усіх рівнів.

Список використаних джерел

1. Абуков А. Х. Туризм на новом этапе: Социальные аспекты развития туризма в СССР. Москва: Профиздат, 1983. 296 с.
2. Алексеева Ю. Вплив державної політики на розвиток туристичної галузі України // Актуальні проблеми внутрішньої політики: зб. наук. праць. Київ: Вид-во НАДУ, 2004. Вип. 1. С. 103–107.
3. Алексеева Ю. В. Державне регулювання розвитку туристичної галузі України в контексті досвіду Франції: автореф. дис. ... к.держ.упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління". Одеса, 2005. 20 с.
4. Алешугіна Н.О., Коваль П. Ф. Можливості розвитку гастрономічного туризму в Чернігівській області // Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. (Серія "Економіка"). 2014. Вип. 2. С. 50–53.
5. Алмашій В. В. Стан та основні напрямки розвитку туризму як невід'ємної складової транскордонного співробітництва Закарпаття // Теорія та практика державного управління. 2014. № 4. С. 233–241.
6. Антоненко І. Я. Державне регулювання просування туристичного продукту: міжнародний та вітчизняний досвід // Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 21. С. 17–22.
7. Антонюк К. Інституціональна структура регулювання та розвитку міжнародного туризму // Ринок цінних паперів України. 2014. № 9–10. С. 3–10.
8. Арсененко І. А. Територіальна організація туристично-екскурсійної діяльності в Запорізькому регіоні: автореф. дис. ... к.геогр.н.: спец. 11.00.02 "Економічна та соціальна географія". Одеса, 2010. 20 с.
9. Ахмедова О. О. Можливості використання світового досвіду державного регулювання у сфері туризму в Україні // Вісник Національного університету цивільного захисту України. (Серія "Державне управління"). 2016. № 1. С. 32–37.
10. Ахмедова О. О., Сікорська І. М. Туристична індустрія як об'єкт державного регулювання // Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту. 2014. Вип. 8. С. 40–47.
11. Баєв В. В. Впровадження принципів TQM в систему менеджменту якості суб'єктів туристичної індустрії // Економіка та держава. 2012. № 8. С. 55–57.

12. Баєв В. В. Формування системи підготовки кадрів з медичного туризму в Україні // Інвестиції: теорія та практика. 2015. № 6. С. 60–63.
13. Бартошук О. В. Концептуальні підходи до формування стратегії розвитку туристичної галузі // Економічний часопис – XXI. 2012. № 3–4. С. 38–41.
14. Бартошук О. В. Моделі розвитку індустрії туризму (зарубіжний досвід) // Держава та регіони. (Серія "Економіка та підприємництво"). 2011. № 2. С. 62–68.
15. Бедрак Н. О. Адміністративно-правове регулювання туристичною галуззю: автореф. дис. ... к.ю.н.: спец. 12.00.07 "Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право". Київ, 2010. 18 с.
16. Бедрік Н. М. Державне регулювання туристичної галузі в умовах подолання кризи // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. 2015. № 2. URL:http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ttpdu_2015_2_8.
17. Бейдик О. О. Методологія та методика аналізу рекреаційно-туристських ресурсів України: автореф. дис. ... д.геогр.н.: спец. 11.00.02 "Економічна та соціальна географія". Київ, 2004. 36 с.
18. Бессонова В. Б. Государственная политика в сфере туризма: правовой аспект // Туризм и культурное наследие. Вып. 1. С. 274.
19. Белоущенко Я. А. Диверсифікація діяльності підприємств, які забезпечують розвиток риболовецького туризму: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами (підприємства туристично-рекреаційного комплексу)". Сімферополь, 2010. 20 с.
20. Биржаков М. Б. Введение в туризм. Москва: Герда, 1999. 192 с.
21. Бігус М. М. Науковий дискурс дефініції конкурентоспроможності туристичного бізнесу в регіоні // Регіональна економіка. 2012. № 2. С. 162–167.
22. Бікулов Д. Т. Державна політика України щодо розвитку української медицини // Право та державне управління. 2010. № 1. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Ptdu/2010_1/files/PD110_18.pdf.
23. Білецька І. Діловий туризм у контексті розвитку міжнародного туризму // Журнал європейської економіки. 2011. Том 10. № 2. С. 178–187.
24. Білотіл О. М. Механізми державного управління в туристичній індустрії на прикладі Причорноморського регіону України: дис. ... к.держ.упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління". Харків, 2016. 236 с.
25. Біль М. М. Механізм державного управління туристичною галуззю (регіональний аспект): автореф. дис. ... к.держ.упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління". Львів, 2010. 23 с.

26. Богаченко О. П. Форми і способи розвитку лікувально-оздоровчого туризму у приморських місцевостях // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. 2014. Вип. 1. С. 144–149.
27. Боголюбов В. С. Организация специальных видов туризма: конспект лекцій. Санкт-Петербург, 2010. 116 с.
28. Божко Л. Д. Історіографія досліджень туризму за доби незалежності України // Вісник ХДАК. 2014. Вип. 43. URL: <http://www.ic.ac.kharkov.ua/RIO/v43/08.pdf>.
29. Бойко М. Г. Ціннісно орієнтоване управління туристичними підприємствами: автореф. дис. ... д.е.н.: 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)". Київ, 2011. 44 с.
30. Бондаренко М. П. Теоретичні засади розвитку індустрії туризму // Економічний часопис – XXI. 2012. № 3–4. С. 19–22.
31. Бондарчук-Чугіна І. Ю. Розвиток культурно-історичного туризму на Миколаївщині (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): автореф. дис. ... к.і.н.: спец. 17.00.01 "Теорія та історія культури". Київ, 2007. 19 с.
32. Борисова О. В. Ефективність інноваційної політики підприємств у сфері туризму // Вісник Одеського національного університету. (Серія "Економіка"). 2013. Т. 18. Вип. 2. С. 18–26.
33. Борушак М. Стратегія розвитку туристичних регіонів: автореф. дис. ... д.е.н.: спец. 08.00.05 "Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка". Львів, 2008. 35 с.
34. Бочкарёва Т. В. Экотуризм: анализ существующего международного опыта. 2010. URL: http://tourlib.net/statti_tourism/bochkareva.htm.
35. Бриль К. Г. Місце стратегічних пріоритетів розвитку у підвищенні інвестиційної привабливості туристичної галузі // Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 10. С. 14–18.
36. Буданова О. С. Міжнародний туризм як засіб формування іміджу України // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. 2013. Вип. 1. С. 304–312.
37. Бухаріна Л. М. Державна туристична політика України // Держава та регіони. (Серія "Державне управління"). 2008. № 1. С. 46–50.
38. Бухаріна Л. М. Нормативно-правове регулювання діяльності у сфері туризму // Держава та регіони. (Серія "Державне управління"). 2008. № 4. С. 58–63.
39. Бухаріна Л. М. Розробка стратегії розвитку сфери туризму в Україні // Економіка та держава. 2009. № 1. С. 103–105.
40. Бухаріна Л. М. Шляхи вдосконалення механізмів державного регулювання туризму в Україні // Держава та регіони. (Серія "Державне управління"). 2008. № 2. С. 33–39.

41. Бушуєв В. В. О дефиниции "индустрия туризма" // Культура народов Причерномор'я. 2001. № 25. С. 179–182.
42. Вакуленко В., Валентюк І., Грибан В. та ін. Туризм і охорона культурної спадщини: український та польський досвід; ред. Ю. Лебединський. Київ: К.І.С., 2003. 176 с.
43. Валентюк І. В. Організаційно-економічні механізми державного регулювання туристичної сфери України: автореф. дис. ... к.держ.упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління". Київ, 2005. – 20 с.
44. Василів О. Б. Державне управління розвитком туристично-рекреаційної галузі на регіональному рівні (на прикладі Івано-Франківської області): автореф. дис. ... к.держ.упр.: спец. 25.00.01 "Теорія та історія державного управління". Львів, 2008. 19 с.
45. Величко Л. Ю. Передовий світовий досвід державної підтримки розвитку туризму: уроки для України // Правові, управлінські та економічні аспекти трансформації сучасного громадянського суспільства: тези доп. все-укр. наук.-практ. конф., Київ, 25 березня 2016 р. / у 2-х ч. Київ: ВЦ КНУКіМ, 2016. Ч. I. С. 598–600.
46. Вершицький А. В. Формування та розвиток мережі підприємств автомобільного туризму в Криму: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.06.01 "Економіка, організація і управління підприємствами". Сімферополь, 2006. 23 с.
47. Вишневська Ю. В. Адміністративно-правові заходи забезпечення діяльності у сфері сільського туризму в Україні: автореф. дис. ... к.ю.н.: спец. 12.00.07 "Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право". Київ, 2011. 25 с.
48. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
49. Волкова И. И. Факторы развития и видовая структура лечебного туризма в Украине // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. (Серія "Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм"). 2013. № 1042. Вип.1. С. 110–114.
50. Волошенко В. М. Особливості управління конкурентоспроможністю туристичної галузі в Україні // Інвестиції: практика та досвід. 2014. № 5. С. 162–164.
51. Волошенко С. С. Засади менеджменту підприємницької діяльності у сфері сільського туризму // Науковий вісник Мукачівського державного університету. (Серія "Економіка"). 2014. Вип. 2. С. 43–46.
52. Волчецький Р. В. Роль туристичних інформаційних центрів у сучасній індустрії туризму // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія". (Серія "Державне управління"). 2012. Т. 194. Вип. 182. С. 126–129.

53. Воронкова Л. П. История туризма и гостеприимства: учебное пособие. Москва: ФАИР-ПРЕСС, 2004. 304 с.
54. Габа М. І. Фактори впливу на розвиток та діяльність у сфері сільського зеленого туризму Карпат // Інтелект ХХІ. 2014. № 5. С. 87–94.
55. Гаврилюк А. М. Державне регулювання комунікаційного забезпечення туристичної індустрії в Україні: автореф. дис. ... к.держ.упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління". Київ, 2011. 23 с.
56. Гаман П. І. Державне регулювання розвитку рекреаційної сфери Карпатського регіону України: автореф. дис. ... д.держ.упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління". Київ, 2009. 40 с.
57. Гаман П. І. Особливості функціонування механізму державного регулювання розвитку туризму на регіональному рівні // Держава та регіони. (Серія "Державне управління"). 2008. № 2. С. 39–44.
58. Гарбар Г. А. Культурний туризм в контексті масової культури // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2014. Вип. 56. С. 140–148.
59. Герасименко В. Г. Основы туристического бизнеса: учебное пособие. Одесса: Черноморье, 1997. 60 с.
60. Герасименко В. Г., Галасюк С. С., Нездоймінов С. Г. Ринки туристичних послуг: стан і тенденції розвитку: монографія / за заг. ред. В. Г. Герасименка. Одеса: Астропринт, 2013. 304 с.
61. Гловацька В. В. Розвиток підприємництва в системі становлення сільського (зеленого) туризму: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)". Житомир, 2008. 20 с.
62. Гоблик-Маркович Н. М. Маркетингове забезпечення розвитку туризму в прикордонному регіоні: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.05 "Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка". Ужгород, 2011. 23 с.
63. Головащенко О. В. Туризм як форма соціальної активності людини: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. ... к.філос.н.: спец. 09.00.03 "Соціальна філософія та філософія історії". Запоріжжя, 2002. 20 с.
64. Голубець І. М. Туризм як фактор розвитку екологічної культури України (кін. ХХ – поч. ХХІ ст.): автореф. дис. ... к.культ.: спец. 26.00.01 "Теорія й історія культури". Київ, 2011. 18 с.
65. Гонтаржевська Л. І. Зовнішньоекономічна діяльність туристичних підприємств України: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.05.01 "Світове господарство і міжнародні економічні відносини". Київ, 2006. 19 с.
66. Горбань Г. П. Теоретико-методичні засади регіонального маркетингу як інструмента соціально-економічного розвитку туристського регіону:

автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.05 "Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка". Сімферополь, 2010. 20 с.

67. Горецький А. І. Механізми державного регулювання розвитком рекреаційного туризму Карпатського регіону України: автореф. дис. ... к.держ. упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління". Харків, 2014. 19 с.

68. Гостєва Н. П. Механізми реалізації державної політики в галузі туризму // Держава та регіони. (Серія "Державне управління"). 2009. № 3. С. 27–32.

69. Григор'єва Я. В. Кластери як чинник активізації туристичної діяльності // Актуальні проблеми економіки. 2012. № 7. С. 73–79.

70. Гриценко Н. І., Бурдейний В. А., Степурко Г. П. Організація підготовки фахівців туристичної галузі: навчально-методичний посібник. Київ: Науковий світ, 2003. 88 с.

71. Грицку-Андрієш Ю. П. Соціально-економічні особливості та основні напрями розвитку сільського туризму в регіоні: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.05 "Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка". Чернівці, 2011. 16 с.

72. Гук Н. А. Розвиток регіональної системи міжнародного туризму в Україні: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.02 "Світове господарство і міжнародні економічні відносини". Київ, 2008. 21 с.

73. Гулич О. Науково-методичні підходи та алгоритм розробки регіональних програм розвитку рекреаційної сфери // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Ринкова трансформація України: проблеми та перспективи: зб. наук. пр. Київ, 2004. № 1. С. 9–17.

74. Гуменюк Ю. П. Організаційно-економічні механізми стимулювання розвитку рекреаційно-туристичного комплексу (на прикладі Тернопільської області): автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.10.01 "Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка". Львів, 2005. 22 с.

75. Гусякова О. Ю. Інституційні засади державного регулювання туризму в Україні // Держава та регіони. (Серія "Державне управління"). 2010. № 1. С. 13–20.

76. Гусякова О. Ю. Розвиток механізмів державного регулювання соціального туризму в Україні: автореф. дис. ... к.держ. упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління". Запоріжжя, 2010. 22 с.

77. Гусякова О. Ю. Стратегічно-управлінські підходи до розвитку туристичної галузі // Держава та регіони. (Серія "Державне управління"). 2010. № 2. С. 9–13.

78. Давиденко Л. І. Державне регулювання сфери туризму на обласному рівні: автореф. дис. ... к.держ. упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління". Донецьк, 2006. 21 с.

79. Делеган І. В. Перспективи мисливського туризму в системі турбізнесу України // Матеріали 46-ої наук.-техн. конф. УкрДлТУ (лісогосподарська секція, 12–19 квітня 1994 р.). Львів, 1994. С. 69–71.
80. Демецкая А. Медицинский туризм: лечение без границ // Фармацевт Практик. 2012. № 10. С. 42–43.
81. Державне агентство з туризму і курортів України (офіційний сайт). URL: <http://www.tourism.gov.ua>.
82. Дехтяр Н. А. Державна підтримка розвитку туризму у цільових програмах: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.03 "Економіка та управління національним господарством". Харків, 2011. 19 с.
83. Дегтяр А. О., Амосов О. Ю., Мартиненко В. М. Механізми прийняття управлінських рішень органами державної влади щодо соціально-економічного розвитку регіонів: монографія. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ "Магістр", 2006. 300 с.
84. Дмитренко В. М. Державне регулювання регіонального рекреаційно-туристичного комплексу: автореф. дис. ... к.держ упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління". Запоріжжя, 2008. 20 с.
85. Домбровська С. М. Основні напрямки державного управління рекреаційною сферою на прикладі зарубіжного досвіду // Державне будівництво. 2014. № 2. URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/DeBu_2014_2_24.pdf.
86. Домбровська С. М., Гусаров О. О., Дуднєва Ю. Е. Проблеми та перспективи розвитку державного управління: монографія. Харків: УПА, 2014. 172 с.
87. Донченко Л. М., Гостева Н. П. Проблеми та перспективи державної підтримки розвитку туризму // Держава та регіони. (Серія "Державне управління"). 2010. № 1. С. 37–42.
88. Драпушко Р. Індустрія туризму: міжнародний та вітчизняний досвід // Вісник Інституту розвитку дитини. (Серія "Філософія, педагогіка, психологія"). 2014. Вип. 35. С. 31–36.
89. Друк В. В. Концептуальні засади удосконалення державного управління у сфері розвитку гірського туризму // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили "Києво-Могилянської академії". (Серія "Державне управління"). 2011. Т. 176. Вип. 164. С. 146–149.
90. Дубодєлова А. В., Кулиняк І. Я., Бондаренко Ю. Г. Кластерний підхід до аналізу розвитку міжнародного туризму в Україні // Науковий вісник НЛТУ України. 2014. Вип. 24.6. С. 195–201.
91. Економічна енциклопедія: у 3 т. / ред. Б. Гаврилишин та ін. Тернопіль: ВЦ "Академія", 2000. Т. 3. 863 с.
92. Євдокименко В. К. Регіональна політика розвитку туризму. Методологія формування, механізм реалізації. Чернівці: Прут, 1995. 118 с.

93. Євдокименко В. К. Регіональна політика розвитку туризму. Чернівці: Прут, 1996. 287 с.

94. Європейська хартія місцевого самоврядування та розвиток місцевої і регіональної демократії в Україні: наук.-практ. посіб. / [упоряд. О. В. Бейко, А. К. Гук, В. М. Князев]; за ред. М. О. Пухтинського, В. В. Толкованова. Київ: Крамар, 2003. 396 с.

95. Жадько К. В. Понятійне визначення механізмів державного управління міжнародним туризмом // Держава та регіони. (Серія "Державне управління"). 2008. № 3. С. 72–76.

96. Жадько К. В. Феномен міжнародного туризму: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. ... к.філос.н.: спец. 09.00.03 "Соціальна філософія та філософія історії". Запоріжжя, 2010. 18 с.

97. Заболоцька Р. О. Світовий ринок послуг. Київ: Знання України, 2005. 280 с.

98. Захарова С. Г. Шляхи удосконалення державного регулювання туристичної сфери // Держава та регіони. (Серія "Державне управління"). 2008. № 3. С. 81–87.

99. Захарченко П. В., Жваненко С. А. Модель інноваційного розвитку економіки національного курортно-рекреаційного комплексу // Економіка та держава. 2013. № 4. С. 47–50.

100. Заячківська Г. Засоби маркетингових комунікацій у формуванні іміджу України на світовому туристичному ринку // Журнал європейської економіки. 2011. Том 10. № 2. С. 171–177.

101. Зінченко В. А. Молодіжний туризм в Українській РСР у 70 – 80-х рр. ХХ ст. (на основі діяльності "Супутника"): автореф. дис. ... к.і.н.: спец. 07.00.01 "Історія України". Донецьк, 2003. 17 с.

102. Іляшенко А. Х. Державна політика у сфері туристичних послуг // Держава та регіони. (Серія "Економіка та підприємництво"). 2010. № 2. С. 93–99.

103. Іляшенко А. Х. Інструменти здійснення регуляторної політики в галузі туризму // Держава та регіони. (Серія "Економіка та підприємництво"). 2010. № 1. С. 110–113.

104. Калуцький І. Ф., Запоточний М. М. Рекреаційні й оздоровчі функції лісів Івано-Франківщини, проблеми їх розширення та вплив на розвиток туризму // Карпатський край. 2012. № 1. С. 72–78.

105. Камушков О. С. Управління розвитком туристичної сфери України: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.03 "Економіка та управління національним господарством". Запоріжжя, 2010. 25 с.

106. Карташевская И. Ф. Теоретические аспекты кластерного моделирования в туризме // Экономика Крыма. 2011. № 3. С. 152–155.

107. Кашуба Я. М. Формування системи дитячого оздоровлення і туризму: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.09.01 "Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика". Львів, 2006. 21 с.
108. Киосаки Р. Т., Шарон Летчер Л. Ш. Квадрант денежного потока. Ужгород: 2001. 192 с.
109. Кифяк В. Ф. Розвиток медичного туризму в регіонах України // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. 2013. № 1. С. 30–33.
110. Кифяк В. Ф. Розвиток рекреації і туризму як один із чинників формування інвестиційної привабливості регіону // Економіка та право. 2013. № 1. С. 128–132.
111. Кіренкіна Е. С. Організаційно-економічне забезпечення розвитку сімейного підприємництва на ринку туристичних товарів: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами (підприємства туристично-рекреаційного комплексу)". Сімферополь, 2011. 20 с.
112. Коваль О. М. Перспективи створення туристичних кластерів на Закарпатті. URL: tisit.edu.ua/tisit_news/128.
113. Коваль П. Ф., Алешугіна Н. О., Андрєєва Г. П. Розвиток розважального сектору туріндустрії як засіб зміцнення туристичного потенціалу України // Актуальні проблеми економіки. 2010. № 6. С. 78–83.
114. Ковальчук І. Є. Перспективи кластерної моделі розвитку туризму в Карпатському регіоні (на прикладі Закарпатської області) // Вісник соціально-економічних досліджень. 2013. Вип. 3. С. 148–153.
115. Козловський Є. В. Державне регулювання в галузі туризму: становлення та розвиток в Україні: автореф. дис. ... к.держ.упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління". Київ, 2008. 18 с.
116. Колесник О. О. Статистичний аналіз ринку туристичних послуг: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.10 "Статистика". Київ, 2011. 20 с.
117. Колотуха О. В. Геосистемна парадигма спортивного туризму // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. (Серія "Географія"). 2013. № 2. С. 123–132.
118. Коржилов Л. І. Формування основних напрямків державної підтримки розвитку туристичної галузі України: дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.03 "Економіка та управління національним господарством". Харків, 2015. 227 с.
119. Корольчук Л. В. Механізм запровадження кластерної моделі розвитку туризму в транскордонному регіоні // Економічні науки. (Серія "Облік і фінанси"). 2012. Вип. 9. С. 127–133.
120. Костиця М. М. Підприємницькі засади розвитку сільського туризму: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)". Житомир, 2009. 20 с.

121. Кравців В. С. Туризм в Україні: стан та шляхи активізації // Зовнішньоекономічний кур'єр. 2000. № 7–8. С. 9–10.

122. Краєвська О. А. Концептуальні засади та інституційні механізми політики Європейського Союзу у сфері туризму: автореф. дис. ... к.політ.н.: спец. 23.00.04 "Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку". Львів, 2007. 19 с.

123. Крачило М. П. Економічні аспекти розвитку туризму в Україні в контексті світового досвіду // Проблеми розвитку туризму в Україні і завдання відновлення історичної пам'яті народу засобами туризму: тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. Київ: Kode, 1994. Ч. I. С. 14.

124. Крушинська А. В. Особливості бюджетного стимулювання інвестиційної привабливості туристичного комплексу з урахуванням зарубіжного досвіду // Стратегічні напрямки соціально-економічного розвитку держави в умовах глобалізації: зб. тез міжнар. наук.-практ. конф., 18–20 квітня 2013 р. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. С. 207–209.

125. Кулеш В. Г. Концептуальні засади розвитку промислового туризму в Донбасі // Економічний вісник Донбасу. 2013. № 1. С. 11–15.

126. Кулік В. В. Теоретичні основи культурного туризму: автореф. дис. ... к.культ.: спец. 26.00.01 "Теорія та історія культури". Сімферополь, 2009. 20 с.

127. Кульчицька Е. Міжнародні тенденції розвитку мисливського туризму // Вісник Львівського університету. (Серія "Міжнародні відносини"). 2014. Вип. 34. С. 151–159.

128. Кусков А. С., Листикова О. В. Курортология и оздоровительный туризм: учебное пособие. Ростов н/Дону: Феникс, 2004. 320 с.

129. Кучеренко К. В. Економічна цінність міжнародного туристичного бренду країни // Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 13. С. 78–82.

130. Кучеренко К. В. Сучасні підходи до організації процесу формування міжнародного туристичного бренду країни // Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 12. С. 96–100.

131. Кушнар'ов В. В. Туристична реклама в соціокультурному просторі сучасної України: автореф. дис. ... к.культур.: спец. 26.00.01 "Теорія та історія культури". Київ, 2010. 15 с.

132. Леонт'єва Ю. Ю. Формування та реалізація стратегії розвитку регіональної туристичної дестинації: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.05 "Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка". Харків, 2010. 21 с.

133. Леонт'єва Ю. Ю., Влащенко Н. М. Прикладні аспекти міжрегіональної кластеризації в туризмі // Бізнес Інформ. 2012. № 9. С. 177–183.

134. Лісіцина І. І. Державно-приватне партнерство в галузі туризму: зарубіжний досвід // Бізнес Інформ. 2013. № 11. С. 196–203.

135. Літинська В. А. Роль та значення туризму в економіці України та світу // Вісник Хмельницького національного університету. (Серія "Економічні науки"). 2013. № 6. Т. 1. С. 229–233.

136. Лобанов Ю. Н. Отдых и архитектура: Будущее и настоящее. Луганск: Стройиздат, 1982. 200 с.

137. Логунова Н. А. Забезпечення стимулювання розвитку мережі підприємств яхтового туризму в Криму: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами". Сімферополь, 2008. 24 с.

138. Любіцева О. О. Геопросторова організація туристичного процесу: автореф. дис. ... д.геогр.н.: спец. 11.00.02 "Економічна та соціальна географія". Київ, 2003. 29 с.

139. Малиновський В. Я. Державне управління: навчальний посібник. Київ: Атака, 2003. 576 с.

140. Малишева О. В. Державне управління сферою туризму та охороною культурної спадщини (регіональний аспект): автореф. дис. ... к.держ. упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління". Харків, 2008. 20 с.

141. Малімон В. В. Концептуальні засади формування регіонального ринку медичного туризму // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. 2013. № 1. С. 34–38.

142. Малімон В. В. Перспективи організації регіонального кластеру медичного туризму у стоматології // Економічний простір. 2013. № 70. С. 72–81.

143. Мархонос С. М. Регіональні аспекти використання працересурсного потенціалу туристичної сфери України: автореф. дис. ... к.геогр.н.: спец. 11.00.02 "Економічна та соціальна географія". Київ, 2010. 19 с.

144. Маслиган О. О. Практика кластеризації сфери туризму та рекреації в Україні // Сталий розвиток економіки. 2013. № 4. С. 181–190.

145. Матвієнко А. В. Еколого-економічні механізми управління територіальним рекреаційним комплексом в умовах глобалізаційних процесів: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.06 "Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища". Херсон, 2010. 24 с.

146. Мельниченко О. А. Теоретико-методологічні основи державного регулювання туризму // Державне будівництво. 2010. № 2. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeBu/2010-2/index.html>.

147. Мельниченко О. А. Управління структурними зрушеннями: підручник. Харків: Оберіг, 2013. 300 с.

148. Мельниченко О. А., Величко Л. Ю. Використання суспільних комунікацій для формування позитивного туристичного іміджу України //

Współczesne społeczne komunikacje: problemy, priorytety i pierwszoplanowe zadania w procesach integracji Europejskiej: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., (м. Хелм, Польща, 28 листопада 2015 р.): україномовний варіант / за заг. ред. О. Є. Бухтатого, О. В. Радченка. Хелм: Вид-во ВШМВСК, 2016. С. 63–68.

149. Мельниченко О. А., Величко Л. Ю. Індустрія туризму: сутність, складові, кластери, необхідність державного регулювання // Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. Харків: Вид-во ХарРІ НАДУ "Магістр", 2015. № 4. С. 3–9.

150. Мельниченко О. А., Величко Л. Ю. Сучасні концепції державного регулювання розвитку індустрії туризму // Державне будівництво. 2015. № 2. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2015-2/doc/2/02.pdf>

151. Мельниченко О. А., Кішінець А. С. Перспективи розвитку мисливського туризму в Україні // Фінансово-економічні важелі розвитку невиробничої сфери в умовах нестабільності: зб. тез міжнар. наук.-практ. конф., 17–18 листопада 2016 р. Харків: Вид-во ХТЕІ КНТЕУ, 2016. С. 77–78.

152. Мельниченко О. А., Удовиченко Н. М. Медичний туризм: сутність і види // Соціально-економічний і гуманітарний виміри розвитку торгівлі, готельно-ресторанного та туристичного бізнесу: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 23–24 березня 2017 р. Харків: Вид-во ХТЕІ КНТЕУ, 2017.

153. Мельниченко О. А., Удовиченко Н. М. Перспективи розвитку стоматологічного туризму в Україні // Формування конкурентних переваг підприємств торгівлі, туристичної сфери та готельно-ресторанної справи та управління розвитком державно-приватного партнерства у галузі торгівлі: матеріали II міжнар. круглого столу, 31 березня 2017 р. Харків: Вид-во ХТЕІ КНТЕУ, 2017.

154. Менеджмент туристичної індустрії: навчальний посібник / [кол. авт.]; за ред. І. М. Школа. Чернівці: Книги-XXI, 2003. 662 с.

155. Миколаївська обласна державна адміністрація (офіційний сайт). URL: <http://www.mykolayiv-oda.gov.ua>.

156. Миронов Ю. Б. Чинники перспективного розвитку туристичного бізнесу в СЕЗ "Курорт поліс Трускавець" // Ринок. 2003. № 4. С. 5.

157. Мініч І. М. Соціальні чинники і функції інфраструктури туризму: соціологічний аналіз: автореф. дис. ... к.соціол.н.: спец. 22.00.04 "Економічна соціологія". Київ, 2002. 18 с.

158. Можливості працевлаштування молоді у сфері зеленого туризму: методичні рекомендації щодо започаткування власної справи / за заг. ред. О. В. Кулініча. Харків: Інститут соціальної політики регіону, 2011. 124 с.

159. Молнар О. С. Управління розвитком туристично-рекреаційного комплексу регіону (на прикладі Закарпатської області): автореф. дис. ...

к.е.н.: спец. 08.02.03 "Організація управління, планування та регулювання економікою". Ужгород, 2006. 20 с.

160. Моран О. І. Розвиток туристичного ринку в економічній системі регіону: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.05 "Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка". Львів, 2008. 22 с.

161. Мохаммед Собхі Кдеір Хавамлех. Державне регулювання галузі туристичних послуг як стратегія розвитку національних конкурентних переваг: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.03 "Економіка та управління національним господарством". Харків, 2009. 20 с.

162. Музиченко-Козловська О. В. Економічне оцінювання та регулювання туристичної привабливості території: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.02.03 "Організація управління, планування і регулювання економікою". Львів, 2007. 21 с.

163. Нездоймінов С. Г. Напрями і форми розвитку рекреації та туризму в регіоні на засадах активізації підприємницької діяльності: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.05 "Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка". Одеса, 2010. 19 с.

164. Нижник Н., Керецман В., Саєнко В. Співвідношення державного регулювання регіонального розвитку та регіонального управління // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2004. № 1. С. 275–279.

165. Новицька С. Р. Екологічний туризм як пріоритетний напрямок сталого розвитку туристичної сфери // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. (Серія "Географія"). 2013. № 2. С. 164–169.

166. Новицький В. Є. Міжнародна економічна діяльність України. Київ: Вид-во КНЕУ, 2006. 100 с.

167. Одеська обласна державна адміністрація. URL: <http://oblrada.odessa.gov.ua>.

168. Омельчак К. О. Державне регулювання туристичної галузі на національному, регіональному та місцевому рівнях // Держава та регіони. (Серія "Державне управління"). 2010. № 1. С. 80–85.

169. Опанасюк Н. А. Конституційно-правові основи туризму в Україні: автореф. дис. ... к.ю.н.: спец. 12.00.02 "Конституційне право". Київ, 2005. 17 с.

170. Оптимизация рекреационного лесопользования: сб. статей / отв. ред. Л. П. Рысин. Москва: Наука, 1990.

171. Организация туризма: учебное пособие / [кол. авт.]; под общ. ред. Н. И. Кабушкина и др. Минск: Новое знание, 2003. 632 с.

172. Орлова М. Л. Ресурси етнічного туризму регіону: суспільно-географічна оцінка (на матеріалах Одеської області): автореф. дис. ... к.геогр.н.: спец. 11.00.02 "Економічна та соціальна географія". Одеса, 2009. 20 с.

173. Остап'юк Н. І. Державне регулювання розвитку туристичної галузі в Україні: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.03 "Економіка та управління національним господарством". Харків, 2011. 23 с.

174. Офіційний сайт Всесвітньої Туристської Організації. URL: <http://www.world-tourism.org>.

175. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ>.

176. Охріменко А. Г. Туристичні кластери як перспективні напрями регіонального розвитку // Університетські наукові записки: зб. наук. пр. Хмельницький, 2013. № 1. С. 495–500.

177. Палеха О. Ю. Управління якістю складових туристичних послуг: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)". Київ, 23 с.

178. Панкова Є. В. Туристичне краєзнавство: навчальний посібник. Київ: Альтерпрес, 2003. 352 с.

179. Парфіненко А. Ю. Сучасний стан та стратегічні пріоритети розвитку туристичної політики України // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. (Серія "Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм"). 2013. № 1086. С. 156–163.

180. Пеклун О. С. Сприяння органів державної влади створенню позитивного іміджу країни в міжнародному туристичному просторі // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології: зб. наук. пр. 2012. № 1. С. 186–192.

181. Питання Державної туристичної адміністрації України. Указ Президента України від 11 квітня 2002 р. № 331/2002. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.

182. Побоченко Л. М. Міжнародний туризм у системі імперативів сталого розвитку: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.02 "Світове господарство і міжнародні економічні відносини". Київ, 2008. 20 с.

183. Поліщук А. О. Державне регулювання детінізації туристичного бізнесу: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.03 "Економіка та управління національним господарством". Запоріжжя, 2009. 20 с.

184. Полюга В. Методи активізації діяльності суб'єктів туристичного господарювання на ринку рекреаційних послуг // Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного Інституту КНТЕУ. (Серія "Економічні науки"). Чернівці: АНТ Лтд, 2004. № 1. Ч. 2. С. 36–41.

185. Полюга В. О. Економічні і організаційні важелі регуляторної політики розвитку туризму: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.02.03 "Організація управління, планування і регулювання економікою". Ужгород, 2005. 27 с.

186. Про внесення змін до Закону України "Про туризм": Закон України від 18 листопада 2003 р. № 1282-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.

187. Про затвердження Державної програми розвитку туризму на 2002–2010 роки. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2002 р. № 583. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.

188. Про підтримку розвитку туризму в Україні. Указ Президента України від 2 березня 2001 р. № 127/2001. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.

189. Пугач Н. А. Особливості кластерного підходу в розвитку сільсько-го туризму в Україні // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. (Серія "Економіка, аграрний менеджмент, бізнес"). 2013. Вип. 181. С. 267–273.

190. Пуцентайло П. Р. Економіка і організація туристично-готельного підприємництва: навчальний посібник. Київ: ЦУЛ, 2007. 344 с.

191. Расулова А. М. Потенціал ресторанного бізнесу у розвитку гастрономічного туризму України // Економіка та держава. 2015. № 5. С. 78–83.

192. Рега М. Г. Управління підприємствами туристичної сфери в Україні: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)". Київ, 2010. 22 с.

193. Рекреация: социально-экономические и правовые аспекты / [кол. авт.]. Київ: Наукова думка, 1992. 261 с.

194. Рудакевич І. Р. Сучасні тенденції територіальної організації політичного туризму в Україні / Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. (Серія "Географія"). 2014. № 2. С. 111–117.

195. Рутинський М. Класифікація та типологія курортів // Вісник Львівського університету. (Серія "Географічна"). 2007. Вип. 34. С. 236–246.

196. Рутинський М., Петранівський В. Лікувально-оздоровчий туризм: актуальні цілі та сучасні підходи до організації // Вісник Львівського університету. (Серія "Міжнародні відносини"). 2012. Вип. 29. С. 179–189.

197. Савицька Л. Т., Федорюк А. Л., Чаплінський Ю. Б. Державне регулювання туристичної галузі України // Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. (Серія "Економічні науки"). Чернівці: АНТ Лтд, 2005. Вип. IV. Ч. 2. С. 13–23.

198. Савицька О. П., Савицька Н. В. Стратегія розвитку туристичної індустрії в Україні: регіональні аспекти // Вісник Національного університету

"Львівська політехніка". (Серія "Проблеми економіки та управління"). 2013. № 754. С. 68–74.

199. Саламатіна С. Є. Стан та перспективи розвитку гастрономічного туризму на півдні Одещини // Наукові праці Одеської національної академії харчових технологій. 2014. Вип. 46. С. 325–329.

200. Самко О. О. Стратегічні імперативи нарощування та активізації використання туристичного потенціалу регіону: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.05 "Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка". Чернігів, 2010. 15 с.

201. Свірідова Н. Д. Дослідження практики розвитку промислового туризму (на прикладі Луганської області) // Економіка. Управління. Інновації. 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2013_2_73.pdf.

202. Селютін В. М., Ольшанський О. В., Селютін С. В. Системний підхід до управління туризмом і формування гастрономічних мікрокластерів // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. 2011. Вип. 1. С. 631–639.

203. Середа Ю. В. Туристичні практики як соціокультурний феномен: особливості конструювання в сучасному українському суспільстві: автореф. дис. ... к.соціол.н.: спец. 22.00.04 "Спеціальні та галузеві соціології". Харків, 2010. 23 с.

204. Середін В. І., Парпан В. І. Ліс база відпочинку. Ужгород: Карпати, 1988. 110 с.

205. Серьогін О. Ю. Правове регулювання міжнародних туристичних відносин: автореф. дис. ... к.ю.н.: спец. 12.00.03 "Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право". Київ, 2002. 21 с.

206. Сильванская Г. Н., Попович А. В. Кластерный подход к позиционированию в туризме // Методи та засоби управління розвитком транспортних систем. 2013. Вип. 1. С. 159–180.

207. Сисоєва С. І. Механізми державного регулювання розвитку туристичних послуг України (на прикладі Причорноморського та Карпатського регіонів): автореф. дис. ... к.держ.упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління". Харків, 2015. 19 с.

208. Сисоєва С. І. Механізми управління туристичним бізнесом в Україні // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. Харків: Вид-во ХарРІ НАДУ "Магістр", 2014. № 2. С. 75–80.

209. Січко С. М. Організаційно-економічний механізм управління рекреаційними територіями степового Причорномор'я: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.06 "Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища". Херсон, 2010. 22 с.

210. Січко С. М. Туристично-рекреаційний комплекс Миколаївщини. URL: http://www.rusnauka.com/4_SWMN_2010/Economics/58910.doc.htm.

211. Слободенюк Е. В. Туризм як чинник гуманізації відносин між народами: автореф. дис. ... к.філос.н.: спец. 09.00.03 "Соціальна філософія та філософія історії". Київ, 2003. 19 с.

212. Соколенко С. І. Кластерний підхід як технологія управління регіональним економічним розвитком // Кластерний підхід до управління та розвитку регіонів: тези VI міжнар. наук.-практ. конф., 21–22 червня 2012 р. Севастополь, 2012. С. 9–11.

213. Соляник С. Ф. Туризм як соціоетичний чинник суспільного життя: автореф. дис. ... к.філос.н.: спец. 09.00.03 "Соціальна філософія та філософія історії". Київ, 2010. 22 с.

214. Специфіка Ділового Туризму. URL: <http://ukrarticles.pp.ua/turizm/9080-specifika-delovogo-turizma.html>.

215. Стельмашук А. М. Державне регулювання економіки: навчальний посібник. Тернопіль: Вид-во ТАНГ, 2000. 315 с.

216. Стойка В. О. Науково-практичні засади інвестування туристичної галузі: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.03 "Економіка та управління національним господарством". Чернігів, 2011. 19 с.

217. Сухаревська К. В. Туризм як спосіб подолання людиною граничності повсякденного буття: автореф. дис. ... к.філос.н.: спец. 09.00.03 "Соціальна філософія та філософія історії". Запоріжжя, 2010. 22 с.

218. Сушко Н. В. Історичні місця та розвиток туризму на Черкащині (90-ті роки XX – початок XXI ст.): автореф. дис. ... к.і.н.: спец. 07.00.01 "Історія України". Черкаси, 2010. 20 с.

219. Титова О. Деякі актуальні питання збереження культурної спадщини України // Праці центру пам'яткознавства. Київ, 2009. С. 5.

220. Тімець О. В. Підготовка майбутніх учителів географії і біології до краєзнавчо-туристської роботи з учнями: автореф. дис. ... к.пед.н.: спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти". Київ, 2001. 23 с.

221. Трілленберг Г. Інноваційно-кластерний підхід до розвитку туризму України в умовах глобалізації // Журнал європейської економіки. 2014. Т. 13. № 4. С. 401–414.

222. Туризм на порозі XXI століття: освіта, культура, екологія: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Київ, 18–20 жовтня 1999 р.). Київ: Вид-во КУТЕП, 1999. 268 с.

223. Управління регіональним розвитком туризму: навчальний посібник. / за ред. В.Ф. Семенова. Одеса: Одеський державний економічний університет, 2011. 225 с.

224. Устименко Л. М., Афанасьєв І. Ю. Історія туризму: навчальний посібник. Київ: Альтерпрес, 2005. 320 с.

225. Федчук А. П. Геопросторова організація антарктичного туризму: автореф. дис. ... к.геогр.н.: спец. 11.00.02 "Економічна та соціальна географія". Київ, 2007. 20 с.

226. Федякин А. А. Теоретико-методические основы оздоровительного туризма: дисс. ... д.э.н. Майкоп, 2001. 279 с.

227. Фролова Е. В. Направления и механизмы развития туристической привлекательности территории // Актуальні проблеми економіки. 2015. № 5. С. 297–305.

228. Харічков С. К. Пріоритетні напрями забезпечення сталого розвитку регіональних рекреаційно-туристичних комплексів // Інформаційні технології в управлінні туристичною та курортно-рекреаційною економікою: матеріали доп. III наук.-практ. конф. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/harichkov.htm.

229. Херсонська обласна державна адміністрація (офіційний сайт). URL: <http://www.khoda.gov.ua>.

230. Хлопак С. В. Формування механізму управління туристичним підприємством в умовах державного регулюючого впливу // Інвестиції: практика та досвід. 2012. № 16. С. 64–69.

231. Царенко О. В., Шпак Л. О. Розробка механізму залучення фінансових інвестицій в туристично-рекреаційний комплекс регіону // Інвестиції: практика та досвід. 2014. № 6. С. 11–14.

232. Чекалюк В. В. Туризм як чинник формування державного іміджу // Інформаційне суспільство. 2014. Вип. 19. С. 13–16.

233. Черевко О. В. Стратегія соціально-економічного розвитку регіонів України: монографія. Черкаси: Брама-Україна, 2006. 424 с.

234. Черніна І. В. Міжнародний туризм як фактор соціально-економічного розвитку України: регіональний аспект: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.10.01 "Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка". Донецьк, 2000. 24 с.

235. Черчик Л. М. Напрями удосконалення державного управління у сфері рекреаційного природокористування // Наук.-інформ. вісн. Акад. наук вищ. освіти України. 2012. № 2. С. 105–112.

236. Чечель А. О. Удосконалення державних механізмів управління розвитком туризму в Україні: автореф. дис. ... к.держ.упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління". Донецьк, 2004. 23 с.

237. Чорна М. В. Управління конкурентоспроможністю підприємств роздрібної торгівлі: автореф. дис. ... д.е.н.: спец. 08.00.04 "Економіка та

управління підприємствами (за видами економічної діяльності)". Донецьк, 2011. 37 с.

238. Чорненька Н. В. Організація туристичної індустрії: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2006. 264 с.

239. Шаптала О. С. Державне управління сферою рекреаційного обслуговування в Автономній Республіці Крим в умовах ринкових відносин: автореф. дис. ... д.держ.упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління". Київ, 2005. 36 с.

240. Шаров Ю. Стратегічне планування в муніципальному менеджменті: концептуальні аспекти: монографія. Дніпропетровськ: Вид-во УАДУ, 2001. 302 с.

241. Шепетюк С. М. Рекреаційно-туристські ресурси Івано-Франківської області: структура та сучасний стан використання: автореф. дис. ... к.геогр.н.: спец. 11.00.11 "Конструктивна географія та раціональне використання природних ресурсів". Чернівці, 2007. 18 с.

242. Шимкова В. Є. Механізми формування туристських потоків на засадах логістики: автореф. дис... к.е.н.: спец. 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)". Донецьк, 2009. 20 с.

243. Школа І. М., Григорків В. С., Кифяк В. Ф. Розвиток міжнародного туризму в Україні. Чернівці: Рута, 1997. 142 с.

244. Шпак Л. О. Напрями та механізми регулювання туристично-рекреаційної сфери на регіональному рівні // Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 21. С. 28–30.

245. Шульгіна Л. М. Маркетинг підприємств туристичної галузі: автореф. дис. ... д.е.н.: спец. 08.06.01 "Економіка, організація і управління підприємствами". Київ, 2006. 36 с.

246. Шупік Б. Б. Поняття й ефективні методи державного регулювання міжнародного туризму в Україні // Держава та регіони. (Серія "Державне управління"). 2010. № 1. С. 130–135.

247. Щепанський Е. Організаційний механізм інвестування туристично-рекреаційного комплексу регіону // Державне управління та місцеве самоврядування: зб. наук. пр. Дніпропетровськ: Вид-во ДРІДУ НАДУ, 2010. № 1. С. 194–201.

248. Щепанський Е. В. Механізм державного антикризового управління в туристично-рекреаційній сфері України // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. 2015. № 1. С. 284–292.

249. Яцук Н. В. Державне регулювання рекреаційної сфери України: автореф. дис. ... к.держ.упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління". Запоріжжя, 2010. 24 с.

250. Business Travel Seen Growing in 2011 // The Wall Street Journal, January. 2011.

251. The analysis of the legislation of Ukraine in the sphere of research, developments and innovation activity and suggestions for amendments for legislation. EU Project "Enhance Innovation Strategies, Policies and Regulation in Ukraine". Kyiv: Feniks, 2011. 360 p.

252. Travel & Tourism Competitiveness Report 2011 / World Economic Forum. URL: <http://www.weforum.org/reportsresults>.

253. Voynarenko M. P. Investment Attraction // Regional forum "Social aspects and financing of industrial restructuring". 26 and 27 November 2003, Moscow, Russian Federation. Topic 6. Regional dimension of industrial restructuring. United Nations Economic Commission for Europe. URL: <http://www.unece.org>.

Зміст

ВСТУП	3
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ	5
1.1. Індустрія туризму: сутність, складові	5
1.2. Специфіка розвитку окремих видів туризму (за цільовими ринками) ...	17
1.3. Сучасний стан наукових розробок проблематики розвитку індустрії туризму	32
1.4. Інституціональне та нормативно-правове забезпечення індустрії туризму	42
1.5. Державна політика у сфері туризму та курортів	52
1.6. Механізми державного регулювання розвитку індустрії туризму	58
Розділ 2. СТАН І ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	72
2.1. Українські реалії розвитку індустрії туризму	72
2.2. Причорноморський регіон України як складова вітчизняної індустрії туризму	83
2.3. Регіональні програми розвитку туризму	90
2.4. Сучасні проблеми розвитку вітчизняної індустрії туризму	96
Розділ 3. ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ	105
3.1. Адаптація до умов України передового світового досвіду щодо розвитку індустрії туризму	105
3.2. Використання системи стратегічного державного регулювання в індустрії туризму	114
3.3. Використання сучасних механізмів державного регулювання розвитку індустрії туризму	120
3.4. Подальше вдосконалення впливу держави на розвиток індустрії туризму	127
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	134

Наукове видання

Мельниченко Олександр Анатолійович
професор, доктор наук з державного управління, кандидат економічних наук

Шведун Вікторія Олександрівна
доцент, кандидат економічних наук

**ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ
ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ**

Монографія

Підписано до друку 22.03.2017. Формат 60 x 84 1/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times. Умов. друк. арк. 10,33. Тираж 300 прим

Видавництво Національного університету цивільного захисту України

Надруковано в друкарні ФО-П Дуюнова Т. В.
Свідоцтво про Державну реєстрацію № 2475418720 від 19 листопада 2014 р.
61023, м. Харків, вул. Веснаї 12, тел. (057) 717-28-80,